

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA
V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D 2643

4

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

LETNIK XXXIX

APRIL 1987

loorec

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Arttnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, mag. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stuplarišek

UREDNIŠKI ODBOR

Francek Bohanec, mag. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milica Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

TAJNICA

Mira Puntar

GRAFIČNA PODOBA REVIJE

Cveta Stepančič

CENA

Celoletna naročnina 5.000 dinarjev, za tujino 12.500 dinarjev – posamezna številka 500 dinarjev, dvojna številka 750 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

2.000 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju

Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

POGOVOR Z DR. MATJAŽEM KMECLOM

(mag. Janez Strehovec)	Velik del inteligence je bil zaveznik revolucije in ne sovražnik	163
------------------------	--	-----

POEZIJA

<i>Lili Novy</i>	Iz pesniške zapuščine	175
------------------	-----------------------	-----

PARTIZANSKA SANITETA IN EVAKUACIJA RANJENCEV V SLOVENIJI MED NARODNOOSVOBODILNIM BOJEM

<i>dr. Ruža Šegedin</i>	Evakuacija ranjencev, bolnikov in invalidov iz Slovenije v Italijo in na osvobojeno ozemlje v Dalmaciji (1)	178
<i>dr. Božena Ravnihar</i>	Evakuacija ranjencev, invalidov in bolnikov v Italijo z nadleškega letališča od 21. julija do 9. septembra 1944 (2)	181
<i>dr. Pavla Jerina-Lah</i>	Transport ranjencev s Primorske in Gorenjske avgusta 1944 (3)	190
<i>dr. Ruža Šegedin</i>	Transport ranjencev, invalidov in bolnikov iz Slovenije na Hrvaško od decembra 1944 do konca februarja 1945 (4)	194
<i>dr. Karel Milavec</i> <i>dr. Ruža Šegedin</i>	Evakuacija ranjencev, bolnikov in invalidov v Italijo z letališč v Beli krajini (5)	200
<i>Bogdan Robida-Dane</i>	Ranjenci na pragu svobode (6)	203
<i>dr. Zora Konjajev</i>	Evakuacija civilnega prebivalstva iz Bele krajine v Dalmacijo marca 1945 (7)	207
<i>dr. Davorin Valenti</i>	Evakuacija ranjencev in bolnikov premičnih bolnišnic v zadnji sovražni ofenzivi (8)	210
<i>Stane Bobek-Miha</i>	Evakuacija premične bolnišnice 31. divizije v zadnji sovražni ofenzivi (9)	213
<i>dr. Pavla Jerina-Lah</i>	Baza NOV in PO Slovenije v Dalmaciji (10)	220
<i>dr. Janez Milčinski</i>	Zadar 1945 (11)	222
Poročevalci		224
<i>dr. Pavla Jeriha-Lah</i>	Baze NOV in PO Jugoslavije v južni Italiji	266

NA NAŠ NASLOV

<i>Marija Stanonik</i>	K Cesarjevi predstavitvi Klinarjevega Mrtvega bataljona – prve pesniške zbirke, nastale na Koroškem	272
	Popravek	272

JANEZ MILČINSKI-PETER	LISTI IZ FOTOGRAFSKE SKICIRKE	225
-----------------------	-------------------------------	-----

IZ NASLEDNJE ŠTEVILKE

dr. Stanko Peterin Aktualno razmišljanje
BREZ PRAVNIH »ILUZIJ« SE DRUŽBA HRANI
Z ILUZIJAMI VREDNOT

Franček Bohanec E s e j
ZORENJE SLOVENSKE NARODNE
SAMOBITNOSTI
(Ob knjigi dr. Janka Prunka Slovenski narodni
program)

Spominsko pričevanje
NE SMEM POZABITI
(Odmevi in nadaljevanje zbiranja spominskega
gradiva o mestu Ljubljana in dogodkih od jeseni
1944 naprej)

DR. MATJAZ KMECL

Velik del intelligence je bil zaveznik revolucij in ne sovražnik

Kaj bo rekel dr. Matjaž Kmecl?
To, običajno sicer ne na glas izrečeno
vprašanje
se pojavi predvsem med kulturniki,
kadar stopi za govorniški oder
ali na priložnostno prizorišče,
kjer ob kakem kulturnem spomeniku ali
dogodku dr. Matjaž Kmecl, književnik
in literarni teoretik v vlogi politika,
partijskega funkcionarja.
Dejstvo,
da tudi zahtevno intelektualno javnost s
svojimi nastopi
tako rekoč nikoli ne razočara,
nas je spodbudilo k temu pogovoru,
ki smo ga skušali usmerjati predvsem k
aktualnim kulturnopolitičnim temam
in tudi tistim,
ki so povezane z zdajšnjim
literarnim življenjem
in obravnavo
našega narodnoosvobodilnega boja.

Janez Strehovec: *Dr. Matjaž Kmecl, v predsedstvu centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije ste v tem mandatu edini kulturni delavec, teoretik (znanstvenik literarne vede) in praktik umetnosti (konkretno književnosti). Ta vaša politična vloga je pravzaprav nadaljevanje vašega prejšnjega političnega dela, ko ste predsednikovali v Republiškem komiteju za kulturo. Kako ste kot fakultetni učitelj in literat (dramatik, pisatelj, esejist) zašli v aktivno, tako rekoč vrhunsko politično delo in celo prav v vrh političnih struktur?*

dr. Matjaž Kmecl: Šest let je tega, kar me je takratni mandatar Izvršnega sveta Socialistične republike Slovenije Janez Zemljarič vprašal (ne edinega), ali bi hotel biti predsednik Republiškega komiteja za kulturo. Večina jih je bila bolj pametna od mene in so rekli, da ne. Meni pa so se mandatarjevi razlogi zdeli logični in na poseben način moralni: najvišji republiški izvršni organ za kulturo naj bi vodil kulturni delavec – samo tako bo zagotovljen normalen pretok interesov. Poleg tega sem od nekdaj moraliziral, da smo Slovenci alibičen narod, da vse zmeraj pričakujemo od koga drugega, tako nas je navadila zgodovina, da nočemo biti »zraven«. In sem pač »zašel«, kot pravite, na to pot.

Janez Strehovec: *Pri opravljanju političnih funkcij, še posebno vrhunskih (nesmiselno bi bilo trditi, da ta vaša sedanja to ni), se vsekakor postavlja vprašanje odgovornosti. V predsedstvu centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije ste seveda kot vi osebno, torej javni, znanstveni in politični delavec z imenom, hkrati pa tudi in predvsem kot delegat kulturne in intelektualne sfere. Kaj menite, ali lahko v tej vlogi naredite kaj velikega za slovensko kulturo, tako v smislu njenih materialnih možnosti kot tudi za njen svoboden, demokratičen dialoški razvoj?*

dr. Matjaž Kmecl: Vse »velikosti« so relativne, v politiki še posebej; pogosto ni treba veliko časovne/zgodovinske distance, pa se že guliverstvo spremeni v liliput. »Velikega« zagotovo nisem storil nič; niti nisem v življenju bolehal za kakšno tovrstno manijo, trudil sem se pač (in se še), da bi bile

možnosti za slovensko kulturno, še posebej umetniško delo, čim boljše, da bi kar najbolje prevedrile zmeraj nova poslabšanja vremen in da bi se zmanjšala notorična nezaupanja med t. i. kulturo in politiko. To je vse, in bog varji, da bi imel kakšne grandmanske ambicije, kajti potem bi že zdavnaj obupal in z glavobolom odšel. Boljše pa je res, kot me je pred leti prepričeval Janez Zemljarič, da kdo od kulturnih delavcev, kakršenkoli že je, samo da prehitro ne pobegne, zastopa interese kulture tudi v tej »vrhovni« politiki, kot da tam ni nikogar iz tega plemena.

Janez Strehovec: *Kakšen je danes odnos slovenske zveze komunistov do kulture? V preteklosti je bilo nekaj političnih akcij, povezanih s temo človek, delo in kultura, »partija« pa je bila na tem področju močna in arbitrarna tudi ob vprašanjih idejnosti in partijnosti. Prav pri slednjem področju je bil njen angažma največkrat tudi izredno vprašljiv, poln hipotek; indokrinacija partijnosti, na primer socrealizem in ždanovščina, se je v državah tako imenovanega realnega socializma največkrat kazala kot nasilje politike nad umetniško svobodo, še posebno tisto, povezano z umetniškim »anarhističnim« avantgardizmom 20. stoletja. Kako je pravzaprav danes z idejnostjo v slovenski in jugoslovanski zvezi komunistov, namreč z njenim uveljavljanjem v kulturi? Katere so, trenutno, pglavltvne akcije zveze komunistov na kulturnem področju v Socialistični republiki Sloveniji?*

dr. Matjaž Kmecl: Z zadnjim kongresom smo pri tem nakazali nekoliko drugačno usmeritev. Zveza komunistov se mora v argumentiranem dialogu udeleževati družbenega dogovora, torej ne z apriorno avtoriteto. Kulturi in umetniškem ustvarjanju zato ne more biti nikakršen stražnik, kvečjemu mecen – čeprav je seveda treba dodati, da smo v Jugoslaviji v tem tudi partijsko z ždanovščino že zdavnaj opravili, v zanimivih petdesetih letih in z miselno, polemično in vsakršno drugo udeležbo Krleže, Vidmarja, celo Tita. Res pa je, da je ostalo nekaj nepočiščenih hipotek ideološkega značaja (ideologija v literaturi) in kak primer, v katerem se je politika temeljito spremešala s književnostjo (Kocbek). Tudi te je treba čimprej pospraviti z mize, saj obreme-

njujejo tehtanje in ustvarjanje v današnjih dneh na neustrezen in nerodoviten način. Za primer: ni nobenega pravega razloga več, da ne bi izšel Kocbekov zbornik ali pa da ne bi natisnili Rožančeve Tople grede. Mistifikacije, kakršne so se nabrale ob takšnih primerih, so neproduktivne in tudi nesmiselne. Kakšnih posebnih kulturnih akcij Zveza komunistov Slovenije ta trenutek nima v programu. Predvsem si prizadevamo, da bi bili člani zveze komunistov v umetniških in njim podobnih strokovnih društvihi nosilci odprtega in kritičnega dialoga, da se iz administrativnih in jalovih organizacij spremenijo v ambiciozne, ustvarjalne in iniciativne aktivne, ki se bodo želeli in hoteli na enakopravni podlagi pogovarjati tudi z drugače mislečimi, skupaj z njimi razčiščevati probleme naše kulture; podobno velja tudi za komuniste v vseh kulturnih ustanovah. Želimo, da ne bi bili ne uradniki ne policajni, temveč zgled ustvarjalnega in poštenega dela. Z druge strani se angažiramo tudi pri zavračanju vseh tistih naglih sodb, ki hočejo v sleherni drugačnosti videti kontrarevolucijsko in desno nevarnost: takšen odnos do izobraženstva ni nobeni družbi koristen; inteligenca, vsaj njen velik del, je bila vsem revolucijam zaveznik in ne sovražnik – velja tudi za revolucije, ki želijo biti v resnici trajne (kot pravi fraza).

Janez Strehovec: *Že več kot leto in pol je minilo od plenuma centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije o kulturi. Boste v bližnji prihodnosti v CK ZKS šli v kako podobno forumsko akcijo s širšim, manifestativnim značajem ali pa nameravate nameniti kulturni problematiki vsaj kako vidnejšo točko dnevnega reda sej predsedstva centralnega komiteja?*

dr. Matjaž Kmecl: Mislim si, da za kaj takega v tem trenutku ni potrebe. Navsezadnje je v zvezi z vsem tistim, kar je omenjeni plenum prinesel v sklepih, ostalo še dovolj realnega in konkretnega dela in ni nujno, da bi prepogosto prirejali velike maše. Usmeritev plenuma je bila jasna in sprejemljiva, od takrat je nismo spremenili. Konkretno smo vsaj dobro voljo in namero glede mecenskosti zveze komunistov skušali manifestirati ta čas s priključitvijo akciji za Trubarjev mlin: v zvezi komunistov smo mimo članarine zbrali staro milijardo dinar-

jev (skoraj) – in to je že nekaj. Če drugega ne, potrditev, da je velikanska večina članstva takšni naravnosti dovolj spontano naklonjena. Če bo treba, pa bomo seveda na to ali ono sejo predsedstva uvrstili tudi kulturno tematiko. Za vsako ceno in za golo »mentalno higieno« pa to ni potrebno. Stvari se ne rešujejo s sejami (opravičujem se za ponovno frazo), čeprav je tovrstna mentaliteta močno razširjena, namreč, da je to pomemben način reševanja problemov. Pomembne so generalne usmeritve, potem pa bi moralo biti pobudi, domiselnosti in prizadevnosti posameznikov in skupin prepuščeno konkretno delo.

Janez Strehovec: Ali je zveza komunistov na področju kulture pametna tedaj, ko molči, če smem vprašati kar naravnost? Namreč molči v smislu svojega glasu na star način, v starih preoblekah? Konec koncev je zadnje obdobje v slovenski kulturi kar mirno, nerazburkano prav spričo izredne iniciative, ki jo ima Socialistična zveza; slednja »prenese« in kanalizira tako rekoč vse. Prisoten je strpen in dovolj odkrit dialog tudi o tako imenovanih tabujevskih temah, seveda pa se pri tem še vedno postavlja vprašanje, ali zveza komunistov dovolj izrablja možnost usmerjanja dialoga?

dr. Matjaž Kmecl: Vprašati ni nikoli greh. Partija ne molči o kulturni(ški)h zadevah dandanes toliko zato, ker bi se skrivala v novih preoblekah, temveč preprosto zato, ker noče biti arbiter ali »posestnik idej in resnice«, kot pravi predsednik Kučan. Res pa je, da se večkrat ne oglasi, ko je naravnost klicana ali vabljen na dialogu. Toda kdo je v takšnem primeru »partija«? Njen predsednik? Predsedstvo? Celota? Vsi skupaj? Po mojem bi to morala biti t. i. partijska inteligenca, kulturniki – z njimi pa je bila »partija« v preteklosti pogosto hudo mačehovska, zelo jim je ožila tako imenovano intelektualno avtonomijo, ukorila in kregala jih je zelo hitro ali pa se jim celo odrekla, če niso mislili in govorili v smislu in v besedah zadnjega plenuma, to pa seveda ni niti v skladu z naravo intelektualnega dela, ki je v pravilu »heretično«, drugačno, ker sicer ne bi bilo intelektualno, po drugi strani pa jih je dejansko tiščalo v inferioren položaj golih »izvajalcev«. Zveza komunistov si bo morala v kulturni sferi takšne intelektualce šele

ponovno spet pridobiti. Sicer pa naj ponovim: ne glede na to podpira vse, kar se koristnega, pristnega, poštenega, dovolj kvalitetnega in seveda dovolj ustvarjalnega v slovenski kulturi dogaja.

Janez Strehovec: Kulturniki in med njimi še posebno pisatelji imajo danes v Sloveniji kar slišno besedo o vseh koristnih javnih vprašanjih. Spomnimo naj samo na odmevno in polemično javno pisateljsko tribuno v Cankarjevem domu (Slovenski narod in kultura) in tudi na lanski plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte, ki je skorajda institucionaliziral različne poglede slovenskih kulturnikov na našo družbeno resničnost, njeno politiko in alternative. Kako gledate na to zborovanje? Ali je kaj hydeparkovske kvazidemokratske države pri tem, če se lahko kulturnik na veliko izreka o tako rekoč vsem živem in se te njegove misli tudi politizira... in eksploatira? Ali so ti prispevki sploh vredni resne obravnave za politiko, ki mora vendarle temeljiti tudi na stroki, se pravi politični vedi?

dr. Matjaž Kmecl: Seveda so vredni. Bila bi popolna hipokrizija, če se partijsko vodstvo ob takšnih razpravah ne bi vsaj »sekiralo«; vaše vprašanje se mi zdi v intonaciji značilen, resda z realno zgodovinsko izkušnjo podprt refleks današnjega slovenskega kulturništva. Celó ne samo današnjega, saj je že Cankar trdil, da je »politika k...«. Nekakšna šablonska drža slovenskega kulturnika, poudarjam, ne čisto brez podlage, do politike je, da to ni niti kaj dobrega niti prav daljnovidnega niti poštenega niti koristnega niti demokratičnega. Življenje pa je seveda precej bolj pisano in prijazno, tudi med politiko in politiki se dobi kaj poštenega in vsaj kolikor toliko mislečega, kot seveda tudi za kulturnike velja, da niso prav vsi po spisku največji demokrati, najbistrejši daljnovidci, celo kulturniki ne. Je pač tako, da smo dobri in slabi, celo v eni osebi, hkrati. Na vsa zborovanja, ki jih omenjate, seveda predvsem na zborovanje pisateljev v Cankarjevem domu in na lanski plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte v Novi Gorici, na obeh sem tudi aktivno sodeloval, gledam najlepše in najboljše. Jasno je, da bo odprt in odkrit pogovor zmeraj prinesel tudi kaj manj prijetnega,

celo manipulativnega, nesprejemljivega, toda to je vendar samo pogovor – ki bo toliko manj koristen, kolikor bolj se bo zapiral in kolikor manj bo odkrit. Če drugega ne, prinašajo provokativna stališča potrebo vedno novega preverjanja in argumentiranja – celo za takšne reči, ki se zdijo povsem samoumevne in skorajda nesprejemljive.

Janez Strehovec: *Dr. Matjaž Kmecl, ste politik in literat ter literarni teoretik, na Slovenskem pa so znana številna razhajanja med temi področji, namreč med umetnostjo in znanostjo na eni ter politiko in ideologijo na drugi strani? Ali imate kdaj spričo te svoje vloge slabo vest ali vsaj dvome v tem smislu, da vas dnevna politika, ki ji verjetno s svojo privrženostjo in udeležbo v njenem vrhu delate pravzparav veliko uslugo, vendarle »eksploatira«? Hočeš nočeš ste del političnega vrha republike in države s katastrofalnim gospodarstvom in tudi nespretno gospodarsko politiko ter notranjo politiko, obremenjeno s hipotekami nedemokracije (institut moralnopolitične neoporečnosti, kazenska uzakonitev verbalnega delikta, politični zaporniki).*

dr. Matjaž Kmecl: Mislim, da sem o tem povedal dovolj. Morda me kdo res eksploatira, kot so v precejšnji meri prepričani kulturniki, toda za tovrstno »eksploatiranost« sem se pač odločil sam. Ponavljam: nisem prepričan, da je popolna nepolitičnost (to se pravi politična neodgovornost za stanje, ki ga prepoznavam za slabo in si domišljam, da zanj vem rešitve) delovanja najboljše in najbolj rodovitno, kar lahko kulturni delavec v tej družbi in v tem narodu ali državi napravi koristnega. Naj si misli o obstoječi politiki, kar hoče. Če je le ena sama šansa, jo je treba vzeti v roke in preskusiti; morda pa je v njej kaj pametnega in koristnega. Doslej mi je bilo žal, da se zadnja leta nisem mogel dovolj ukvarjati s svojim strokovnim delom, ni pa mi bilo žal, da sem priložnost preskusil. Osebnostno gledano je bilo zagotovo zgrešeno, pogosto imam občutek izgubljenega časa, tudi finančno si nisem opomogel nič, naj so javne predstave takšne ali drugačne; požrl sem vsega mogočega ničkoliko, tudi zelo banalnih etiket, toda spoznanje, da se da z resnim angažiranjem in s primerno vztrajnostjo, tolerantnostjo in potrpljenjem marsikaj tudi pri nas in tudi v po-

litičnih okvirih postoriti v skupno korist boljšega, se mi zdi dragoceno; celo kot življenjska izkušnja, ki bi jo rad priporočil še drugim. In ko že omenjate verbalni delikt, politične zapornike, moralnopolitično neoporečnost: v Sloveniji v praksi izginjajo. Zapornika smo zadnjega te vrste imeli pred več kot petnajstimi leti, okrog Mastnaka je bil velik hrup in zagotovo ni bilo prav, da je prišlo celo do osumljenja, toda mislim, da publicistična praksa v Mladini, Novi reviji, Problemih, Teleksu potrjuje mojo trditev. V represivni državi bi seveda že zdavnaj ne bilo niti sledu o njih, tako pa izhajajo celo z družbeno subvencijo. Zmeraj govorimo o nekih vendarle precej imaginarnih kategorijah s skupnim imenovalcem, o butasti, slepi, pokvarjeni in zato žandarski politiki. Toda to je najmanj tako neproduktivno, kot če politika dela iz intelektualcev svojega razrednega sovražnika. (Kot da sta politika in inteligenca seveda sploh kakšna »razreda«!)

Janez Strehovec: *Omenili ste Mladino, Novo revijo, Probleme in Teleks. Pustimo prvo in zadnjo publikacijo in srednjima dodajmo še Sodobnost in Dialoge. Pri štirih osrednjih slovenskih kulturnih revijah smo. Kako gledate na te štiri revije, na njihove profile in usmeritve ter na način odpiranja širših družbenih vprašanj, ki poteka v njih? Zakaj sodelujete samo v »umirjeni in spodobni« Sodobnosti?*

dr. Matjaž Kmecl: Da jih naj kar vsaka odpira po svoje – bolj ko jih bo »drugače«, boljše bo; potrebujemo tekmo idej, potrebujemo čim bolj dialoško družbo, seveda s predpostavko, da pri tem ne zamenjujemo marginalnega s kardinalnim, pravega z nepravim, da je čim manj sprenevedanja, prestižnosti in manipuliranja, da je, skratka, dialog avtentičen. To pa spet pomeni, da mu gre za razvoj kulturne, demokratične, srečne družbe najrazličnejše blaginje. Nebistveno se mi zdi, kje objavljati; tudi se mi ne zdi, da bi »umirjenost in spodobnost« kakorkoli vplivali na misel in njeno tehtnost ali celo kar na resnico. Res je oblika dialoga lahko tudi pretep, nisem pa prepričan, da je zmeraj najbolj produktiven. Mogoče je najbolj popularen in atraktiven za publiko, to že – toda »produktiven« je tudi za rojevanje različnih travm, maščevalnih strasti, zamer in podobnega, kar vse obre-

menjuje smiselnost njegovega poteka in namena. Prosim, da ne bo nesporazuma, sploh ne trdim, da se v drugih časopisih pretepajo in samo to, replika velja vaši formulaciji in opredelitvi Sodobnosti. Res bi mi bilo vseeno, v katerem od naštetih, pa tudi nenaštetih, časopisov bi objavil teh nekaj svojih zadnjih esejčičev; z urednikom Sodobnosti Cirilom Zlobcem se pogosteje srečujeva in sva se pač domenila za objavo – malo pa mi je blizu tudi njegova nekonjunkturistična subtilnost in načelnost v nacionalnem vprašanju oziroma njegova dejavna angažiranost za uresničitev pogledov, ki jih zagovarja, njegova politična širina in tudi delavnost. V teh stvareh je zelo načelen in prav nič alibičen, karkoli si že o Sodobnosti mislite.

Janez Strehovec: *V Sodobnosti ste pravzaprav največji heretik prav vi; mislimo na tiste sestavke in eseje, v katerih ste v zadnjem obdobju objavljali zanimive in konkretne številke o deležu slovenskih prispevkov, namenjenih federaciji in manj razvitim, torej »zvezi« in »jugo jugu«. Ali ni ta, bodimo blagohotni, slovenski konstruktivni prispevek (in ne recimo temu neizmerno pretirani samaritani zem) že dosegel tisto stopnjo, ko smo Slovenci že boleče načeli svojo substanco in si zato zablokirali razvoj? Je narod, ki da več za druge narode kot za svojo lastno kulturo, sploh še kulturnen, in predvsem, ali je še pameten, razsoden?*

dr. Matjaž Kmecl: To je zelo zapleteno vprašanje. Na veliko se najprej kaže kot razlika med razvitim in nerazvitim svetom; osebno sem za razliko od prenekaterega drugačnega mišljenja prepričan, da je pri tem poglavitni problem stopnja moralne razvitosti, ki se seveda kaže na najbolj različne načine: v razmerjih med družbenimi plastmi, v upoštevanju »pameti«, pa seveda tudi elementarni morali kot mreži pisanih in nepisanih dogovorov o tem, kaj se sme in kaj ne, do kod je mogoče socialno hipokrizijo, to je neujemanje med formalnimi in realnimi vrednotami, še upoštevati, in podobno. Podedovana jugoslovanska civilizacijska in produkcijska realnost je različna razvitost; to je tudi stanje, ki smo ga v povojnih desetletjih želeli čim bolj odpraviti oziroma popraviti. Zelo veliko smo vlagali v odpravljanje produkcijske nerazvitosti,

misleč, da bo takšna osnova sama po sebi prinašala in moderno oblikovala tudi moralno stanje te družbe. Žal se je še enkrat pokazalo, da na takšen kvazimarksističen avtomatizem ni mogoče računati, da so tudi nekateri primarni človeški instinkti na kaj takega nepripravljeni. Po izračunih nekega beograjskega inštituta (objavljeni so bili v Politiki) je še do nedavna šlo vsak dan iz fonda za nerazvite po milijon dolarjev (okrog 45 starih milijard po uradnem, počenjenem tečaju) na dan, ne da bi kdo vedel natančno komu, do okrog 70 odstotkov ne za krepitev produkcijske osnove, temveč za delovanje različnih politbirokratskih sistemov, prerazrasle družbene porabe – pa spet ne v resnično nerazvitih predelih, temveč predvsem v razvitih središčih teh predelov.

Mislim, da je odpravljanje nerazvitosti zagotovo primarna politična in socialna naloga, celo kulturna, vendar se žal vse bolj kaže, da nam je zadeva močno ušla iz rok – da je učinkovitost sistema, ki smo ga razvili, minimalna; da ni čistih računov, da verjetno sploh ni pregleda nad posredno pomočjo nerazvitim in njeno veličino (odpisovanje posamičnih davkov ali carin pri uvažanju tega in onega, v kreditni politiki ipd.) – nekatera ugibanja se oglašajo, da je tistega še veliko več kot neposredne pomoči; izpad, ki ga s tem trpi zvezni proračun, pa je treba seveda nadomestiti. Zelo nejasne in skrivane so knjigovodske situacije velikih iger oziroma prireditev (mediteranske, olimpijske, univerziadne), pri katerih je z opuščanjem prometnih davkov, zažuganim zapi-ranjem lokalnih tržišč ipd. iniciativnosti in moralnosti prirediteljev nelimitirano prepuščeno, koliko bodo nabrali in koliko bo potem zato morala skupnost na ta ali oni način substitucijsko doplačati. Mislim, da je vsakdo, ki dobi – v imenu nekih razglašanih in skupaj potrjenih vrednot – o porabi dolž-nen dati tudi račun in da ima tisti, ki daje, do tega računa tudi pravico. Tega pa ne delamo, razen na sfriziran in zelo splošen način. Najbrž bo to generetor zmeraj večjih in težavnejših političnih problemov, če se ga ne bomo sistematično in brez popuščanja lotili. Seveda pa je še vrsta stranskih, derivat-nih vprašanj, ki pa vsa prispevajo h konč-nemu učinku: na primer milijardni suficit na izvozno manj zahtevni klirinški trg – z njim kreditiramo Sovjetsko zvezo (s približno 45.000 stariimi milijardami din!), ali nez-nano visoki suficit z Irakom ipd. Vse to gre

zvečine v breme tako imenovanih »razviti-
tih«, ki pa so to seveda zato čedalje manj in
njihovo gospodarstvo je samo sebe, kvalite-
to prostora, v katerem je, vode, zraka, kva-
liteto svoje tehnologije – skratka, akumulira
vrsto velikanskih problemov v obliki ča-
soвне bombe – sproti se jih niti ne zaveda-
mo, v prihodnosti pa se bomo razpočili do-
mala nerazrešljivo – predvsem na ekološki
ravni – če jih ne bomo odpravljali že spoto-
ma, postopoma, kot nastajajo. Ne bo pa jih
mogoče, če zanje ne bo denarja. Na vsa
takšna opozarjanja prihajajo celo izmed nas
samihi pogosto povsem neustrezni odgovo-
ri: da so izraz nacionalizma, egoizma te ali
one vrste; seveda pa s takšnim olepljanjem
ne bomo rešili ničesar, kajti že zelo dolgo je
znano, da ogledalo ni krivo ničesar – in tudi
jaz vam lahko zagotovim, da teh težav ni-
sem v ničemer kriv, da jih samo konstatir-
am. Prej ali slej bomo pred njimi stali za-
gatno realno; to, danes, je ob nadaljevanju
take politike samo uvertura lahkotnejše
vrste.

Janez Strehovec: *V številnih javnih
razpravah, polemikah in uvodnikih (na
primer v novoletni številki Naših razgle-
dov) se zavzimate za dialog, za družbo te-
melječo na dialogu, dogovarjanja in spo-
razumevanja. Tu je gotovo še vedno pre-
več ovir, okostenele miselnosti, zadrtnosti,
vztrajanja pri starih pozicijah. Koliko
smo, po vaši sodbi, Slovenci danes že spo-
sobni za kulturni dialog in ali smo že do-
volj suvereni, da v njem zavzamemo tudi
vlogo, ki jo sogovornik kritizira, napada,
ironizira, ne da bi pri tem takoj užaljeno
reagirali in se umaknili? Pri tako imeno-
vanem slovenskem narodnem značaju
sva že nekako pri tem...*

dr. Matjaž Kmecl: Mislim, da smo že
spособni za dialog in da nam pri tem dela
napoto le arzenal bližnjih zgodovinskih hi-
potek (brez kakršnih pa ni prav nobena
družba) in pa seveda običajni človeški manj
snažni nagoni, ki pa tudi niso naša special-
nost (potreba po pretepaštvu, po prestiž-
nosti ipd.). Zakaj ne bi bili? Morda pogre-
šam samo nečesa: malo manj šablonskega
mišljenja: vse smo zmeraj spet pripravljeni
potakniti v šablonsko enostavne kategorije.
Oseбно mislim, da si prav zaradi zgodovin-
skega pomanjkanja realne politične izkuš-
nje tovrstne senzibilnosti v zgodovini nis-

mo utegnili razviti. Zmeraj smo imeli kate-
gorične sovražnike, nikoli ni bilo bistvenih
nians, ki bi jih bilo treba izmojstriti. Morda
imate tudi prav, ko govorite o nagnjenjih do
naglega umikanja, Slovenci smo v resnici
veliki defetisti. Morda pa nimate prav, mo-
goče je to znamenje tolerantnosti. Ali pa
mimikrije. Ali česa tretjega.

Janez Strehovec: *Pogovarjava se za
revijo Borec. Med načrtovanimi investici-
jami v z novogradnjami siromašni kultu-
ri je ljubljanski muzej ljudske revolucije.
V (tudi strokovni) javnosti je veliko pri-
pomb k tej akciji, predvsem ker je koncept
tako toga povezan z letnico 1941. Imate še
s čim dopolniti svoje stališče do tega mu-
zeja, stališče, ki ste ga že izrekli v pogovo-
ru za novoletno prilogo Dela?*

dr. Matjaž Kmecl: Najprej seveda tole:
novogradenj v kulturi ni tako zelo malo, so
le premalo smotno razporejene, odmerje-
ne. Siromašne so zaenkrat, če izvzamemo
do najnovejšega časa Cankarjev dom, tako
imenovane osrednje, nacionalne kulturne
ustanove, sredotežne. Ves investicijski na-
por na področju kulturnih investicij je
zadnje poldrugo desetletje potekal v zna-
menju policentričnega demokratizma:
omogočiti enak, demokratičen kulturni raz-
voj frontalno vsemu slovenskemu prostoru.
V kratkem času smo zgradili na primer
300 kulturnih domov in še marsikaj – pri
tem pa pozabili na svoje jedro. Zdaj smo se
odločili za razmeroma velik in nagel inves-
ticijski napor v oživitve in posodobitve
»jedra«: v nekaj letih morata biti dokončana
mariborska univerzitetna knjižnica in mari-
borsko gledališče, ki je precej več, kot samo
to. S tem bo obdravsko mesto pridobilo iz-
jemen kulturni kompleks v starem središču
– ob stolnici in pošti, staro bančno poslopje
zraven pa se bo verjetno tudi prej ali slej da-
lo aktualizirati v centralno univerzitetno
stavbo in to bi bilo izjemno dobro in smisel-
no. Potem ali hkrati sta v delu Centralna
tehnična knjižnica in dopolnitev Narodne
in univerzitetne knjižnice – in seveda tisto,
za čimer ste posebej pozvedovali – muzej
narodnoosvobodilnega boja. Tu pa je bolj s
strokovne kot s politične strani še docela
odprto vprašanje koncepta.

Muzejska in zgodovinska stroka sta se
zadnji čas spet opredelili, da bi to bil specia-
liziran muzej 1941–1945, vendar vidim zo-

pet dolgo vrsto možnih ugovorov: narodnoosvobodilni boj ni nastal iz nič, temveč je bil zgodovinsko nujna kulminacija sto- ali celo dvestoletnih dogajanj in vrenj v našem narodu, tako imenovanega prerajanja; tematska zožitev bi torej bila kar se da problematična in z druge strani do narodnoosvobodilnega boja podcenjevalna, saj bi ga odpravila z nekakšno sektorsko ustanovo. Če bi pri tem vendarle obstalo, pa bi se seveda moral projekt brezpogojno prepолоviti oziroma občutno zmanjšati. Pravzaprav muzejska stroka (deset nacionalnih muzejev) doslej še ni ponudila enotnega koncepta, ki bi zagotavljal dovolj smotrno predstavitev zgodovine, življenja in dejavnosti pri nas; ki bi zagotavljal dovolj smiselno in racionalno tehnično delovanje (ne vemo, ali bi predvidene in obširno načrtovane skupne servisne delavnice v muzeju narodnoosvobodilnega boja glede na današnjo razdrobljenost in skoraj vrličkarstvo »nacionalnega muzeja« – 10 osrednjih muzejev – bile združevalne ali kamen spotike med njimi itd.) in ki bi navsezadnje tudi vsaj malo upošteval naše naložbene zmogljivosti.

S približevanjem gradnje muzeja narodnoosvobodilnega boja rastejo tudi drugi apetiti, to je očitno, toda odrivanje muzeja narodnoosvobodilnega boja v sektorstvo ne zagotavlja drugim muzejem še prav ničesar; kdor tako misli, se hudo moti. Jasno je, da bi s postavitvijo tega muzeja morda res dobili izpraznjen Cekinov grad, ki pa bi ga bilo treba temeljito obnoviti; z dograditvijo biološkega središča ob Večni poti bo mogoče tam sčasoma prišel na vrsto tudi naravoslovni muzej, toda to vse so golobje na strehi. Povrh prav nihče ne ve, kako se nam bodo razmere zasukale že kar letos, kdaj nas bo vračanje zunanjega dolga dokončno in neogibno privilo tako, da še pisniti ne bomo mogli (doslej smo reč v glavnem samo odlagali), kje neki da bi zidali muzeje!

Že dolgo pravim, da smo osrednje kulturne ustanove zanemarili navzven, močno pa tudi navznoter, čeprav v njih navsezadnje ne dela tako zelo malo strokovnjakov, da ne bi mogli z dobro voljo in skupno sprejeto, korektno vizijo narediti primerne projekta. Nekaj je res: če bodo vztrajali, da bodi tako, kot so sklenili, jih ne bo prav nihče silil k spreminjanju mišljenja, to nikomur ne pride na misel. Mislim celo, da jih bo »politika« po svojih močeh podpirala, toda realnost bo enostavno takšna, da utegne

vse skupaj za dolgo ostati nedograjena piramida. Prej in slej bomo vsaj v svoji generaciji ostali brez spodobnega muzeja ali pa še naprej s fragmenti kot spomeniki netreznosti. Mislimi bi morali torej na koncept, ki bi ga bilo mogoče uresničiti stopnjema, ki pa bi že zelo hitro zagotovil relativno celostno in zaokroženo muzejsko predstavitev našega sveta. Ne smemo pozabiti, da čaka v slovenskem prostoru še kup velikih skupnih nalog (na primer Ptuj ali Štanjel ipd.), ki nikakor niso lokalnih ali regionalnih razsežnosti in lahko dokončno razpadejo v naši generaciji, če bomo še naprej ravnali tako, kot da so občinska domača naloga, v Ljubljani pa zidali vrsto različnih poslopij – in to celo brez enotnega in smotrne koncepta. Zelo nevarno je, da se nam skrb za osrednje slovenske kulturne ustanove izvrže v lastno anomalijo (kar se nam je na drugem koncu palice deloma zgodilo pri policentričnem sektorju kulturne politike).

Janez Strehovec: *Pri letnici 1941 sva. Nanjo mislim kot mejnik, pomemben sicer, vendar že kar prevečkrat postavljen kot nekakšen absolutni začetek, ob katerem Slovenci pozabljamo na pomemben del svoje preteklosti, na politično in gospodarsko misel med vojnima in tudi na nekatera pomembna imena in dogodke 19. stoletja. Najnovejše knjižno delo dr. Janka Prunka je že pomembno opozorilo na ta deficit pri obzavi »kompleta« narodnih programov... Kakšen je v tej zvezi vaš pogled na kontinuiteto slovenske kulturne, gospodarske in politične misli zgodovine?*

dr. Matjaž Kmecl: Najprej: Prunkova publikacija je izjemno kulturno in politično berilo in fascinira predvsem z oprijemljivim prikazom dosedanje slovenske politične skrbi za lastno usodo. Neverjetno veliko je je bilo in neverjetno zrela je, čeprav se po sili zgodovinskih razmer kar naprej suče okrog enih in istih vprašanj. Mislim, da bi knjiga morala biti eden od abecednikov slehernemu slovenskemu politiku. Naenkrat se na primer pokaže popolnoma drugačen Kocbek, kot ga pa javnost pozna iz današnjih polemik in razprav – tako pred vojno na primer protestira zoper slovenski univerzalizem in premajhno zgodovinskost; pokaže se, da slovenska politična ustvarjalnost nikakor ni bila tako zelo zakrnela, kot

jo del kulturne javnosti danes skorajda že šablonsko prikazuje, da je imela pogosto izjemno čiste in produktivne vizije, da je znala, ko je bilo treba, izreči odločno besedo (pa čeprav včasih z zamudo). Z eno besedo, knjiga uči, da nismo politično zakrnela skupnost in da nas svoje politike ne bi bilo treba biti strah.

Še enkrat poudarjam: narodnoosvobodilni boj je izjemen čas in izjemen vzpon slovenskega duha in volje po samobitnem, svobodnem obstajanju, vendar je hkrati tudi nekaj, v kar je slovenstvo investiralo v vseh mogočih oblikah vsaj dvesto let ali pa še več. Jurčič seveda ni mogel vedeti, da bo kdaj kak tak boj na življenje in smrt, toda v beležnico si je zase in za svojo generacijo zapisal: Mi smo kakor Mojzes, ki kaže svoje-mu ljudstvu pot v obljubljeno deželo, čeprav je sami ne bomo nikoli dosegli. S takšno moralo je bila mogoča Osvobodilna fronta, s takšnim mojzesovskim nagibom so šli v boj, ki se je zdel 1941 docela brezupen, Kidrič, Kardelj, tudi Vidmar (naj je to komu danes všeč ali ne) in vrsta drugih. Zgodovina je pogosto kot akumulator, ki ga je treba zelo dolgo napajati, da potem zasveti in sve-ti: zato se mi zdi tudi historiografsko osamo-svajanje NOB v samozadosten zgodovinski segment nepravilno – celo do narodnoosvobodilnega boja samega, neko bistveno dimenzijo mu jemlje. Sicer pa zgodovina to že dolgo ve, nič novega ne govorim – dobro pa je to neprestano imeti v zavesti.

Janez Strehovec: *Najin pogovor se vrti predvsem okrog kulturnih in politič-nih tem, med tema »sektorjema« je na Slo-venskem sploh veliko stičišč in nič manj razhajanj, pomudiva pa se za trenutek še pri odnosu med kulturo in gospodar-stvom. Kakšen je vaš pogled na pojav po-kroviteljstva in sploh na problematiko gospodarskih investicij v kulturo? Zakaj Slovenci kulturo še vedno razumemo kot tako vražje astralno in čisto in je ne pove-žemo tudi s konkretnimi procesi ustvar-janja gmotnih vrednosti? Akciji, kot sta Slovenija moja dežela in Turizem smo ljudje, imata gotovo tudi izrazite kultur-ne poteze in tudi sploh bi kulturo lahko intenzivneje vključili v turizem...*

dr. Matjaž Kmecl: Res je, v teh razmer-jih, se zdi, smo ostali precej čitalniško ro-mantični; zdi se nam, da se bo kultura nič

več in nič manj kot umazala, če se bo tesne-je povezala z gospodarstvom. O povezova-nju kulture in turizma veliko govorimo, precej manj pa storimo. S turistične strani ni zmeraj dovolj jasnih predstav, da je v kulturno ponudbo treba včasih tudi kaj ma-lega investirati, s kulturniške pa, da je do-bro imeti tudi pobudo, ne samo čakati in pripravljati predvsem morebitni račun. In vendar je mecenstva iz gospodarstva zme-raj več: Krka iz Novega mesta obnavlja štiri dolenjske graščine, ajdovska Lipa, ki s tem najde celo kar dober račun, obnavlja že dru-go staro graščino, SMELT je danes pojem podpiranja kulture, Lesnina in Ljubljanska banka vzdržujeta precejšen del Prešernove družbe, lipiški hoteli so postavili Černigojev muzej in poskrbeli za eksistenco starega mojstra v predsmrtnih letih, mariborska podjetja Tam, Stavbar, Gradis, Metalna, Paloma itd. pa Kompas sofinancirajo Boršt-nikovo srečanje, pri nedavni Plečnikovi razstavi je pomagal, kdor je bil zaprosen, itd. itd.

Mislim, da je to izjemno dobra težnja in da se še krepi. Pivovarna Union preureja staro zgradbo v velik in sodoben muzej pi-vovarstva in gostinstva na Slovenskem, skoraj nekakšen kulturni center; podobno Lek, o tem razmišlja Iskra. Škoda, da je pred leti dobro zamišljena nagrada Gorenja za literaturo presahnila, kakšen mecen bi si z ustreznim vlaganjem in vztrajnostjo na ta način pridobil razmeroma dobro publicite-to – mislim namreč, da je ta trenutek kulturno mecenstvo usmerjeno preveč eno-stransko v kulturno dediščino, manj v živo ustvarjalnost. Še nekaj kaže omeniti v zvezi s tem: zlasti zdravi del gospodarstva je stra-hovito obremenjen s tako imenovanimi so-lidarnostnimi dajatvami; iz akumulacije mu v ta namen poberejo tri četrtine in več, neki direktor, ki je za Plečnikovo razstavo prispeval 250 starih milijonov, je pri tem bridko potožil, da ga je to stalo milijardo, preostalih 750 milijonov je šlo v anonimno delujoče solidarnostne fonde v državi in iz njih za bogve kaj. V neki občini, ki je sicer bogata s kulturno dediščino, so potožili, naj jih samo za pet let razbremenimo tovrstnih dajatev, pa bodo s pridobljenim denarjem uredili vso svojo bogato kulturno dedišči-noj, in to z velikim veseljem. Hočem reči, da imamo nekakšen pobiralni, fiskalni sis-tem, ki delovne organizacije pri mecenskih namerah močno bremeni in jih usmerja v

dejanja, pri katerih se tovrstnim enormnim datjavam lahko izognejo. Kulturnopolitični delavci smo za vsako mecensko dejanje kulturno ozaveščenih direktorjev in kolektivov globoko hvaležni. Morda sta opazili, da poskušamo zanje zadnji čas uvesti obliko priznanja – letos ob kulturnem prazniku smo jo podelili prvič, postati mora trajna oblika naših medsebojnih odnosov. Ko smo zbirali predloge, se je pokazalo, da je takšnih organizacij in direktorjev izredno veliko, vsekakor mnogo več, kot si običajno predstavljamo. – Žal, to moram, ker je že priložnost, malo potožiti, smo letošnji podelitvi zagotovili vse premalo publicitete, pa tudi sicer ni vse potekalo tako, kot bi moralo. Toda vsaka šola nekaj stane in iz dogodka bi morali čimprej narediti praznik, kar simbol skupne, strnjene skrbi za lastno kulturo.

Še nekaj: pri medsebojnem povezovanju in usklajenem delovanju v skupen prid nam večkrat domišljija ne nese niti pol koraka čez komodnost. Že pred letom je na primer po prizadevanjih slovenskega turističnega predstavnika v Švici mesto Zürich ponudilo elitne razstavne prostore in vsakršno pomoč za razstavo slovenskih panjskih končnic in čebelarstva – izjemna ponudba, ki bi se je povsod razveselili na vso moč. Takoj smo se pogovorili, kdo bo kaj postoril, potem pa se je začelo: žüriški kulturni urad je na našo strokovno ustanovo pisal štiri dopise, na katere ni bilo odgovora; razstavo so potem na naglico spravili skupaj dva meseca pred postavitvijo, turistični sferi se ni zdelo zanimiva (čeprav bi jo bili lahko izkoristili za izjemno propagando – nevsiljivo – prireditve z ustreznimi suvenirji, medice, diskretno informacijo itd. itd. – vse v žlahtnih kulturnih okvirih, kakršni v Evropi nekaj veljajo). Ko je predsednik republiškega komiteja za kulturo pokazal zanimanje za koncept razstave, so ga strokovnjaki iz republiške muzejske ustanove zavrnil, da so navajeni delati in ne hoditi po sestankih! Mentaliteta, da bi se človek razjokal – nikjer na svetu podobne! In bomo imeli spet anonimno razstavico, ki jo ne bo nihče opazil – »turisti« bodo hodili po sejmi in »work shopih«, muzealci bodo tiščali v svojem kotu in godrnjali nad nizkimi plačami. Ne bi rad posploševal, toda tudi če je en sam tak primer, je žalosten – pri sistemu, kakršnega imamo, pa seveda nihče nikomur nič ne more. Mogoče boste rekli, da bi

se dalo vse te ljudi politično ogovoriti – toda samo poskusite in boste videli, koliko bo naenkrat govoric o represiji, o dachavskih procesih in Kocbeku, samo o žüriški (ali kakšni drugi razstavi) nič. Mesto Zürich bo seveda poslej zmeraj močno pretehtalo, ali bi še koga iz naših krajev povabilo k sodelovanju. – Ali: Republiški komite za kulturo si je že dalj časa prizadeval za prekvalifikacijo slikarskih ataljejev; ti so doslej davkarjem bili poslovni prostor, na katere se je plačevalo dovolj visoke davščine. Prekvalifikacija bi povzročila davčno razbremenitev oziroma olajšanje za umetnike. Zdaj, v tem mandatu šele, je zadeva prišla končno tudi pred republiški izvršni svet, ki je velikodušno predlog razširil na vse prostore, ki jih katerikoli umetniki rabijo za svojo dejavnost. In veste kaj se je zgodilo? Predstavnica društva likovnih umetnikov je protestirala, češ da so oni vložili predlog samo za ateljeje, pri drugih pa naj le kar ostane, kot je bilo! – Ali: Sodeč po časopisnih poročilih je letošnji sestanek skupnosti slovenskih gledališč (v Kranju) premlevalo en sam problem: kaj da jih Republiški komite za kulturo nadleguje s praznovanjem Prešernovega praznika – še posebej s predlogom, da bi na praznik »odprli« gledališče (predstava brez vstopnic), ko pa imajo že tako nizke vstopnine. Zraven pa premolčijo, da imajo nizke vstopnine po lastni presoji, da jim kulturna skupnost pokriva stroške delovanja do 90 odstotkov in celo več. – Poudarjam še enkrat: v teh primerih ne gre za pravila, toda takšnega sprenevedanja je vseeno tudi preveč; slabosti so na tem svetu pravično porazdeljene – ne bomo se jih nikoli znebili, toda prav je, da jih vidimo in jih odpravljamo, ne pa da z glasnim govorjenjem in kazanjem s prstom na druge mižimo pred lastno lenobo in nepravilnostjo.

Mogoče se boste vprašali, zakaj zdaj naenkrat v tej zvezi pripovedujem vse tole: zato, ker bi rad poudaril, kar sicer zmeraj poudarjam – problemi niso ploščati ali celo enorazsežnostni, ničkoliko obrazov imajo, in vsi so lahko pravi. Imamo ničkoliko dobrih, odličnih, podjetnih, stremljivih, sposobnih kulturnih delavcev, toda tudi drugačne. Isto velja za politike in gospodarske direktorje. Skupna podoba je seveda povprečje vsega tega.

Janez Strehovec: *Slovenija moja dežela in njen jezik seveda ... Iz tedna v teden*

izhajajo izjave Jezikovnega razsodišča. Verjetno nam je ta ustanova potrebna, toda ali se vam ne zdi, da je termin razsodišče v tej zvezi nekam militanten, bojevit, še posebno ker ne gre vedno le za razsodbe, temveč tudi pravicane sodbe. Ali kaj takega poznajo tudi drugi, od Slovencev gotovo suverenejši narodi? Ali Slovenci ne pretiravamo s takšnimi ostrimi manifestacijami svoje domnevne ogroženosti, čeprav je poudarjena skrb za jezik gotovo smiselna in potrebna?

dr. Matjaž Kmecl: Glede jezikovnega razsodišča nas je svoj čas pri poimenovanju vodilo spoznanje, da je jezikovno vprašanje za Slovence predvsem moralno vprašanje. Posvetovalnic in kotičkov za jezikovne stvari imamo že dolgo po vseh časopisih dovolj, tudi slovnice in podobnih pomagal ne primanjkuje. In vendar je odnos do jezika v javnosti in do materinščine nasploh precej nemaren, čemur dajejo s svojim ravnanjem pogosto ton ugledni javni, politični, poslovni, gospodarski in drugi delavci. Dokler ne bomo v jeziku ugledali vrednote, pa čeprav nečesa, kar je brezpogojna sestavina na primer poslovnega uspeha, bo najbrž še naprej tako. Hočemo biti kulturni narod, toda kulturni narodi imajo tudi visoko razvito kulturo in moralo jezika. – Da pa se pogosto preveč kisamo sami nad sabo, drži. To gre od Cankarja naprej, ampak on se je kisal bojevito, kar spregledujemo: o brezupnem Slovcu na občestnem kantonu, nad katerim je obupal še Bog, je pripovedoval iz strahu, da bi mogoče postalo res, ne zato, ker je verjel. Mi pa danes zadevo štancamo v šablone in šablonice, ki so pogosto postale že kar zaščitna znamka intelektualne profetičnosti, večkrat pa stvar konjunktornosti. Slovenski ljudje so subtilni, ko gre za vprašanja njihove usode, posamične in skupne, in so hitro pripravljeni poslušati vsakogar, ki jih svari, upravičeno ali ne. Da ne bi bilo nesporazuma: kot majhen narod imamo zagotovo zmeraj dovolj razlogov za budnost, zelo smo ranljivi. Zadnje čase prilivajo kar precej olja na ta ogenj časopisi in tudi javne osebnosti v drugih republikah, ki v Sloveniji vidijo in razglašajo poglobitve vire zla, egoizma, parazitiranja in bogve še česa za vso jugoslovansko skupnost. Slovenski človek je ob tem globoko moralno prizadet – tega, da dela po šestnajst ur na dan, pa čeprav v okvirih tako imenovane sive ekonomije, v skupno dobro, saj so številke o pri-

spevkih za federativno blagajno, za nerazvite, za odplačevanje dolgov danes le že precej znane, mu ne priznavajo; nasprotno, obložijo ga s sramotenjem. Kdo se ne bi temu upiral? Iz emocij nastajajo skrajnosti in seveda vtis, o katerem govorite. Toda če kdo, je Slovenija globoko v sebi in vsa, kolikor je je, za Jugoslavijo, bogato, razvito, kulturno – dovolj slabih izkušenj si je v zgodovini nabrala s srednjeevropskimi sosedi. Za to je pripravljena še naprej žrtvovati veliko, vse pa ima vendarle tudi svoje meje – mislim, v realnih slovenskih zmogljivostih in v medsebojnih moralnih relacijah. Mislim, da so se prav te, zadnje, močno razrahljale – pa ne toliko po slovenski krivdi. Obsejeni smo s psihologijo majhnosti in naravnih analogij, vsi po vrsti.

Janez Strehovec: *Z delom Mutasti bra ti ste umetniško posegli k temi, ki dandanes zbuja številne kulturnopolitične dispute, namreč k skupnemu slovenskemu kulturnemu prostoru. Do sedaj smo ga večinoma določali v okviru matice in treh slovenskih zamejstev, počasi pa stopa v zavest tudi duhovni prostor slovenskega izseljenstva, tudi tistega preko luže (ene, dveh ali celo treh). Kakšen je vaš pogled na to problematiko, tudi v luči idej po privajanju znanja tako imenovane tretje slovenske univerze?*

dr. Matjaž Kmecl: Kar naprej ponavljam, da je pojem skupnega (enotnega) slovenskega kulturnega prostora temeljna postavka naše kulturnopolitične usmerjenosti. Prostor je v tem primeru metafora za težko ulovljivo in seveda fizikalno ali geografsko popolnoma nedoločljivo področje specifične kulture in duha, s katerima smo Slovenci, kjerkoli že smo, zaznamovani. To torej ni sinonim za manjšinsko ali izseljensko, temveč za kulturno politiko, je nekakšna bližnja odnosnica policentrizma in pluralizma. Vsi in vsak posebej, kolikor nas je, smo odgovorni za slovensko kulturo; tudi če bi slovenska država, recimo, zginila, nam ta dolžnost še zmeraj ostaja. Ker pa slovensko državo imamo, je postavka seveda vgrajena v njeno politiko. Ne vem, zakaj se kar naprej najrazličnejši ljudje razburjajo zaradi tega. V zadevi ni nobene napadalnosti; italijanska manjšina pri nas je v ta pojem zajeta s slovensko odločitvijo, da je treba storiti vse za njeno polno in avtentično, samostalno kulturno življenje, hkrati pa seveda

nikogar ne moti, če je de facto (če bi italijanska politika tak pojem gojila) vključena v italijanski kulturni in duhovni prostor – nasprotno, to ji zagotavlja obstoj in avtentičnost. Ali je torej mogoče imeti čistejšo in humanejšo kulturno politiko? Glede »tretje univerze«, izraz je skrajno pomožen, pa si seveda ne smemo delati prevelikih iluzij; vseeno imamo zagotovo od nje veliko manj, kot smo vanjo vložili. S sistematično politiko bi nam lahko bila izjemno zanimiv pretok strokovnih in umetniških informacij, prispevkov, intelektualnih storitev in spodbud – pa tudi možnost dodatnega plasmaja slovenske in jugoslovanske znanosti in umetnosti v svetu. Slovenci smo bili od nekdaj intelektualni in umetniški servis Evrope, celo tak, da nam doma pogosto ni nič ostalo. Zdaj, ko smo se održavili, moramo upoštevati tudi ta potencial, kjerkoli že je. Ni majhen, toda seveda tudi ujet v dolžnosti sveta, v katerem služi kruh in kjer je dobil možnosti za delo. Vsaj eno, zelo močno »valenco« ima večina teh ljudi vendarle prosto za rodno domovino: zakaj bi se njena energija izgubljala v nič?

Janez Strehovec: *Leto 1941 je tudi tema literature, spominske in čisto leposlovne, podobno kot tudi poznejša obdobja slovenske novejšje zgodovine (letu 1948, na primer). Pri tem prihajajo pogosto do nenavadnega pojava, da književniki celo preHITEVajo zgodovinarje pri osvetljevanju in odpiranju tako imenovanih tabujevskih tem in sploh dejstev, ki so bila doslej, ob večinoma črno-belem prikazovanju enobeja, potisnjena v stran ali celo zamolčana. Literatura tukaj potem nastopa kot nekakšna alternativna informacija in ima tudi izrazito publicistično, historiografsko in dokumentarno vrednost; mestoma se pojavlja celo v vlogi nadomestka za historiografsko študijo. Toda kaj je z literarnostjo takšnih besedil? Je to sploh še literatura? Kaj menite o Hofmanovi Noči do jutra in Torkarjevem Umiranju na obroke?*

dr. Matjaž Kmecl: Zakaj pa ne bi bila literatura? Čeprav je res, da se vse zunajliterarnosti tekst z zgodovinsko snovjo najbrž znebi šele s tisto distanco, ki jo historiografija pozna med kroniko in zgodovino. Ima pa literatura v primerjavi z zgodovino kot vedo pri »odkrivanju« in načenjanju tabujevskih tem to prednost, da se lahko

zmeraj na poseben način naredi neumno, češ, kaj se pa razburjate, saj je vse izmišljeno, fikcija (v angleščini je pripovedništvo kar »fiction«). Podobnosti so samo slučajne. Tako je na primer že Baccaccio pripovedoval svoje »kosmate« zgodbe z gesto zapisovalca, ki ni prav nič kriv za vse, kar je povedano. Zelo zanimivo bi bilo čez čas analizirati tiste sodne procese, na katerih so bili pisatelji toženi (tudi pri nas) zaradi potvarjanja zgodovine in osebnosti v njej, zvečine je proces zmeraj bila ena sama igra med zgodovinsko in literarno resničnostjo, med zgodovinsko odgovornostjo in pesniško svobodo. Literarna vrednost takšnih besedil je seveda brez izjeme neodvisna od snovi (kot zvečine v literaturi): snov ji daje le prehodno draž, zdajle, ta trenutek. Čas pa bo pokazal, koliko čez takšno trenutno učinkovitost bo tekst še trajal.

Janez Strehovec: *V svojih dramskih tekstih ste variirali znane motive slovenske literature, se srečevali z miti in travmami (literarnega) slovenstva. Svojevrstno vračanje nazaj, vendar na drugačen način (z rabo kompilacije), je posebnost tudi danes aktualnega postmodernizma. Kako gledate na to usmeritev, tudi v luči vašega poseganja k tradiciji, njenemu prisvajanju in reaktualizaciji?*

dr. Matjaž Kmecl: Najbrž je najslabše, če avtor sam govori o svojem delu. Na kratko: pri meni je to samo posebna refleksija literarnozgodovinskega dela, dodatna radevednost in preskušanje preteklosti.

Janez Strehovec: *Ali lahko že napoveste kako svojo novo knjižno literarno delo? Kaj trenutno pišete (iz teorije in umetniške govorice)? Ali vas politično delo in življenje zanima kot možna snov književnosti?*

dr. Matjaž Kmecl: Napisal sem zbirko 14 esejev z naslovom Slovenski eseji ali postna premišljevanja; nekaj jih je bilo že objavljenih v revialnem tisku. Že dolgo premišlujem o nekoliko drugačni zgodovini slovenske literature, mogoče bom kdaj spet imel toliko časa, da bom idejo preskusil. Politično delo in življenje me ne zanimata na noben drug način, ne maram sinonimnega dela; ob zadnjih poplavalih epigramatike sem si zmeraj globoko želel, da naj bi politika raje ostajala v svojem jeziku in v svo-

jem načinu mišljenja, naj bi jasno ločevala meje med obojim, se pravi med sabo in literaturo.

Janez Strehovec: *Omenili ste muzejstvo, tako stroko kot mrežo in njegove aktualne naloge. Skušajva se dotakniti še enega pomembnega področja in sicer slovenske knjige. So tu sploh mogoče kake korenitejšje rešitve in izboljšave spričo tako majhnega jezikovnega področja in trga? Bi pomagal morda kak »pool« po zgledu smučarskega ali kakšno drugo sodelovanje z gospodarstvom? Kaj menite, ali bi tuji turisti v Portorožu kupovali prevode slovenskega izvirnega leposlovja?*

dr. Matjaž Kmecl: Mislim, da je produkcija, kakršno in kolikršno danes v založništvu imamo, blizu naše zgornje zmogljivosti in je glede na število prebivalstva po Unescovih statistikah takšna, mogoče celo za odtenek boljša, kot v skandinavskih državah, ki so v svetovnem vrhu. Na Norveškem so za svojo knjigo osnovali nekakšno književno skupnost, ki deluje zelo podobno kot naša kulturna skupnost. Morda bi kazalo razmišljati v to smer – književni sektor v kulturni skupnosti zaradi pomembnosti izdatneje emancipirati v delovanju. S kakšnim »poolom« najbrž ne bi prišli daleč. Republiški komite za kulturo si je že prejšnja leta prizadeval, prizadeva pa si še naprej, davčno in kreditno razbremeniti knjižno založništvo, vendar je to stvar zveznega sekretariata za finance oziroma zveznega izvršnega sveta, ta pa predloženi »paket« predlaganih ukrepov vztrajno odlaga ali celo zavrača, čeprav ni ne pretiran ne neracionalen. Zadnja interpretacija zveznega sekretarja za finance je bila, da je knjiga tržno blago in jo bodo tako tudi obravnavali, pa konec. Tega seveda prav nikjer na svetu ne počenjajo na tak način. Saj sem že prej rekel: naša pot v razvitost in modernost je pogojena predvsem s spremembo morale in nazorov. Slovencem bo omejitveni faktor seveda zmeraj nepopravljivo mali trg, zaenkrat pa nas »rešujejo« velike moralne investicije v splošno zavest, ki ji knjiga pomeni pomembno vrednoto – zato ta trg pokonzumira nadpovprečne količine tiska. Za tuje turiste v Portorožu nisem prav hudo prepričan, da sodijo v beroči del svojih nacionalnih skupnosti – vsaj ocene o njihovi socialni, izobrazbeni, kulturni strukturi ne navaajo k pomembnejšemu optimizmu.

Janez Strehovec: *Ste tudi fakultetni učitelj. Kako gledate na današjo slovensko razkosano, razdrobljeno univerzo? Katere so tu pglavitne naloge? Sta slovenski univerzi še dovolj kakovostni, na evropski ravni?*

dr. Matjaž Kmecl: Ne vem sicer, kaj mislite z razkosanostjo in razdrobljenostjo univerze, prepričan pa sem, da je v marsikateri stroki evropsko in svetovno konkurenčna, da pa v marsikateri žal tudi ni. Toda tako je povsod. Pogosto primerjamo današnje stanje s stanjem ob ustanovitvi ljubljanske univerze, pri tem pa pozabljamo, da so takrat povabili k delu nekaj deset že formiranih profesorjev, da pa danes deluje nekaj tisoč visokošolskih učiteljev, ki so zvečine znanstveno, strokovno in pedagoško zrasli kar doma. Strokovna razvejanost prinaša tudi zelo pisano kvalitativno podobo. Imamo, o tem sem prepričan, izjemen intelektualni potencial, verjetno ne najboljši model univerze in tudi kadrovske politike, predvsem pa nas spet in spet tepe majhnost. V Nemčiji se morajo visokošolski učitelji obvezno seliti z univerze na univerzo ali pa jih vsaj močno silijo k temu; visoke šole delujejo v konkurenčnih in prestižnih razmerjih. Mi pa imamo kvečjemu dve univerzi, in še to je glede na naše zaledje preveč. Imeti pri manj kot dveh milijonih prebivalcev več kot eno univerzo je smotno iz enega samega in edinega razloga: da se edinec ne pomehkuži, poleni ali celo ne pokvari, da nastane med njima(i) ustvarjalno tekmovalje in nekakšen, rekel bi, medsebojni strokovni nadzor (čeprav beseda ni čisto dobra), da se ne izleže razpoloženje avtarizma, samozadostnosti. Ne glede na to bi morali še bolj kot drugod, po sili razmer, odpirati obe univerzi navzven, pošiljati mlade (in tudi starejše) učitelje po Evropi, na krajše študijske dopuste in podobno. Po podobni logiki kot so včasih morali cehovski vajenci po širnem svetu, da so prinesli domov nove, drugačne, moderne izkušnje ali tehnologije. Bolj ko smo majhni, bolj bi morali biti odprti in bolj bi za takšno odprtost morali tudi skrbeti. Žal nas pri tem ovira (nerazvita) mentaliteta, o kateri sva že govorila. Preveč. Brez pameti in znanja ni bilo nikoli v človeški civilizaciji nič, tem manj bo danes in jutri – mi pa se preradi delamo, kot da ju bo že bog dal in bosta prišli sami od sebe ali pa z različnimi reorganizacijami.

LILI NOVY

Iz pesniške zapuščine

*N*ikjer na svetu tega ni,
da bi se klicale stvari
s tako otožnim glasom
kot tam pod žalostno goró,
kjer je biló, kar je biló
pred davnim, davnim časom.

NEKJÉ

*N*ekjé so naši po gozdovih,
kako se jim godi, ne vem.
Še govore o časih novih?
Jim je že duh otrpel, nem?
Saj toliko gorjá, bridkosti
že nanje navalilo je!
Mordà se v širni, mračni hosti
jim upanje zgubilo je.

Vendar obrazi se kažejo znani
mirno odločni mi, preden zaspim
pesem, kot peta na jasni poljáni
plava nad mano, ko tiho ležim.

PRIPIS

Pesnica Lili Novy je živelá s poezijo. Obe njeni pesmi sta s pozabljene papirnate vrečke, morda še nikoli objavljeni, a zapisani kdove ob kakšnem postanku za kavarniško mizo. Črke so velike in majave na porumenelem »škrniclju«; iz njih se trga pesničin tesnoben dih. Njeni izrazno preprosti, toda zbiti ošvrki v partizanske gozdove in pod žalostno goró s tekom časa samo pridobivajo na neuničljivosti leska besed, hipno in za vedno iztrganih iz pesničine notranje stiske. Pesmi je reviji odstopila Mirjam Poljanšek, profesorica sociologije kulture in umetnostne zgodovine na Srednji šoli za oblikovanje in fotografijo v Ljubljani, ki se ljubiteljsko ukvarja z doživljajskim svetom Ljubljančanke Lili Novy. (Franček Bohanec).

Vikjir na svetih tega in
ki si se ključale otvori
otake otake glasov
kot tani pad...
kjo je bilo...
daviu, daviu...

LILY NOVY

Pesem s pozabljene papirnate vrečke...

Ob štirideseti obletnici
legendarnega prevoza
ranjencev s Primorske
in Gorenjske na Notranjsko
je bila na Mačkovem pri Postojni
odkrita
spominska plošča v spomin na to
evakuacijo
in tudi vse druge,
ko je bilo iz Slovenije prepeljanih
več kot 3000 ranjencev,
bolnikov in invalidov v Italijo
in na osvobojeno ozemlje v Dalmaciji.

Sekcija za partizansko zdravstvo
pri Slovenskem zdravniškem društvu
– Zvezi zdravniških društev
je ob tej priložnosti
organizirala
v Postojni simpozij z naslovom:
Partizanska saniteta
in evakuacija ranjencev v Sloveniji
med narodnoosvobodilnim bojem.

Na ujem
je bilo v zelo tehtnih razpravah udeležencev
opozorjeno
na še nekatere druge evakuacije.
Posebno
je bila poudarjena
evakuacija številnih civilnih oseb,
predvsem starejših in mater z otroki,
v aprilu leta 1945 iz Krasincev
v osvobojeno Dalmacijo.

Zato se je
Sekcija za partizansko zdravstvo odločila, da
javnosti
že predstavljene
referate dopolni in doda nove
ter jih objavi v reviji Borec.
Tako naj bi bralci dobili
popolnejšo podobo
o številnih evakuacijah ranjencev,
bolnikov, invalidov
in civilnih oseb v letih 1944 in 1945.

Pred nami je celovit prikaz humanosti,
veličine,
tovarištva in nadčloveških naporov,
ki so jih morali
preživljati tako evakuiranci
kot njihovo spremstvo,
zdravstveni delavci
in pripadniki vojaških enot,
ki so kot zaščita delovali v teh akcijah.

Glavni referenti so bili:
dr. Božena Ravnihar,
dr. Pavla Jerina-Lah, dr. Ruža Šegedin,
dr. Karel Milavec in
Bogdan Robida,
pridružili pa so se jim
Stane Bobek, dr. Zora Konjajev,
dr. Janez Milčinski in dr. Davorin Valenti.

dr. Ruža Šegedin

DR. RUŽA ŠEGEDIN

Evakuacija ranjencev, bolnikov in invalidov iz Slovenije v Italijo in na osvobojeno ozemlje v Dalmaciji

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 se je zelo povečalo število naših vojaških enot, formirane so bile nove brigade, okrepljene že obstoječe, formirane nove divizije, 7. in 9. korpus NOV in PO Slovenije, na Štajerskem pa 4. operativna cona.

Na območju 7. korpusa so že pred kapitulacijo Italije intenzivno gradili konspirativne postojanke SCVPB¹ na Kočevskem Rogu, razširili so zmogljivosti SHVPB² in formirali nove: SVPB-B³, SVPB-R⁴ in SVPB-S⁵. Na območju 9. korpusa sta po zmogljivosti izstopali SVPB Pavla in SVPB Franja, ki sta bili zgrajeni po kapitulaciji Italije. O naših konspirativnih bolnišnicah in bunkerjih na Gorenjskem in Štajerskem ne bomo govorili, saj s teh območij iz vojaških razlogov ni bilo mogoče organizirati evakuacije ranjencev.

Evakuacije ranjencev in bolnikov so potekale predvsem z območja 7. korpusa in le deloma 9. korpusa NOV in PO Slovenije. Tudi jih ne moremo obravnavati zgolj glede na vojaški položaj v Sloveniji, marveč moramo pri tem upoštevati tudi vojaško stanje v drugih delih okupirane Jugoslavije, predvsem na območju Hrvaške z Dalmacijo.

Po kapitulaciji Italije so zavezniške enote osvobodile južno Italijo in del srednje in z njihovim prodiranjem proti severu so se odprle možnosti za ustanovitev vojaških bolnišnic v Italiji. V njih so poleg zavezniškega zdravstvenega osebja delali tudi zdravniki iz Jugoslavije, ki so bili bodisi konfinirani, internirani ali v zaporih bivše fašistične Italije. Tako so bile dane možnosti, da bi iz partizanskih bolnišnic v Jugoslaviji evakuirali v Italijo ranjence, bolnike in invalide. Že v začetku 1944 je glavni štab NOV in PO Slovenije obvestil sanitetni odsek, da je vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije odobril prevoz ranjencev čez morje v Italijo.⁶ Načelnik sanitetnega odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije je v pismu, z dne 9. januarja 1944, naložil sanitetnemu referentu 18. divizije dr. Petru Držaju (divizija se je takrat mudila na območju Hrvaške v Gorskem Kotarju), da ugotovi, kakšne so možnosti za evakuacijo ranjencev prek Hrvaške do morja. Njegov odgovor ni bil preveč spodbuden.⁷ Do realizacije takih transportov iz Slovenije takrat ni prišlo, saj je sanitetni odsek glavnega štaba NOV in PO Slovenije utemeljeno menil, da bi bil tak transport v zimskem času nepri-

meren, zlasti za hujše ranjence. O tem je obvestil glavni štab NOV in PO Slovenije.⁸

Spomladi 1944 so se začele kazati možnosti za evakuacije ranjencev iz Jugoslavije v Italijo po zračni poti, to je z letali. Iz poslanice, ki jo je 10. maja 1944 poslal glavni štab zaveznških sil za Sredozemlje vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije, je razvidno, da so bili zavezniki pripravljeni z letali prepeljati v Italijo večje število ranjencev, vendar so postavili pogoj, da partizani uredijo primerno zaščitena letališča in organizirajo ustrezno zbiranje ranjencev v njihovi bližini.⁹ Do prvih evakuacij z letali iz Slovenije je prišlo šele v drugi polovici julija 1944. Prvo letališče je bilo ob pomoči udarniškega dela domačinov urejeno na Notranjskem, in to na Nadleškem in Podcerkavskem polju v Loški dolini. Z odredbo glavnega štaba NOV in PO Slovenije sta bili urejeni tudi njegova zaščita in delovanje.¹⁰ S tega letališča so 21. julija 1944 z dvema letaloma poleteli v Italijo prvi ranjenci. Nato pa so se z daljšimi in krajšimi presledki ob številnih težavah, predvsem za ranjence in bolnike, vrstile evakuacije vse do 9. septembra 1944. Skupno je bilo evakuiranih 608 ranjencev in bolnikov z območja 7. in 9. korpusa NOV in PO Slovenije.¹¹

Letališče Nadlesk je bilo izpostavljeno napadom sovražnikovih vojaških enot in v deževnem ter zimskem obdobju ne bi moglo delovati. Potem ko je 9. septembra 1944 z njega odletelo zadnje letalo, je bilo napadeno in uničeno. Sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije se je še v času, ko je letališče v Nadlesku delovalo, odločil, da poišče primernejše, predvsem pa bolj varno okolje za ureditev letališča. Tako je bilo urejeno novo letališče v Beli krajini

pri vasi Otok (blizu Metlike). S tega letališča je bilo septembra 1944 evakuiranih 119 oseb (zadnji polet je bil 20. septembra 1944). Skupno je bilo leta 1944 z letali evakuiranih 727 ranjencev in bolnikov.¹²

Ker tudi to letališče ni povsem ustrezalo zahtevam zaveznikov, so decembra 1944 pri vasi Krasinec v Beli krajini usposobili novo letališče. Evakuacij z letali ni bilo vse od oktobra 1944 do leta 1945. Vojaški položaj v Sloveniji se je v tem času vse bolj zaostroval, v konspirativnih partizanskih bolnišnicah so bile razmere vse hujše. Sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije je vztrajno zahteval, da se evakuacije ranjencev in bolnikov nadaljujejo. Razlogi za to zahtevo so bili številni, na prvem mestu pa sta bila zdravstveni in varnostni značaj. Številne zelo neugodne okoliščine partizanska saniteta ni mogla sama uspešno reševati. Zaradi vedno hujših bojov naših vojaških enot z okupatorjem je število ranjencev naraščalo. Konspirativne bolnišnice so postajale prepolne, čeprav so se nenehno širile. Vedno težje je bilo tudi vzdrževati njihovo konspiracijo. Ker je bilo ranjencev vse več, je primanjkovalo sanitetnega materiala, zdravil, zlasti kardiakov in narkotikov, sredstev za anestezijo, vakcin, zaradi pomanjkanja hemotestov skoraj ni bila možna transfuzija krvi. Možnosti za hitro in uspešnejše zdravljenje vojnih poškodb in s tem zmanjševanje invalidnosti so bile vse manjše. Dobava potrebnega medicinskega materiala, z njim so nas oskrbovali zavezniki, je bila zelo neredna in nezadostna in ni zadovoljevala potreb partizanske sanitete. Kljub velikim prizadevanjem ekonomske službe, ki je delovala v okviru partizanske sanitete in partizanskih vojaških enot, je

¹ Slovenska centralna vojna partizanska bolnica.

² Slovensko hrvaška vojna partizanska bolnica.

³ Slovenska vojna partizanska bolnica – Bobovec.

⁴ Slovenska vojna partizanska bolnica – Ribnica.

⁵ Slovenska vojna partizanska bolnica – Snežnik.

⁶ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 356/III).

⁷ Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945 (dalje: Zbornik sanitetne službe), knjiga 1, dokument 56, stran 162.

⁸ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 356/III).

⁹ Dr. Dušan Biber: Novi britanski vojaški dokumenti o Titu, Borec XXXVI, 5, stran 327.

¹⁰ Zbornik sanitetne službe, knjiga 2, dokument 27, stran 237. Franci Strle: Prvo partizansko letališče v Sloveniji, Naša obramba 1974, 11, strani 49 do 51.

¹¹ Zbornik sanitetne službe, knjiga 2, dokument 31, stran 147 in dokument 42, stran 250.

¹² Depeša sanitetnemu oddelku vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije z dne 2. decembra 1944, Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 356/III-depeše).

postajala oskrba v naših bolnišnicah vedno slabša, saj so zaloge, ki so bile uskladiščene po kapitulaciji Italije, počasi pohajale.¹³

Vojaški položaj v Sloveniji, s Primorsko in Istro vred, ni bil, kot smo že povedali, ugoden, in to iz dveh razlogov. Jeseni 1944 so potekali pogovori in dopisi med zavezniškim štabom NOV in PO Jugoslavije o možnosti »večje zavezniške operacije v severni Jugoslaviji«. ¹⁴ Hkrati je bilo pričakovati bližajoči se umik nemške okupatorske vojske in kvislinških enot čez ozemlje Slovenije proti Avstriji.

V tej luči je razumljivejša nič kaj lahka odločitev sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije, da se loti priprav za evakuacijo ranjencev in bolnikov s transporti čez ozemlje Hrvaške v tedaj že deloma osvobojeno Dalmacijo. Odločitev je bila še težja, saj se je bližala zima, z njo pa so se možnosti za izvedbo transportov zmanjšale. V mrazu se je bilo treba prebijati skozi snežne zamete in čez cesto in progo Karlovac–Zagreb, ki sta bili pod kontrolo okupatorja. Zato je bila pri vsakem transportu potrebna močna zaščita naših vojaških enot. S temi transporti (dva večja in štir-

je manjši) je bilo evakuiranih 521 ranjencev in bolnikov.

Sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije je neprestano opozarjal sanitetni oddelek vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije na nevzdržni položaj in hudo trpljenje ranjencev, ki so jih zaman vozili iz evakuacijskih bolnišnic na letališče in spet nazaj, saj ni bilo najavljenih letal. ¹⁵ Šele od 11. februarja 1945 pa do zadnjega transporta z letali 26. aprila 1945, ki je poletal s partizanskega letališča v Krasincu, je bila evakuacija sorazmerno redna. Skupno je bilo opravljenih 51 poletov, in to z letališča v Nadlesku 12, z letališča Otok 3 in z letališča v Krasincu 36. Med temi poleti je bilo od julija 1944 do konca aprila 1945 prepeljanih v Italijo 2855 ranjencev, bolnikov, invalidov, mater z dojenčki in osebja kot spremljevalcev. ¹⁶ V dneh 27. in 28. aprila 1945 je potekala zadnja evakuacija ranjencev in bolnikov iz partizanskih bolnišnic SCVPB, SHVPB in SVPB-E¹⁷ v Srbske Moravice na Hrvaško. Skupno je bilo iz Slovenije med narodnoosvobodilnim bojem evakuiranih okrog 3500 ranjencev, bolnikov in invalidov.

¹³ Zbornik sanitetne službe, knjiga 2, dokument 114, stran 662 in knjiga 3, dokument 68, stran 424.

¹⁴ Dr. Dušan Biber: Novi britanski vojaški dokumenti o Titu, Borec XXXVI, 5, strani 330 in 331.

¹⁵ Zbornik sanitetne službe, knjiga 3, dokument 68, stran 424.

¹⁶ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 408/IV).

¹⁷ Slovenska vojna partizanska bolnica – evakuacijska.

DR. BOŽENA RAVNIHAR UVOD

Evakuacija ranjencev, invalidov in bolnikov v Italijo z nadleškega letališča od 21. julija do 9. septembra 1944

Ko je po kapitulaciji Italije zavezniška vojska zasedla njen južni in srednji del, so v Bariju vzpostavili vojaške bolnišnice, v katerih so poleg zavezniških zdravnikov delali tudi jugoslovanski. S tem so se odprle možnosti za evakuacijo ranjencev in bolnikov iz naših partizanskih bolnišnic v tamkajšnje bolnišnice. Angloameriški zavezniki so v začetku maja 1944 sporočili našemu vrhovnemu štabu NOV in PO Jugoslavije, da so pripravljeni z letali prepeljati v Italijo več naših ranjencev, toda le, če pri nas uredijo primerna letališča za pristajanje letal, zagotovijo njihovo vojaško zaščito in organizirajo koncentracijo ranjencev v njihovi bližini.¹ Glavni štab NOV in PO Slovenije je temu ustrezno ukrepal.

PRIPRAVA LETALIŠČA

Sredi maja 1944 je namestnik komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije generallajtnant Jaka Avšič dal ukaz Stanetu Obersterju in Vinku Drobničju, ki sta delala v enoti za sprejem zavezniške vojaške pomoči, da poiščeta primerno zemljišče in organizirata njegovo pripravo za letališče. Našla sta nadleško in podcerkavsko polje pri vaseh Nadlesk in Podcerkev blizu Staroga trga v Loški dolini, oddaljeno od vasi Babno polje 13 kilometrov (glej skico). Z mobilizacijo domačinov pri udarniškem delu je bilo letališče pripravljeno v prvi polovici julija 1944.²

VAROVANJE LETALIŠČA

Glede zemljepisne lege in sovražnikovih postojank položaj nadleškega letališča ni bil prav varen. Možnost sovražnikovega napada je bila od treh strani: po cesti iz Rakeka, od kočevske strani prek Prezida in iz Ilirske Bistrice prek Mašuna in Leskove doline.

Z odredbo glavnega štaba NOV in PO Slovenije, z dne 23. julija 1944, je štab Notranjskega odreda dobil nalogo in natančna navodila za varovanje letališča.³ Poleg tega odreda je varovala letališče od 23. do 28. julija tudi V. SNOUB brigada Matije Gubca,⁴ ki jo je zamenjala X. SNOB Ljubljanska. Nalogo varovanja je imel tudi 4. bataljon Vojske državne varnosti (VDV).

Stalne napade domobrancev iz Rakeka proti Loški dolini so v obdobju evakuacij

uspešno zavračale enote Notranjskega odreda in 18. divizije.²

LETALIŠČNA BAZA

Štab letališčne baze je bil najprej v Nadlesku, tam so bili nastanjeni tudi angleški vojaki za zvezo, ob koncu avgusta pa se je preselil v Šmarato, bliže gozdu. Zavezniška posadka, Američani in Britanci, skupaj 9, se je nastanila v Kozariščah.² Te posadke so urejale vse zadeve v zvezi v vzdrževanjem letališča, pristajanjem in odpravo letal, izkrcevanjem in vkrcenjem ljudi in materiala ter imele telefonsko zvezo z našo bolnišnično evakuacijsko bazo v Babnem polju.

VODSTVO EVAKUACIJE IN EVAKUACIJSKE BAZE

Za organizacijo evakuacije pacientov, prevoz na letališče, triažo in njihovo oskrbo med čakanjem na polete je skrbela uprava Slovenske vojne partizanske bolnice – Snežnik (SVPB-S)⁵, ki je imela svoje skrite postojanke v gozdovih nad Babnim poljem pod notranjskim Snežnikom.

Kot evakuacijski bazi, v katerih so bili nameščeni pacienti, namenjeni za evakuacijo in od tam transportirani na letališče, sta služili postojanki, imenovani Hrib oziroma Šola. Postojanka Hrib, sprva namenjena rekonvalescentom, je bila dograjena malo pred pričetkom evakuacij, in sicer v gozdu blizu ceste, ki pelje iz Babnega polja na Mašun; od Babnega polja je bila oddaljena kakor pol ure hoda. Imela je dva nasproti si stoječa podstreška s približno 45 ležišči.⁶ Postojanka Šola je bila v babnopoljski šoli. Sprejela je hkrati lahko do 13 pacientov in je bila namenjena le gibljivim, ki so bili ob morebitni nevarnosti zmožni zbežati v bližnji gozd.⁷ Prek teh dveh postojank je šlo v času poletov nekaj sto evakuirancev.

Nekaj od drugod pripeljanih lažjih pacientov in matere z dojenčki smo med čakanjem na polet namestili v nekatere hiše domačinov v Babnem polju in Starem trgu.

TRANSPORTI PACIENTOV DO EVAKUACIJSKIH BAZ

Iz štirih drugih bolnišničnih postojank SVBP-S (Podgora, Pudob, Stari trg, Podob), ki so premogle tedaj skupno okrog 250

ležišč in so bile globoko v gozdu, medsebojno oddaljene kako uro ali več hoda, z dostopom na cesto Leskova dolina – Babno polje, so predvideni evakuiranci prišli do evakuacijskih postojank bodisi peš ali so bili prineseni na nosilih ali pripeljani na vozeh, odvisno pač od njihovega stanja ali oddaljenosti postojank (v vsakem primeru seveda z zavezanimi očmi).

Iz drugih partizanskih bolnišnic: Slovenske centralne vojne partizanske bolnice (SCVPB) v Kočevskem Rogu, Slovenske vojne partizanske bolnice – Ribnica (SVPB-R) nad Ribnico, SVPB Franja (blizu Cerknega), SVPB Pavla (blizu Idrije), bolnišnice Š-Stol (na Jelovici) in iz hrvaških bolnišnic so bili pacienti pripeljani v naše evakuacijske baze na vozovih z živinsko vprego. Kolikor je moči sklepati iz razpoložljivih podatkov, sta iz SCVPB prišla dva večja transporta;⁸ vodil ju je politkomisar naših evakuacijskih baz. Prvi je krenil na pot 23. julija, drugi pa domnevno ob koncu meseca. Krenila sta iz vasi Planina, kjer je bil rekonvalescentni oddelek SCVPB, v Črnomelj in od tam prek Kolpe do Čabra na Prezida v Babno polje. Vozove so vozili kmetje, ki so dali vole in konje za vprego. Transport so ščitile in mu tudi drugače pomagale operativne brigade. Za hrano in menjavo vprege so skrbele gospodarske komisije.⁹

Transport s 95 ranjenci s Primorske in Gorenjske je krenil na pot 13. avgusta iz Cerknega in prispel do naših evakuacijskih baz 20. avgusta. Transport je organiziral in vodil štab 9. korpusa, izvedla pa ga je njegova 31. divizija ob zaščiti dveh brigad 30. divizije. Del poti so paciente prepeljali z vozovi, nekaj s tovornjaki, večinoma pa so jih morali borci nositi na nosilih po zelo težavnem terenu.^{10, 11}

TRANSPORT PACIENTOV IZ EVAKUACIJSKIH BAZ NA LETALIŠČE

Nekaj časa smo prevažali paciente iz naših baz na letališče izključno na vozovih z volovsko vprego, ki pa jo je bilo treba mobilizirati pri okolišnem kmečkem prebivalstvu. To je bila naloga našega ekonomata, ta je imel sedež v Babnem polju, in terenskega odbora Osvobodilne fronte v Starem trgu. Pri tem ni šlo vedno brez težav, saj prebivalci Loške doline (kar jih ni odšlo v parti-

zane ali niso bili odgnani v internacijo ali se niso sami odselili) zvečine niso bili naklonjeni partizanom. V veliko nepozabno pomoč pa nam je bilo prebivalstvo Babnega polja, pravzaprav Babnopoljčanke, saj je italijanski okupator leta 1942 postrelil skoraj vse moške iz te vasi. Pozneje so nam na našo intervencijo pri šefu angloameriške misije pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije zavezniki z letalom poslali sod bencina, tako da smo za transport na letališče lahko uporabljali tudi majhen kamion, s katerim je bil prevoz seveda znatno hitrejši kot z volovsko vprego, ko je trajal več kot tri ure. Z vozovi ali kamionom smo paciente lahko pripeljali do Nadleska, od tam jih je bilo treba na kraj pristajanja letal prenesti z nosili, gibljivi pa so šli peš.

Z zavezniško letališčno posadko smo imeli telefonsko zvezo s sedeža našega ekonomata v Babnem polju. O morebitnem prihodu letal smo navadno zvedeli šele okrog 5. do 6. ure popoldne. Letala (DC 3) so vedno pristajala ponoči, okrog desetih, enajstih ali tudi pozneje. Večkrat je bilo treba tekmovali s časom, saj se ni smelo dogoditi, da bi letala čakala na evakuirance. Največja nevšečnost pa je bila, ker obvestila o prihodu letal ali o njihovem številu niso bila zanesljiva. Napovedana letala nekajkrat bodisi sploh niso prišla ali jih je prišlo manj, kot je bilo napovedano, ali pa piloti niso dovolili vkrcati predvidenega števila pacientov, češ da ni dovolj prostora v bolnišnicah v Bariju. Tako se je dogajalo, da smo se zaman mučili s transportom na letališče in smo se po večurnem čakanju na letala morali z vsemi pacienti spet vrniti po dolgi poti nazaj v evakuacijske baze. Na te težave je sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije opozoril sanitetni oddelek vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije v poročilu z dne 27. julija 1944.¹²

ČASOVNI POTEK EVAKUACIJ IN ŠTEVILO EVAKUIRANCEV

Podatki o datumih evakuacij z letali z nadleškega letališča, o vsakokratnem številu evakuirancev in o številu letal so prikazani v tabeli 1. Podatki o datumih evakuacij in številu evakuirancev so povzeti iz poimenskih seznamov pacientov, delno z diagnozami vred, ki smo jih z uprave SVPB-S pošiljali sanitetnemu oddelku glavnega štaba NOV in PO Slovenije¹³ in so

verjetno najbolj zanesljivi. Naj pa opozorim, da se ti podatki, predvsem za september 1944, ne ujemajo povsem s številčnimi podatki iz raznih drugih poročil naše uprave in tudi ne s podatki Vinka Drobniča, politkomisarja letališčne baze.² Enodnevne razlike v navedbah datumov evakuacij je pripisati temu, da so letala pristajala pred polnočjo, odletela pa večkrat šele po polnoči. Vzroka za razlike v navedbah števila evakuirancev, tako pri posameznih evakuacijah kot v celoti, v primerjavi s številom v poimenskih seznamih, kar je bilo ugotovljene že takrat, ni mogoče razjasniti. Tako na primer uprava SVPB-S v dopisu z dne 18. oktobra, poslanem sanitetnemu oddelku na njegovo poizvedbo o tem, še naprej vztraja, da je bilo skupno število evakuirancev 611, od tega 507 Slovencev in 104 Hrvatov.¹⁴ To sporočilo je bilo napisano po hajki na našo bolnišnico v začetku oktobra, ko je sovražnik odkril bunker, v katerem je bil spravljene ves arhiv uprave, in ga zaplenil, z vsemi podatki o evakuaciji vred, kar je tudi navedeno v tem dopisu. Napačni številčni podatki najbolj verjetno izhajajo iz evidence evakuirancev pri njihovem vkrcanju na letališču. Vedno je bila velika naglica in vse se je dogajalo v temi oziroma ob zelo slabi osvetljavi signalnih ognjev, tako da je bila evidenca vkrcanih in tistih, ki niso mogli biti vkrcani, zelo težavna. Vkrkali so se tudi taki, ki na letališče niso bili pripeljani iz naših evakuacijskih baz in prvotno niso bili na naših seznamih.

Naj omenim tudi, da so bili 23. julija, to je z drugo evakuacijo, poslani v Bari trije naši zdravniki, da bi tam pomagali oskrbovati naše ranjence in bolnike. To so bili dr. Emilija Kraigher-Mariča, dr. Robert Neubauer in dr. Andrej Župančič-Mike. Pozneje sta bila tja evakuirana še dva zdravnika, in sicer kot pacienta, dr. Božena Grossman-Vida in dr. Jože Jaklič.

Iz tabele 1 je razvidno, da je po prvih treh evakuacijah sledil več kot enomesečni premor. Zavezniška letališčna posadka nam je stalno obljubljala prihod letal, teh pa ni in ni bilo. Postajali smo že zelo nestrpni, zlasti zaradi prezasedenosti naše bolnišnice s pacienti, čakajočimi na evakuacijo, in zaradi stalne nevarnosti sovražnikovega napada, saj po prvih evakuacijah njena konspirativnost ni bila več zanesljiva. Na sestanku v Starem trgu, dne 20. avgusta, s Francem Rozmanom-Stanetom, koman-

dantom glavnega štaba NOV in PO Slovenije, njegovim namestnikom Jakom Avšičem, Perom Popivodo, komandantom 7. korpusa, in dr. Pavlom Lunačkom-Igorjem z uprave sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije, smo prišli do skupnega stališča, da ne kaže več čakati na letala in da je pacienti, predvidene za evakuacijo, treba odpeljati v SCVPB.¹¹ Po nekaj dneh pa je evakuacija z nadležkega letališča vendarle spet stekla.

Sestava evakuirancev po enotah, katerim so pripadali, je razvidna iz tabele 2. Razumljivo je, da jih je bila pretežna večina iz enot 7. korpusa. Poimenskih seznamov evakuirancev z navedbo njihovih enot in diagnoze oziroma vzroka za evakuacijo v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja ni moč najti za evakuirane v noči od 23. na 24. julij in tudi ne za večino evakuiranih v noči od 24. na 25. julij.

VZROKI OZIROMA INDIKACIJE ZA EVAKUACIJO EVAKUIRANCEV

Razporeditev evakuirancev po glavnih vzrokih oziroma indikacijah, je podana v tabeli 3. To je zanimivo, ker nam omogoča orientacijo o kazuistiki med evakuiranci z letali in hkrati tudi odraža patologijo naše partizanske populacije nasploh. Če bi ne bilo navedenih pomanjkljivosti v seznamih, bi bil iskazani delež strelnih poškodb v strukturi vzrokov za evakuacijo nedvomno precej večji. Drugih poškodb je bilo zelo malo, ni pa bilo tako malo bolezni. Pri nekaterih bolnišnicah, ki so bile evakuirane kot spremljevalke ranjencev, je v seznamih pripisano, da so zdravstveno prizadete. Mater z dojenčki je bilo evakuiranih 13.

V tabeli 4 je prikazana razvrstitev evakuiranih ranjencev po telesnih predelih njihovih strelnih poškodb. Med njimi so zelo prevladovala poškodbe spodnje okončine (46 odstotkov). Če k temu prištejemo še tiste, ko je bil (bili) hkrati ranjen še en del ali še več drugih telesnih delov, je bilo ranjenih v spodnjo okončino več kot pol evakuirancev. Na drugem mestu je delež strelnih poškodb zgornje okončine (18 odstotkov). Sledijo poškodbe prsnega koša in dveh ali več telesnih delov hkrati (po 9 odstotkov), nato glave in oči (skupaj 7 odstotkov). Razumljivo je, da je bilo med evakuiranimi ranjenci le malo ranjenih v trebuh, saj taki večina niso preživel.

Kot je razvidno iz tabele 5, je bila med boleznimi, zaradi katerih so bili bolniki evakuirani, najpogostejša tuberkuloza (27 odstotkov), za njo želodčni čir (11 odstotkov) in artritis (8 odstotkov); s padajočimi deleži sledijo: plevritis, nefritis, srčni vicij, tumorji, histerične psihoze, cistitis, adneksitis sepsa, epilepsija, pnevmonija, splošna oslabelost; le po en primer je bilo še 11 drugovrstnih bolezni.

POVZETEK IN OCENA TEŽAV IN NEVŠEČNOSTI

Težave in nevšečnosti, povezane z evakuacijami, so delno že razvidne iz povedanega. Če povzamem, so bile v glavnem naslednje:

Velika oddaljenost evakuacijskih baz od letališča (13 kilometrov in več) ter neprimerna transportna sredstva za tako daljavo in zato počasnost transporta, kar je neugodno vplivalo na zdravstveno stanje ranjencev, zlasti če so se morali zaradi nezadostne zmogljivosti ali odpovedi prihoda letal še isto noč vrniti z letališča nazaj v baze.

Nezanesljive napovedi prihodov letal ali njihovega števila ter več kot enomesečna prekinitve poletov (od 24. julija do 27. avgusta 1944), ne da bi bili mi o tem predhodno obveščeni.

V času zastoja evakuacije se je zelo povečalo število pacientov v naši bolnišnici (čez 300), s pripeljanimi iz drugih bolnišnic pa tudi neposredno iz bojev. To je presegalo njene zmogljivosti, posledica je bila nezadostnost medicinskega in pomožnega osebja ter pomanjkanje vode in hrane.

Neugoden položaj letališča, saj je bila možnost vdora sovražnika od več strani.

Dekonspiracija naše bolnišnice, ker so bile njene evakuacijske postojanke prebližu zakonspiriranih postojank, zato je tudi prišlo do napada nanje po končani evakuaciji.

EPILOG

Takoj po zadnji evakuaciji v noči od 9. na 10. september so nemške in domobranske sile vdrle na območje letališča z več strani. Napadena je bila tudi zavezniška posadka v Kozariščah, ki pa se je, sicer ne brez prask, srečno umaknila. Prav tako tudi posadka partizanske letališčne baze v Šmarati. Nadaljevanje evakuacij je bilo s tem one-

mogočeno. Toda tudi če letališče ne bi bilo več pod nadzorom sovražnika, bi letala na njem verjetno ne mogla več pristajati, saj se je začelo jesensko deževje, ki je obetalo, da bo poplavelo pristajališče.²

Sledilo je zatišje. V tem času smo preostale paciente, ki so bili določeni za evakuacijo, prepeljali v SVPB-R, od koder so jih odpeljali v Belo krajino. Tam se je ponovno začela evakuacija z letali s tamkajšnjega letališča pri Krasincu. Evakuacijsko postojanko Šolo smo opustili. Druge naše postojanke pa so se počasi spet začele polniti z ranjenci in bolniki.

Potem ko so domobranci in Nemci 8. oktobra spet z več strani vdrlji v Loško dolino in se spopadli z enotami 7. korpusa, je

11. oktobra okrog 800 mož začelo prodirati proti naši bolnišnici in stikati za postojankami. Odkrili so dve, Podgoro, v kateri je bil sedež uprave, in Pudob, kjer je bil rekonvalescentni oddelek. Obe so požgali. Žrtev nismo imeli, saj smo nepremične ranjence skrili v podzemski bunkerje. Osebe se je z drugimi ranjenci umaknilo globoko v gozd, del pa se nas je zateklo v najbolj oddaljeno in skrito postojanko Podob. Sovražnik je imel zasede in patroljiral po poteh in stezah še dva dneva.¹⁵ Po tem napadu so SVPB-S preostale torej le tri postojanke: Hrib, Stari trg in Podob.

Ni dvoma, da je bil napad na našo bolnišnico posledica njene dekonspiracije v času evakuacij.

VIRI IN PRIPOMBE

¹ Dr. Dušan Biber: Novi britanski vojaški dokumenti o Titu, Borec XXXVI, 5, stran 327.

² Franci Strle: Letališče na Nadleškem polju, Notranjski list I, Ljubljana, Epid-Paralele, 1977, strani 155 do 158.

³ Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945 (dalje: Zbornik sanitetne službe), knjiga 2, dokument 27.

Izvirnik v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 377/I).

⁴ Lado Ambrožič-Novljan: Gubčeva brigada, Ljubljana 1972, strani 722 do 724.

⁵ Sestava tedanje uprave SVPB-S je bila: upravnik dr. Božena Ravnihar-Nataša, komandant Rafael Martinčič-Rafl, politkomisar Janez Nedog (ki pa je bil v času evakuacij na političnem tečaju v Beli krajini in ga je od 11. avgusta 1944 dalje nadomeščal Ivo Serajnik-Šimen, politkomisar SVPB-R).

⁶ Vodja postojanke Hrib je bil Franc Potokar, politkomisar Maks Završnik (hkrati tudi Šole), za zdravstveno oskrbo pacientov je skrbela dr. Cirila Maselj-Mica.

⁷ Vodja Šole je bila medicinka Pavla Kavčič, njena pomočnica medicinka Jasna Župančič-Dunja, vojaški referent Stane Bregar.

⁸ Iz seznama uprave SCVPB z dne 5. avgusta 1944 št. E/857 je razvidno, da je bilo evakuiranih iz SCVPB dne 23. julija 1944 (I. transport) 213 pacientov in 12 članov osebja in iz seznama uprave z dne 18. septembra 1944 št. E/1177 (II. transport, brez navedbe datuma evakuacije) pa je bilo evakuiranih iz SCVPB 109 pacientov.

Izvirnik v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 367/III-2).

⁹ Maks Završnik: Transporti iz Roga v Babno polje, tipkopis, 1976.

¹⁰ Franc Bidovec: Evakuacija in transport ranjencev (Opis transporta s Primorske na Notranjsko), Zdravstveni vestnik 1978, 47, strani 222 do 226.

¹¹ Pismo dr. Nataše Janezu Nedogu z dne 21. avgusta 1944. Pripis: »Včeraj so pripeljali sem 83 ranjencev iz IX. Korp. skozi strahotne težkoče; vse za evakuacijo! Nekaj težkih bom sprejela jaz, ostale bom pa poslala naprej.«

Izvirnik v zasebnem arhivu dr. Božene Ravnihar.

¹² Zbornik sanitetne službe, knjiga 2, dokument 31.

Izvirnik v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 355/III).

¹³ Izvirniki poimenskih seznamov evakuiranih pacientov so v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 367/III).

¹⁴ Izvirnik v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 389/I).

¹⁵ Poročilo uprave SVPB-S z dne 18. oktobra 1944 o sovražnikovem napadu na bolnišnico, Zbornik sanitetne službe, knjiga 2, dokument 102.

Izvirnik v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 389/I/5).

PRILOGA 1

Datumi evakuacij z nadleškega letališča, število evakuirancev in število letal

Leto 1944 dan, mesec	Število evakuirancev		Število skupaj	Število letal*
	iz slovenskih enot	iz hrvaških enot		
21. 7.	42 (41)	0	42 (41)	2
23.–24. 7.	31**	0	31	3
24.–25. 7.	50 (51)	0	50 (51)	4
27.–28. 8.	47	0	47	3
30. 8.	53	0	53	3
31. 8.	46	0	46	3
1. 9.	50	0	50	3
2. 9.	43	0	43	3
4. 9.	27	38	65	3
5. 9.	39	33***	72***	3
6. 9.	21	4	25	1
9. 9.	84****	0	84****	4
Skupaj	533	75	608	

* Podatki so iz članka Francija Strleta in tipkopisa Jožeta Janeža Letališče pri Nadlesku.

** Hkrati so odpotovali v Bari trije partizanski zdravniki za tamkajšnjo oskrbo naših ranjencev in bolnikov.

*** Z 1 otrokom vred.

**** Z 12 otroki vred.

() Podatek iz poimenskega seznama uprave SVPB-S v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 389/I/3).

PRILOGA 2

Evakuiranci z nadleškega letališča (po vojaških enotah)

Enote	Število evakuirancev	%
		(zaokroženi)
glavni štab NOV in POS	11	2
7. korpus	307	50
9. korpus	106	17
4. operativna cona	9	2
VDV	16	3
SNOS	4	1
terenske organizacija OF	5	1
hrvaške enote	75	12
neznane (ni podatkov)*	75	12
Skupaj	608**	100

* Po vsej verjetnosti je bila pretežna večina teh evakuirancev iz 7. korpusa.

** S trinajstimi otroki vred, ki so bili všteti v enote, iz katerih so bile njihove matere.

PRILOGA 3

Evakuiranci z nadležnega letališča (po vzrokih za evakuacijo)

Vzrok za evakuacijo	Število evakuirancev	% (zaokroženi)
strelna poškodba	389	64
druge poškodbe – skupaj	11	2
– ozeblina	4	
– kontuzija	4	
– zlom	2	
– opeklina	1	
bolezen	95	16
bolničarka spremljevalka	6	1
mati z otrokom	26	4
neznan vzrok (ni podatka ali nejasna opredelitev diagnoze)	81	13
Skupaj	608	100

PRILOGA 4

Razvrstitev ranjencev, evakuiranih z nadležnega letališča (po telesnih delih strelne poškodbe)

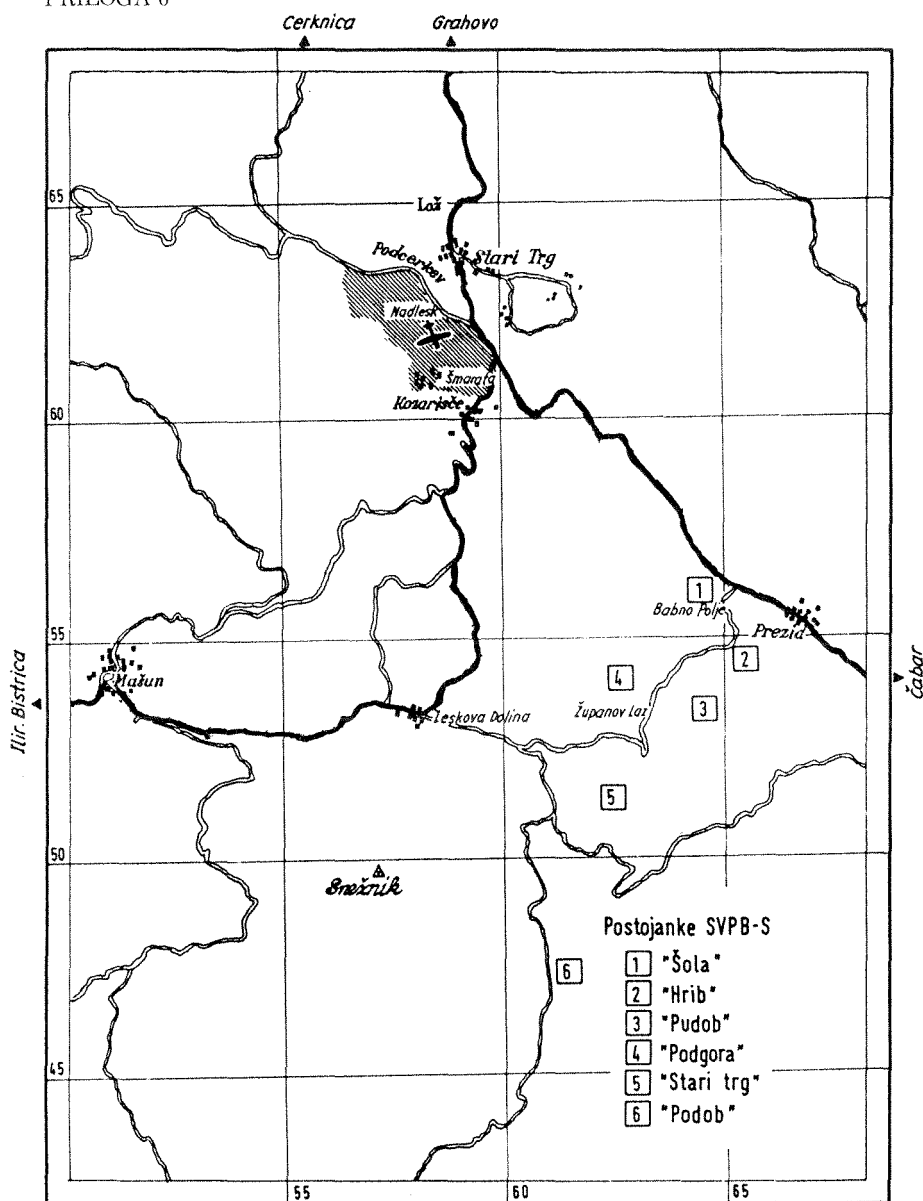
Telesni del strelne poškodbe	Število ranjencev	% (zaokroženi)
glava (razen oči), vrat	13	3
oči	15	4
prsni koš	34	9
trebuh	4	1
hrbtenica	3	1
medenični (glutealni, sakralni), ledveni predel	14	4
moška spolovila, uretra, mehur, perinej	5	1
zgornja okončina, ramenski predel	69	18
spodnja okončina, kolk	179	46
zgornja in spodnja okončina	12	3
dva ali več delov	37*	9
neopredeljeni del	4	1
Skupaj	389	100

* Med temi je v 20 primerih bila poškodba spodnje okončine. Tako je znašalo skupno število poškodb tega dela telesa 211, to je 54 odstotkov med vsemi strelnimi poškodbami.

PRILOGA 5

Razvrstitev bolnikov, evakuiranih z nadleškega letališča (po vrstah bolezni)

Bolezen	Število bolnikov	% (zaokroženi)
tuberkuloza	25	27
sepsa	2	2
tumor (možgani, bezgavke, žolčnik in jetra, stegnenica)	4	4
psihoza (histerična)	3	3
srčni vicij	5	5
pnevmonija	2	2
plevritis	6	6
želodčni ulkus, hematemeza	10	11
nefritis, nefrolitijaza	6	6
cistitis, cistopielitis	3	3
adneksitis	3	3
artritis (revmatoidni, gonitis)	7	8
splošna oslabelost (izčrpanost, ane- mija)	2	2
druge bolezni (po ena) – skupaj (gonoreja, bazedovka, otitis, hemo- roidi, apendicitis, hernija, ikterus parenhim., uremija, furunkuloza, psoriasis, išias)	11	12
neopredeljena bolezen	4	4
Skupaj	95	100

Skica zemljepisne lege nadleškega letališča in postojank Slovenske vojne partizanske bolnice H - Snežnik (SVPB-S).

DR. PAVLA JERINA-LAH

Transport ranjencev s Primorske in Gorenjske avgusta 1944

Poletna nemška ofenziva 1944 je na Primorskem trajala neobičajno dolgo, skoraj mesec dni. Kot navajajo vodilni kadri 9. korpusa, je bilo poleg tega neobičajno tudi to, da nemške enote niso bile velike, zato se je dalo sklepati, da je to »čiščenje terena« morebiti povezano z izkrcavanjem anglo-ameriške vojske na Jadranu, v Istri ali še severneje. To bi vsekakor povzročilo nove težave Nemcem in tudi nam. V tej nejasni situaciji se je 9. korpus skupaj z glavnim štabom NOV in PO Slovenije odločil, da evakuira hudo ranjene in invalide ter huje bolne borce z ozemlja Primorske na Notranjsko in nato z letali v naše bolnice v anglo-ameriških bazah v južni Italiji. S tem bi bile razbremenjene tudi konspirativne bolnišnice na Primorskem.

Na območju 9. korpusa na Primorskem in Gorenjskem so se, posebno po ustanovitvi korpusa decembra 1943, vojaške enote naglo množile in bile v nenehnih spopadih s sovražnikom. V Sloveniji je bilo sredi 1944. leta 33.000 borcev, od njih 7700 v 9. korpusu. Zato je bilo treba skrbeti tudi za večje število ranjenih, bolnih in okrevajočih borcev ter invalidov. Le z vztrajnim, vzporednim in smiselnim razmeščanjem ter dograjevanjem tajnih partizanskih bolnišnic, z vzdrževanjem nekaterih že ustanovljenih prehodnih sanitetnih postaj in Ambulant na Gorenjskem je bilo mogoče zadovoljiti vsem potrebam. Zahtevne naloge sta zlasti opravljali dve naglo razvijajoči se bolnišnici: ena je bila v Trnovskem gozdu, z oddelkom na Vršah in v Jagrščah, druga na Cerkljanskem z oddelki tja do Davče in Selške doline. Tudi tri manjše postojanke, nameščene onkraj Soče v Brdih in v Slovenski Benečiji ter na Tolminskem, so bile kos potrebam terenskih in tu občasno nahajajočih se večjih enot.

V bolnišnici v Trnovskem gozdu, v SVPB Pavla, je bila prav v avgustu 1944 velika stiska s prostorom. Osebe bolnišnice je moralo pod šotore, da je v svoje barake namestilo ranjence iz poletne ofenzive, iz bojev na Oblakovem vrhu, Lokvah, v Čepovanu in Trnovskem gozdu, torej prav z neposredno ogroženega terena okrog bolnišnice.

Po dogovoru s štabom 9. korpusa naj bi bilo ranjencev za načrtovano evakuacijo po končani nemški ofenzivi (točen datum je bil določen šele 7. avgusta) okrog 100. Informacije o načrtu, izvedbi in nalogah

spremljanja so morale zagotoviti konspiracijske akcije.

Izkušeni je bilo dovolj za zmogljivost in varnost za nagel prenos ranjencev iz bolnišnic do večjih komunikacij, kjer naj bi jih prevzele brigade. Važno je bilo, da bolnišnice niso iskale pomoči za to etapo evakuacije. Na odločitev, katere ranjence naj odpeljejo v južno Italijo ali vsaj na varnejša svobodna ozemlja 7. korpusa, je vsekakor vplivala tudi namera, da čim bolj izpraznimo naše bolniške prostore. To je tudi bil cilj te velike akcije 9. korpusa. Zakaj tako, smo lahko v bolnišnici samo slutili. V vojaške namene teh ukrepov se nismo spuščali. Zabiti v naše grape, višine in konspiracijo tedaj o tem nismo dosti vedeli.

KATERE RANJENCE PRIPRAVITI ZA EVAKUACIJO

Odločitev, katere ranjence poslati s transportom, je bila zaupana zdravnikom v obeh bolnišnicah, dr. Franju Podkoritniku, dr. Pavlu Jerina, dr. Antoniu Cicarelliju, bolničarju Božu Šmidu. Težko je bilo presojati o vsakem ranjencu posebej, ali bo prenesel transport ali zanj ni primernejše mirovanje pri nas in ali mu je potrebno zdravljenje v boljših medicinskih razmerah. Lažja je bila odločitev le pri invalidih, za katere je bilo jasno, da morajo čim prej na psihično rehabilitacijo in nujne posege za zmanjšanje invalidnosti. Težja je bila odločitev, ko se je v podzavest prikradla negotovost: ali se bo transport posrečil, ali ni preveč nevarno iti mimo sovražnikovih postojank, ali ne bi bilo še ta kratki čas do osvoboditve varnejše v naših grapah. Tedaj smo bili vsi prepričani, da bo prišla kmalu, ne pa šele čez deset, za nas najhujših mesecev. Kadar smo ob preteči nevarnosti evakuirali ranjence v bližnje bunkerje bolniških postojank, o vsem tem nismo razmišljali, saj je šlo le za varnost ranjenca.

Po preudarkih, zaupnih navodilih komisarja 9. korpusa Janeza Hribarja, sanitetnega referenta Frenka Bidovca in tudi po posvetovanju z najbolj izkušenimi bolničarji iz bolniških postojank, posebno tistih, ki so bili odrejeni za spremstvo transporta, je bilo izbranih 50 ranjencev iz SVPB Pavla in 30 iz SVPB Franja ter z Gorenjske.

V ohranjenih podatkih o ranjencih, ki so se zdravili tisti čas v bolnišnici SVPB Pav-

la, so popisi bolezni, ki imajo v rubriki o končnem stanju ranjenca oznako: neozdravljen, invalid, in v rubriki, kam in kdaj odpuščen, zapisano: v Jugoslavijo s transportom. Kakšna naivna oznaka, saj je bila Primorska priključena Jugoslaviji že septembra 1943, mi pa smo se še vedno počutili v zamejstvu. Smo pač tako oddaljeno doživljali snovanje državnosti med narodnoosvobodilnim bojem. Mogoče je bilo to zapisano tudi zaradi konspiracije.

Skupno je za 50 ranjenih iz popisov moč razbrati naslednje:

strelne poškodbe spodnjih ekstremitet, slabo zarasli prelomi, osteomielitis	22
amputacije v predelu stegna oziroma podkolenice	2
strelne poškodbe zgornjih ekstremitet, slabo zarasli prelomi, osteomielitis	6
amputacija v nadlakti	3
strelne poškodbe obraza, oči	6
stanje po ranitvi pljuč, prsnega koša	4
ostalo: tu cerebi i. o., pareza, nevralgija, fistula, ranitve skrotuma, lumbalne regije itd.	7

Predvsem smo bili zadovoljni, da bodo dobili reparatorno pomoč tisti s poškodbami ekstremitet, obraza, oči, invalidi, bolniki s poškodbami prsnega koša in pljuč, in to v mirnejšem okolju in ustrenejšem zdravljenju.

O dobi zdravljenja je za ranjence, izbrane za transport, mogoče ugotoviti, da so bili štirje pri nas povprečno 130 dni, ena ranjenka celo 200 dni. Za te je bila evakuacija nujna. Sedem jih je bilo pri nas 50 do 60 dni, štirinajst pa po 14 do 30 dni. Drugi, pripravljeni za evakuacijo, so bili pri nas tako rekoč »novi«, saj so bili z nami šele kakih 10 dni. Invalidov tedaj pri nas ni bilo veliko, saj smo jih večkrat premestili v naši okrevališči in SVPB Franjo. Ranjencev, ki so bili odpeljani iz naše bolnišnice, je bilo 24 iz 30. divizije, iz 31. divizije 12, iz Tržaške brigade 5 in drugi iz brigade VDV, Briško-beneškega odreda in Istrskega odreda ter komand mest. Večino so torej nosili, varovali in peljali njihovi soborci iz obeh divizij.

Iz ohranjenih spisikov ranjencev, ki so bili v tem transportu, jih je bilo še 20 iz SVPB Franja, 5 iz oddelkov v Davči in 5 in Š-Stol na Jelovici.

Kar zadeva rane teh borcev in njihovo invalidnost je iz napisov razvidno tole:

s strelnimi poškodbami spodnjih ekstremitet, slabo zaraslimi prelomi, osteomilitisom	12
z amputacijami v predelu stegna ali podkoleni	5
s strelnimi poškodbami zgornjih ekstremitet, slabo zaraslimi prelomi, osteomilitisom	5
z amputacijami v nadlakti	2
s strelnimi poškodbami obraza, oči	2
stanje po ranitvi pljuč, prsnega koša	2
ostalo	2

PRIPRAVE V SLOVENSKI VOJNI PARTIZANSKI BOLNICI PAVLA

Skrbno smo uredili administracijo in popise boleznih ranjencev, saj smo vedeli, da bodo naši ranjenci prišli v strokovne roke angloameriške vojne sanitete in naših najboljših kirurgov, na primer prof. Božidarju Lavriču.

Tedaj je bilo v Bariju in v okoliških zavezniških bolnišnicah že kakih deset naših zdravnikov partizanov in tistih, ki so prek angloameriško-nemške fronte po razpadu Italije prišli iz konfinacij, zaporov in internacij v raznih krajih Italije. Tako so ranjence narodnoosvobodilne vojne zdravili poleg zavezniških zdravnikov tudi naši. Mučilo nas je tudi, kako opisati in »opravičiti« naše strokovne pomanjkljivosti, saj so bili med kolegi v Bariju tudi taki, ki niso nikdar videli partizanskih bolnišnic in si zato niso mogli predstavljati razmer v njih. Nismo imeli ne rentgenskih slik ne mikrobiološke diagnostike, imeli smo le najskromnejše laboratorijske pripomočke, redko so bile izvedljive transfuzije. Zavezniki pa so imeli možnost zdraviti s krvjo in s trajnimi sestavinami krvi, česar pri nas ni bilo mogoče izvajati. Antibiotikov tudi nismo imeli, uporabljali smo le sulfamidske preparate proti gnojivam. Tudi marsičesa drugega ni bilo, kar je bilo tedaj že dosegljivo zavezniškim armadam in je dandanes v vsakdanji uporabi za zdravljenje poškodb. Kirurška ekipa 9. korpusa, ki naj bi prevzela kirurško in nujno zdravljenje takoj za borbenim področjem v večjih načrtovanih akcijah korpusa, tedaj še ni delovala.

Zvečer 8. avgusta smo dobili povelje, da morajo biti ranjenci ob 5. uri zjutraj na Hudem polju na gozdni cesti, ki pelje v Trnovski gozd, to je dobre pol ure od oddelkov bolnišnice in od javke v Mrzli rupi.

Sem naj bi pripeljali tudi ranjence s cerkljanske smeri. Vso noč je osebje naše bolnišnice nosilo ranjence iz bolniških postojank in zjutraj so bili na cesti pripravljeni za transport. Toda brigad od nikoder, le odmevi bojev iz Trnovskega gozda. Mučno negotovost je prekinilo sporočilo komisarja 9. korpusa, da moramo ranjence spraviti na varno za nedoločen čas. Nazaj v bolnišnične oddelke je bilo predaleč, spravili smo jih le globlje v gozd ob cesti. Zdravniške ordinacije, operacije in prevezovanje smo prenesli pod zeleno bukovje, na urejena tla opuščenih kopišč. Manjkalo nam je odej (trnovske noči so hladne), hrano smo prinašali iz bolnišnic. Stalno premikanje je odkrilo najbližji oddelek bolnišnice. Tako je bilo pet dni in šele šesti dan, 15. avgusta, je steklo. Prav to čakanje je pri mnogih ranjencih povzročilo malodušje, nezaupanje v transport in zdravljenje na cilju in tega ni bilo več mogoče prikrivati.

POTEK TRANSPORTA

O tem poroča Frenk Bidovec:

»Tri brigade XXXI. divizije so prevzele tri-deset ranjencev in invalidov na cesti Cer-kno–Želin, ki so jih v noči na 13. avgust prinesli sem iz bolnice Franja in z Gorenjske. Štirinajst ur trpljenja borcev in ranjencev se je začelo na poti preko Idrije v strmine Jageršč prek Šebreljske planote, Oblakovega vrha na Vojsko. Tu je bil počitek in 15. zjutraj je kolona bila po dogovoru na Hudem polju, kjer sta se pridružila transportu še dva bataljona Bazoviške brigade in prevzela iz bolnice Pavla ranjence, ki so tod nestrpno čakali že sedmi dan. Na Otlici je bil odmerjen počitek 16. avgusta, 17. avgusta ob zahodu sonca so ranjenci odpeljani s kamioni proti Colu in Bukovju, kamor je transport prispel 18. avgusta zjutraj. Od tod do Strmic do proge in ceste Ljubljana–Trst je bil transport že v evakuacijskem planu predviden kot najnevarnejši in najtežji. Ranjenci so položeni na nosila ali pa na mule in konje. Brez težav je kolona prekoračila glavno cesto tik nad Kačjimi ridami nad Planino in okoli polnoči še železniško progo pri Ravbarkomandi, kjer je sovražnik imel manjši posadki in nekaj bunkerjev. Nabijal je sicer z minami in mitraljezi, vendar so prehod odbranili naši borci in pri tem so bili lažje ranjeni štirje.

Trnova pot se je nadaljevala v dežju po brezpotjih do pod vrhov Javornika. Od tod dalje so bili ranjenci na vozovih 19. avgusta še pri dnevu prepeljani po gozdni cesti Javornik–Loška dolina do bolnic evakuacijske baze S pri Babnem polju.

Transport je bil dolg 140 km in je bilo vanj vpreženih pet brigad.«¹

Bolnišnice, ki so oddale svoje ranjence, so seveda zaskrbljeno spremljale vesti o poteku transporta, predvsem o prekoračenju proge in ceste med Planino in Postojno. Šele 20. avgusta je prišla k nam v SVPB Pavla vesela novica, da so ranjenci srečno preko-račili to najnevarnejšo zapreko.

V tem transportu so bili tudi ranjenci in rekonvalescenti ali bolni iz premičnih bolnišnic 9. korpusa, kajti v poimenskih spis-kih tedaj evakuiranih z letali iz Nadleska v Loški dolini je teh navedenih petnajst. Po vsem tem je bilo v opisanem transportu 95 ranjencev. V seznamih evakuiranih z letali iz Nadleska v Bari najdemo imena 69 ranjencev s Primorske in Gorenjske, ki so v spiskih obeh bolnišnic in bolnišnice z Gorenjske, in imena omenjenih 15 ranjencev. Iz Nadleska je bilo torej avgusta 1944 odpe-ljanih 84 ranjencev iz tega transporta.

Borci sanitetnih enot na Primorskem te-daj niso vedeli, ali bodo še podobni tran-sporti. Potrebni bi vsekakor bili. Menda ni-so prišli več v poštev zaradi drugače načr-tovanih bojev skupaj z zavezniki, pa tudi prenaporni so bili za ranjence in brigade, ki

so bile do osvoboditve ves čas zapletene v boje. Tudi letališče v Nadlesku, ki je bilo blizu 9. korpusa, je bilo zaradi nevarnosti sovražnikovega napada 9. septembra 1944 opuščeno. Pozneje so vozili ranjence iz do-movine v Italijo z letališč v Beli krajini.

Opisani transport je bil akcija posebne vrste, vredna posebne pozornosti. Bil je iz-redno dobro organiziran. Uspeh je bil po-poln, glede na varnost ranjencev in čustve-ni odnos borcev do ranjenih tovarišev. Bor-ci so morali ne samo nositi ranjence in jih premeščati na vozove, kamione, nosila, marveč so morali transport tudi ščititi.

Poučni so tudi zapleti, ki jih je dobro načrtovanim transportom zagodel sovražnik. Ranjenci so morali čakati na začetek in nadaljevanje transporta in na polete zavez-niških letal. To so bili hudi trenutki zanje in velika odgovornost za sanitetno osebje. Po-učno je dejstvo, da so bolnišnice, ki so bile blizu poti, po katerih je tekel transport, od-krite in zato izgubljene za nadaljnjo upora-bo. Tudi to je šlo na račun sanitetnega oseb-ja, saj je moralo te oddelke opustiti in zgra-diti nove. Navedem naj trpljenje ranjencev, ki prav tako lahko slabo in usodno vpliva na njihovo zdravljenje. Napori sanitetnega osebja, ki je spremljalo transport, so bili ve-liko, saj so bili bolničarji in zdravniki nešte-tokrat klicani ob koloni na pomoč naprej in nazaj, tako da so traso celotne poti transpor-ta prehodili večkrat kot nosači in borci spremljevalci. Glavni namen transportov pa je bila skoraj vedno le varnost ranjencev in skrb zanje.

¹ Knjižnica Zdravstvenega vestnika, zvezek 7, Ljubljana 1984.

DR. RUŽA ŠEGEDIN PRVI TRANSPORT

Transporti
ranjencev,
invalidov
in bolnikov
iz Slovenije
na Hrvaško
od decembra 1944
do konca
februarja 1945

Čeprav prvi transport ranjencev iz Slovenije na območje Hrvaške ni bil organiziran z namenom, da bi razbremenili partizanske bolnišnice v Sloveniji, ga vseeno prištevamo med te Transporte.

Zaradi italijanskih in belogardističnih priprav na napad na Žumberak, kjer je bila organizirana partizanska bolnišnica SHVPB¹, je bil izveden prvi transport ranjencev iz te bolnišnice, in to okrog 23. marca 1943, na Hrvaško v Kordun. Evakuacijo je organiziral dr. Marjan Morelj, zdravnik v tej bolnišnici, ob vojaški zaščiti 13. proletarske brigade. Evakuacija, ki je zajela 50 do 70 ranjencev, med njimi tudi negibljivih, je bila izvedena z volovsko vprego oziroma peš. Ranjenci so bili Kordunaši, zato so tudi bili evakuirani v Kordun. Kolona je potovala iz bolnišnice v Dragatuš pri Vinici (Bela krajina), z brodom prekoračila Kolpo in nadaljevala pot v Bosiljevo, Trošmarijo v Gornjo Dubravo. Okrog 1. aprila je kolona prispela v Perjasico, kjer je ranjence prevzel Kordunski odred. Dr. Marjan Morelj pa je nadaljeval pot v Korenico, kjer je bil sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Hrvaške².

Za evakuacijo ranjencev in bolnikov s transporti po kopnem na hrvaško ozemlje se je moral sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije odločiti predvsem iz dveh razlogov:

1. Evakuacije z zavezniškimi letali v Italijo so bile ukinjene že 20. septembra 1944.

2. Vojaška situacija na območju Slovenije se je vedno bolj zaostrovala. Konspirativne bolnišnice so postajale vedno bolj polne, tako da je to že ogrožalo varnost in nadaljnje zdravljenje ranjencev in bolnikov v njih.

Za prvi transport je bil 22. decembra 1944 v sanitetnem oddelku glavnega štaba NOV in PO Slovenije izdelan poseben načrt. Začrtali so pot evakuacije, sestavo kolone in predvideno število evakuirancev ter bazo zbiranja ranjencev. Sanitetni oddelek je za organizatorja tega transporta imenoval Janeza Varla, apotekarskega referenta sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije, za komandanta pa Radomira Božovića-Raca³. Za strokovnega vodjo je bil imenovan Andrej Senica-Franjo, vodja oddelka v SCVPB⁴, za komisarja transpor-

ta Tone Valentinčič, vršilec dolžnosti komisarja bolniškega oddelka Ajdovec v SCVPB, in za intendanta Jože Škedelj.

Zbirališče ranjencev je bilo v Metliki. Za sprejem ranjencev je bila pripravljena dvorana v sokolskem domu. Domačini so z veliko pozornostjo pomagali pri urejanju prostorov, okrasili so oder v dvorani s cvetjem in zastavami in pogostili ranjence. Dne 24. decembra 1944 so prispeli ranjenci in bolniki v Metliko iz bolnišnic SCVPB, SHVPB in SVPB-E⁵. Za transport se je zbralo 232 ranjencev in bolnikov, poleg vodstva še okrog 20 sanitetnega in pomožnega osebja. Za negibljive ranjence in bolnike je bilo na razpolago 21 voz z volovsko vprego. Zagotovljen je bil ves potreben sanitetni material in zdravila. Hrane je bilo za tri dni. Na božični dan 1944 so bili vsi ranjenci in bolniki zbrani na Oštrcu in Kostanjevcu. Prvi dan je krenila kolona po slabih, zasneženih in poledenelih vaških poteh mimo Sošic in Vivodine do Sv. Jane, kjer je prenočila. Prebivalci Sv. Jane so jih nahranili s toplimi obroki. V tej noči je umrl bolnik s pljučno tuberkulozo. Naslednji dan, 26. decembra, je transport v hudem mrazu krenil na pot prek Plešivice, Stankova, čez cesto in progo do Kupinca. Pot je bila izredno naporna. Posebej težaven je bil okrog 500 metrov dolg del poti, poledenel, globok in strm, tako da je bilo treba ranjence prenesti na nosilih. Toda ker je bila naprej ob poti nemška blokada, se je morala kolona vrniti po isti težavni poti. Marš je trajal nepretrgoma štiriindvajset ur.

Ranjenci in bolniki so bili popolnoma izčrpani.

Tretjega dne, 27. decembra zjutraj je transport prispel do Purgarije pri Stankovem, kjer je bil kratek počitek; v Kostanjevac in Oštrc je transport prispel 28. decembra ob 4. uri popoldne. Zaradi napora in mraza se je število negibljivih povečalo na 51 oseb. Ker je bilo v daljavi v smeri Pisarovine slišati topovsko grmenje, nadaljnja evakuacija z negibljivimi ni bila možna. Za-

to so 29. decembra 1944 odpeljali 42 negibljivih ranjencev in bolnikov z volovsko vprego nazaj v Slovenijo. Komanda žumberškega območja jim je dala četo za spremstvo. Transport je spremljala bolničarka, vodstvo je prevzel politični delegat Alojz Kodela⁶.

Prehod čez progo je bil onemogočen še dva dneva. Domačini so transportu zelo pomagali. Poskrbeli so za tople obroke hrane in za odeje. Ranjenci so bili previti, dobili so sredstva proti bolečinam, premočene mavčne obveze so jim zamenjali.

Šele v noči od 31. decembra 1944 na 1. januar 1945, ko so Nemci in ustaši slavili silvestrovo, je vodstvo transporta izkoristilo njihovo zmanjšano budnost, in transport je ponoči krenil na pot ter srečno prečkal progo in prispel na novega leta dan popoldne prek Jamnice v Pisarovino. Tu je kolona po toplem obroku hrane, ki so ji ga pripravili domačini, prespala.

D drugega januarja je kolona ranjencev in bolnikov, potem ko so nabavili hrano, tobak, žganje, proti večeru nadaljevala pot prek Lasinje in mimo Gline v Topusko. Vreme je bilo zelo mrzlo, pihala je burja, cesta je bila poledenela, vendar se transport vse do Topuskega ni ustavil. V Topuskem je transport prespal in zaužil topel obrok hrane. Tretjega januarja po zajtrku jih je čakalo prijetno presenečenje. Dopoldne istega dne je v Topusko prispelo pet kamionov s hrano, odejami in sanitetnim materialom. Poslala jih je baza glavnega štaba NOV in PO Slovenije, ki je že bila v Dalmaciji v Biogradu na moru.

Na kamionih so ranjenci, bolniki in spremstvo nadaljevali pot prek gorskih predelov Male Kapele in Plješevice do Korenice. Prevoz od Slunja mimo Jasenice in Plitvičkih jezer vse do Korenice je bil zelo naporen in počasen, saj je bilo na cesti veliko snega. Ponekod so si morali z lopatami utirati pot skozi snežne zamete. Gibljivi ranjenci so morali na teh predelih pešati. Zvečer je transport prispel v Korenico.

¹ Slovensko-hrvaška vojna partizanska bolnica.

² Hronike o radu sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945 (Slovenija), zvezek 10, strani 59 do 60.

³ Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945, knjiga 3, dokument 55, strani 343 do 348.

⁴ Slovenska centralna vojna partizanska bolnica.

⁵ Slovenska vojna partizanska bolnica – evakuacijska.

⁶ Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945, knjiga 3, dokument 61, strani 367 do 369.

Čeprav je bila vas skoraj vsa požgana, so domačini poskrbeli za namestitve vseh članov transporta. Intendant Jože Škedelj je poskrbel za tople obroke hrane. Naslednje jutro, 4. januarja, naj bi nadaljevali pot, vendar je niso mogli zaradi visokih snežnih zametov med Plješevico in Krbavo. Prebivalci Korenice so jim izjemno požrtvovalno pomagali prebiti se skozi snežne zamete. Popoldne istega dne je transport odpotoval iz Korenice in proti večeru prišel do vasi Udbine. Naslednjega dne, petega januarja, je transport nadaljeval pot hitreje, saj na cesti ni bilo več snega. Transport je ob vznožju vzhodnih obronkov južnega dela Velebita, mimo krajev Lovinac in Gračac, prispel v Obrovac. Tu je domači zdravnik opozoril vodstvo transporta, da v mestu in v okolici razsaja pegavi tifus. Ker v vodstvu pravzaprav nihče ni vedel za končni cilj, so poslali v Zadar kurirja na mobiliziranem motorju. Po njegovi vrnitvi so nadaljevali pot in še istega dne okrog 5. ure popoldne prispeli v Novigrad. Ob izjemni pomoči prebivalcev narodnoosvobodilnega odbora in političnih organov so uredili bolnišnico v prostorih sokolskega doma, upravne zgradbe in pozneje tudi osnovne šole. Transport je trajal 12 dni. Petega januarja je prispelo v Novigrad 193 ranjencev in bolnikov, ki so 25. decembra 1944 odšli iz Metlike v Slovenijo⁷.

Evakuacija je pokazala veliko pripravljenost domačinov na Hrvaškem, da kljub lastnemu pomanjkanju požrtvovalno pomagajo transportu. Janez Varl, organizator transporta, je že 29. decembra 1944 poslal sanitetnemu oddelku glavnega štaba NOV in PO Slovenije poročilo (po vrnitvi v Kostanjevac), v katerem je zelo kritično ocenil vse pomanjkljivosti pri pripravi transporta: slaba oblačila ranjencev, pomanjkljiva hrana, pomanjkanje vozov in nosilcev ranjencev. Negativno je bilo tudi njegovo mnenje o evakuaciji v zimskem času, po slabih, poledenelih poteh, v visokem snegu, posebno še s tako veliko ranjencev⁸.

DRUGI TRANSPORT

Sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije je takoj v začetku januarja 1945 pripravil podroben načrt za nov transport ranjencev iz Bele krajine na hrvaško ozemlje. Za komandanta transporta je bil ponovno imenovan major Radomir Božović-Raco, ki se je vrnil s Hrvaške, kamor je

bil vodil prvi transport ranjencev. Zaščitno vojaško enoto so tvorili: oficirska šola, bataljon prve brigade prve slovenske divizije narodne obrambe, bataljon Belokranjskega odreda in bataljon 24. italijanske narodnoosvobodilne brigade Fontanot.

Transport je potekal takole: 7. januarja 1945 se je zbralo v Metliki 62 ranjencev iz SHVPB in evakuacijske bolnišnice Topolovec v Beli krajini, prevozna sredstva, vozovi in sani. Osmega januarja je kolona krenila iz Metlike prek Radovice do Kostanjevca, kjer je transport prenočil. Devetega januarja je krenil iz Kostanjevca prek Sorževa do Sv. Jane in prispel v Okič grad zvečer istega dne. V tem kraju je ranjence prevzel štab hrvaške brigade 34. divizije. Ranjenci so pod zaščito te brigade prečkali progo Karlovac–Zagreb nad Zdenčino in odšli v Kupinec, naše vojaške enote pa so se vrnile iz Okič grada z materialom (orožje, municija, zdravila, hrana itd.) nazaj v Slovenijo⁹.

TRETJI TRANSPORT

Transport 42 ranjencev je potekal pod zaščito 4. SNOUB Matije Gubca iz Metlike čez Vivodino, Prekrižje do Sv. Jane. Transport je šel na pot 16. januarja. Naslednji dan je prečkal progo Karlovac–Zagreb nad Jastrebarskim in nadaljeval pot prek Bratine v Pisarovino. Transport je potekal v zelo neugodnih vremenskih razmerah, mrazu in snegu, z vozovi in sanmi. V Pisarovini so ranjence prevzele hrvaške vojne enote, bataljon 13. hrvaške brigade, ki je že sodeloval z našo brigado pri prehodu čez progo¹⁰.

ČETRTI TRANSPORT

Dne 21. januarja 1945 je bila izvedena manjša evakuacija 9 ranjencev, ki so jih na Hrvaško spremljali 10. SNOB Ljubljanska in gojenci, ki so jih poslali v oficirsko šolo vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije. Naše enote so namreč odšle na Hrvaško po orožje in hrano¹¹.

Januarja 1945 so zavezniki prepeljali samo en transport ranjencev z letali v Italijo. In to 5. januarja, ko je bilo evakuiranih 141 ranjencev in bolnikov. Do 11. februarja ni bilo nobene evakuacije ranjencev z letali. Konspirativne bolnišnice 7. korpusa in evakuacijski bolnišnici v Beli krajini so bile polno zasedene z ranjenci in bolniki¹². Sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije je bil zato, kljub težavam in ne-

varnostim, ki so ogrožale predvideni načrt evakuacije, prisiljen ponovno organizirati transport ranjencev in bolnikov po kopnem.

PETI TRANSPORT

Organizacija tega transporta je bila zapuana dr. Marjanu Morelju. Strokovno skrb nad evakuiranci je imela dr. Zvezda Zadnik, komisar transporta je bil Manek Fuks, intendant Janko Gračik. Bolničarja sta bila Franc Draginc-Tonček in bolničarka Vika. Ranjenci, predvsem negibljivi, so se na dan 28. januarja 1945 zbrali v Metliki. Večinoma so bili iz evakuacijske bolnišnice v Beli krajini in SCVPB v Kočevskem Rogu. Transport je štel 175 ranjencev in bolnikov na 64 saneh s konjsko vprego. Vojaško zaščito so tvorili borci 10. udarne brigade, Belokranjskega odreda, oficirske in podoficirske šole, gojenci vojne akademije ter večji del komande mesta Metlika (skupno 800 borcev). Vsakemu vozilu z ranjenci so bili za zaščito dodeljeni 3 do 4 borci, če bi bil transport znenada napaden. Dne 30. januarja je transport nadaljeval pot prek Dola do Sv. Jane. Zaradi sovražnikovega napada iz Zdenčine proti Bratini je bil transport prisiljen ostati in prenočiti v Sv. Jani. Ranjenci so ostali kar na vozovih, saj je bilo to zanje ugodnejše. Bili so dobro pokriti, na vozovih je bilo dovolj slame in sena. Ranjence so tu tudi previli. Dne 31. januarja in 1. februarja je transport napredoval v sorazmerno sončnem vremenu prek Plešivice na Kupinac in naprej prek Pisarovine v Lasinjo. Tu je transport ponovno prenočil. Drugega februarja so konjsko vprego zamenjali kamioni. Iz Lasinje so nadaljevali pot v Topusko in prispeli tja 2. februarja ponoči. V Topuskem je bila organizirana zasilna bolnišnica. Vendar je transport nadaljeval pot s kamioni po isti poti kot prvi transport v No-

vigrad. Dr. Zvezda Zadnik pa se je vrnila v bolnišnico v Topuskem.

Tudi dr. Marjan Morelj je v svojem poročilu sanitetnemu oddelku glavnega štaba NOV in PO Slovenije kritično ocenil vse slabosti in pomanjkljivosti transporta. Te so se nanašale predvsem na težave z vprežno živino, nezadostno prehrano celotnega transporta in na občutno pomanjkanje sanitetnega materiala. Tudi njegov predlog je bil, da je bolje organizirati prevoze z manjšim številom ranjencev (60 do 80), in to predvsem zaradi težav z živino in njihovo prehrano.¹³

ŠESTI TRANSPORT

Ta transport so spremljali borci 9. SNOB. Evakuacija je potekala takole: 25. februarja 1945 se je zbralo na Čurilah pri Metliki 40 ranjencev. Strokovno nadzorstvo nad transportom sta imela dr. Janez Milčinski-Peter in medicinka Marija Jeras. Naslednjega dne, 26. februarja, so krenili proti hrvaškemu ozemlju ob spodnjem pobočju Gorjancev. Dne 27. februarja zvečer so ob zapovedani strogi tišini prečkali glavno cesto in progo Karlovac-Zagreb, le nekaj kilometrov od Zagreba. Naslednjega dne je transport prispel v Pisarevino. Od tod je potekal transport hitreje s kamioni do Topuskega. Tu je že bila partizanska bolnišnica, ki jo je vodila dr. Zvezda Zadnik. Dne 29. februarja je transport nadaljeval pot skupaj z vsemi ranjenci, ki so se zdravili v bolnišnici v Topuskem, in tudi z vsem osebjem. Transport je potekal prek Korenice, po severnem pobočju Velebita in prek prelaza navzdol do Obrovca ter popoldne prispel v Novigrad in Zadar. Tu je dr. Zvezda Zadnik prevzela upravništvo slovenske vojne bolnišnice v Zadru.¹⁴

S tem transportom so bili končani transporti po kopnem v Dalmacijo.

⁷ Prav tam, knjiga 3, dokument 84, strani 550 do 554.

⁸ Prav tam, knjiga 3, dokument 61, strani 367 do 369.

⁹ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 356/III).

¹⁰ Lado Ambrožič-Novljan: Gubčeva brigada (Pohod na Hrvaško v Pisarovine), strani 866 do 869. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 68/I).

¹¹ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 68/D).

¹² Mesečno poročilo sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije sanitetnemu oddelku poverjeništvu za narodno obrambo Demokratične federativne Jugoslavije za mesec januar 1945, Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 355/IV).

¹³ Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945, knjiga 3, dokument 91, strani 607 do 610.

¹⁴ Dr. Janez Milčinski-Peter: Mi pa nismo se uklonili, Poslanstvo slovenskega zdravnika, Slovenska matica, Ljubljana 1965, strani 475 do 478.

PRILOGA 1

Pregled evakuirancev s transporti po kopnem na Hrvaško od 25. decembra 1944 do 25. februarja 1945

Evakuiranci	Število
ranjenci in invalidi	196
bolniki	147
matere z dojenčki	6 (3 + 3)
brez navedbe	176
Skupaj	521

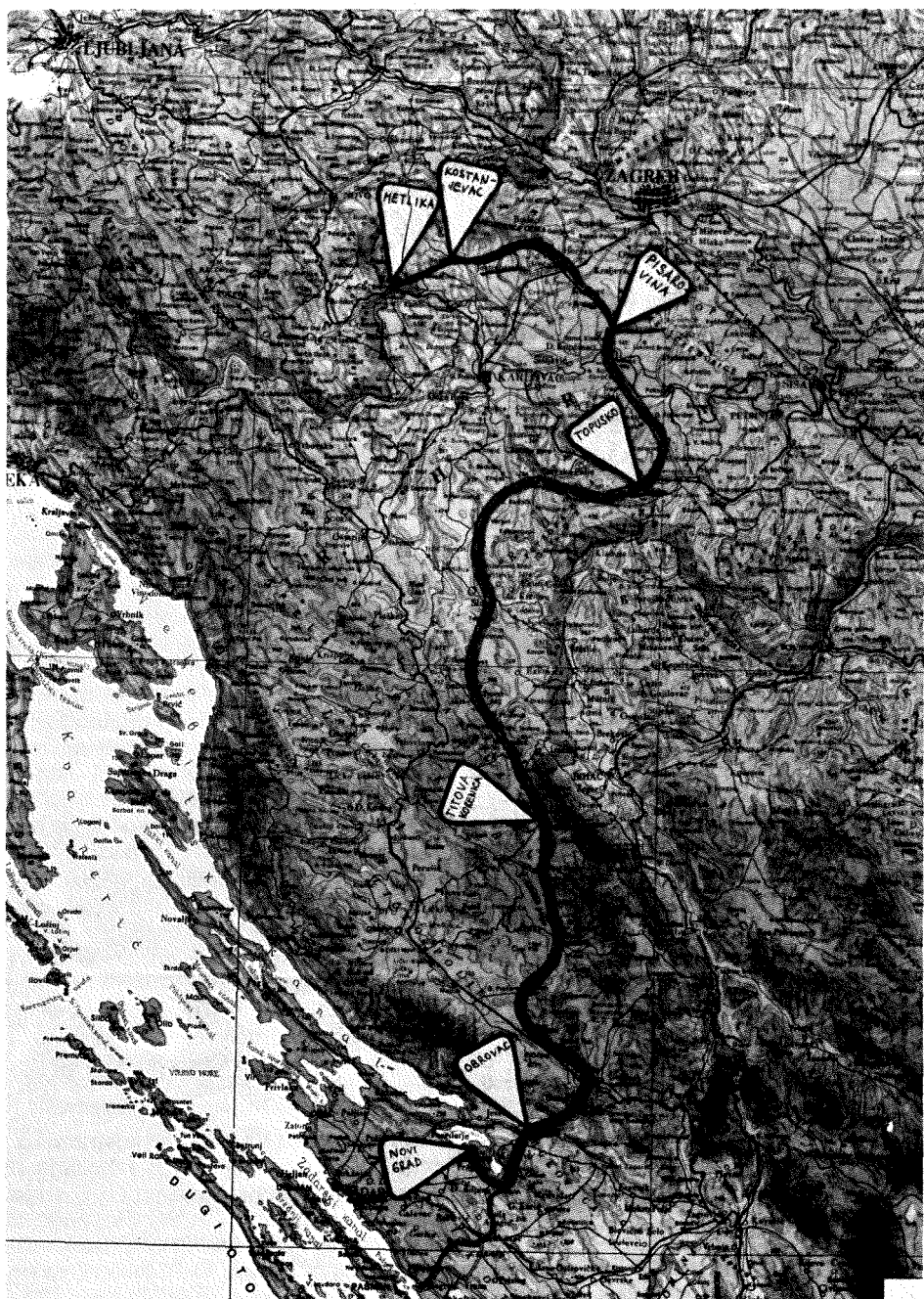
Med ranjenci so prevladovala poškodbe nog, rok in glave (tudi oči), med bolniki pa obolenja želodca, ledvic, tuberkuloza in revmatizem.

PRILOGA 2

Pregled evakuirancev s transporti po kopnem od 25. decembra 1944 do 25. februarja 1945 (po vojaških enotah)

Enote	Število
7. korpus	196
9. korpus	2
4. operativna cona	3
italijanska brigada	5
hrvaške enote	1
druge enote	72
brez podatkov	242
Skupaj	521

Med ranjenci so prevladovala poškodbe nog, rok in glave (tudi oči), med bolniki pa obolenja želodca, ledvic, tuberkuloza in revmatizem.

Evakuacija ranjencev, invalidov in bolnikov prek hrvaškega ozemlja.

DR. KAREL MILAVEC,
DR. RUŽA ŠEGEDIN

Evakuacija ranjencev, bolnikov in invalidov v Italijo z letališč v Beli krajini

Ker je bilo letališče v Nadlesku na Notranjskem preveč izpostavljeno napadom sovražnika in neprimerno za pristajanje letal v jesenskem in zimskem času, se je sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije že poleti 1944 lotil priprav za premestitev evakuacij v Belo krajino. V ta namen je bilo treba opraviti dvoje nalog: urediti letališče v Beli krajini tako, da bi bilo pristajanje letal varno, in urediti hiter in varen dovoz ranjencev na letališče prek evakuacijske baze v Beli krajini.

Prvo letališče je bilo urejeno čez poletje 1944 pri vasi Otok blizu Metlike, vendar ni popolnoma ustrezalo vsem zahtevam. Kljub temu so v dneh 18., 19. in 20. septembra 1944 poletela z njega prva letala z ranjenci. Skupno je bilo s tega letališča evakuiranih 119 ljudi. Decembra 1944 so začeli urejati novo letališče pri vasi Krasinec med reko Kolpo in cesto Griblje–Podzemelj. To letališče je ustrezalo zahtevam predstavnikov zavezniških armad. Služilo je svojemu namenu do konca vojne leta 1945.¹

Naloga partizanske sanitete je bila organizirati evakuacijske baze za hiter in lažji transport ranjencev do letališča. V bazah naj bi se zbirali ljudje, določeni za evakuacijo. Prva taka baza je bila organizirana julija 1944 v vasi Srednja vas ob cesti Črmošnjice–Semič. Uradno se je imenovala transportni lager². Ker so računali na redne evakuacije z letali, to pa se ni zgodilo, je bila ta baza organizirana le kot prehodna.

Kmalu se je pokazalo, da je baza preveč oddaljena od letališča v Beli krajini, posebno ker so bili poleti letal večidel nepričakovani. Zato sta bili po nalogu sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije organizirani novi evakuacijski bazi in to septembra 1944 najprej v Gradacu in novembra 1944 v vasi Črešnjevac med Semičem in Metliko. Imenovali so jo Topolovec.³

Evakuacije z letali, razen izjemoma 5. januarja 1945⁴, so bile vse do februarja 1945 popolnoma ukinjene. Sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije se je ponovno obrnil na sanitetni oddelek vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije s prošnjo, da se organizirajo hitrejša in redna evakuacije z letali v Italijo.⁵

Predvidevali so, da bo vojaški položaj resen, saj se je sovražnik umikal prek Slovenije. Pričakovano povečano število ranjencev bi povzročilo prezasedenost kon-

spirativnih bolnišnic. Vse bolj je tudi primanjkovalo zdravil in sanitetnega materiala, hrane, obleke in perila za ranjence.

Ker ni bilo transportov ranjencev z letali, so bile v evakuacijskih bazah zelo težke, včasih skoraj nevzdržne razmere. Ranjenci in bolniki so se namreč v bazah zadrževali dlje, baze pa za to niso bile primerno organizirane in ne opremljene s sanitetnimi pripomočki, zlasti pa ni bilo stalnega kirurga. Možnosti za uspešno medicinsko delo so bile slabe. Potreba po operativnih posegih občasni prihodi kirurga niso mogli zadovoljiti. Pogosto se je menjaval vodstveni kader evakuacijskih baz in tudi to ni ugodno vplivalo na uspešno oskrbo in organizacijo dela.

V Gradacu in Topolovcu je bilo za letalski transport vedno pripravljenih 150 do 200 ranjencev, bolnikov in invalidov. Do letališča so se ranjenci vozili z volovsko in kravjo vprego, nekateri pa so tja šli peš. Če letala niso sprejela dogovorjenega števila oseb, so se morali ranjenci vrniti v bazo, to pa je bil zanje še dodaten napor. Ranjenci so se vkrcali v letala po določenem redu: najprej najhujši, nato lažji, ki so lahko sedeli na klopi ali na tleh. Vkrčevanje je lahko trajalo največ pol ure. Med vkrčevanjem evakuirancev v transportno letalo so zračni prostor ščitila letala, dva do štiri⁶.

O tem piše Damjan Brvar, komisar evakuacijske baze Topolovec:

»Najhujše je bilo vedno takrat, ko so vozovi z ranjenci čakali v vasi Krasinec ure in ure. Hodila sva z Dunjo⁷ od voza do voza in jim dajala upanje, da bodo avioni le prišli. Odpovedani so bili iz raznih vzrokov, za katere sem včasih sumil, da niso upravičeni. Nanašali so se na slabo vreme, na pomanjkanje varovalnih letal lovcev, ki so spremljali potniška letala in jih v zraku ščitili v času njihovega zadrževanja na letališču. Vozovi z ranjenci nismo nikoli zadrževali na letališ-

ču. Vedno smo jih do prihoda avionov zadrževali v vasi, med drevjem in hišami. Prebivalci Krasince so nam bili vedno v veliko pomoč. Nosili so ranjencem čaje, mleko in drugo, pa četudi sami niso imeli kaj jesti. Težje ranjence in bolnike smo med čakanjem prenašali tudi v hiše.«

Šele po 11. februarju 1945 so bili prihodi zavezniških letal številnejši in bolj redni. Tako je bilo v februarju 6 poletov z 287 evakuiranci, marca 10 poletov s 751 evakuiranci in aprila 18 poletov z 946 evakuiranci. Skupno je bilo z obeh letališč (Otok in Krasinec) evakuiranih 2244 oseb. Od 18. septembra 1944 do 26. aprila 1945 je bilo opravljenih 39 poletov, z letališča v Nadlesku pa 12, skupaj 51 poletov⁸.

Med ranjenci so prevladovala poškodbe spodnjih okončin (162), zgornjih okončin (87), glave (30), prsnega koša (18), glutealnega predela (17), več predelov (41), spolnih in sečnih organov (10) itd. Med boleznimi pa tuberkuloza pljuč, revmatični artritis, želodčne motnje in primeri psihoz, psoriasisa, vnetja ledvic, malignomi itd.⁹

Veliko evakuirancev je navedenih v tabelah pod oznako »brez navedbe«. Verjetno bo težko v celoti poiskati razloge za to pomanjkljivost. Ker so bili poleti evakuacijskih letal zelo pogosto neredni, najavljeni »v zadnjem hipu«, večkrat pa tudi odpovedani, so seveda nastajale težave pri sestavljanju spiskov evakuirancev z vsemi potrebnimi podatki: poleg priimka in imena še vojaška enota in diagnoza. Skupine evakuirancev so se tudi menjavale, to je pač bila posledica sprememb v zdravstvenem stanju ranjencev in bolnikov. Še večja je številka pod »brez navedbe enot«, vendar to lahko upravičimo tudi s tem, da je bila pri sestavljanju spiskov v časovni stiski pomembnejša diagnoza kot pa rubrika »vojaška enota«.

¹ Inženirska brigada, Ljubljana 1985, strani 7 in 8.

² Izvirnik v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 364/III).

³ Prav tam (F 364/III in 367/III).

⁴ Prav tam (F 396/III).

⁵ Prav tam (F 377/I). Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v NOV 1941–1945, knjiga 3, dokument 68, strani 424 do 427.

⁶ Po spominu dr. Karla Milavca-Tineta, ki je bil od 31. marca 1945 upravnik Topolovca.

⁷ Dr. Jasna Župančič-Dunja, upravnica evakuacijske baze v Topolovcu, po 29. januarju 1945 pa upravnica v Gradacu.

⁸ Izvirniki v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 408/IV, F 396/III in F 356/III – depeše).

⁹ Prav tam (F 396/III in F 408/IV).

PRILOGA 1

Pregled evakuirancev z letališča Otok in Krasinec od 18. septembra 1944 do 26. aprila 1945

Evakuiranci	Število
ranjenci in invalidi	1021
bolniki	711
nosečnice	22
matere z dojenčki	36 (18 + 18)
civilne osebe	67
brez navedbe	387
Skupaj	2244

PRILOGA 2

**Pregled evakuirancev z letališča Otok in Krasinec od 18. septembra 1944 do 26. aprila 1945
(po vojaških enotah)**

Enote	Število
7. korpus	1073
9. korpus	2
4. operativna cona	5
enote glavnega štaba Slovenije	9
hrvaške vojaške enote	69
italijanske brigade	29
avstrijski bataljon	5
druge vojne enote	148
civilne osebe	67
brez navedbe	837
Skupno	2244

BOGDAN ROBIDA-DANE

Ranjenci na pragu svobode

Na pomlad 1945 so se boji, ki so potekali na fronti po vsej Jugoslaviji, od severa do juga, približali Sloveniji. Načrt o uskladitvi vojnih operacij med Jugoslovansko armado in zavezniškimi armadami, ki so delovale na Madžarskem in v Italiji, je bil sprejet v osvobojenem Beogradu, na sestanku med maršalom Titom, sovjetskim maršalom Tolbuhihom in angleškim feldmaršalom Alexandrom. Sprejeta je bila zamisel o sklepnih operacijah v Jugoslaviji, ki jo je podal tovariš Tito, in sicer, najprej prebiti sovražno fronto v Sremu in Liki, nato prodirati z desnim krilom ob Dravi proti Koroški, z levim pa ob jadranski obali proti Trstu in Soči. Tako naj bi naše sile zaprle obroč okrog nemške balkanske grupacije na območju Julijskih Alp in Karavank. Hkrati naj bi se naše enote na celotnem delu fronte usmerile na severozahod, na črti Zagreb-Karlovac, in naprej proti Sloveniji.¹

Po vsej širini Jugoslavije so se pred našimi enotami umikale nemške in z njimi ustaške, kozaške, četniške in druge kvislinške enote. Naša vojska je naletavala na silovit odpor. V Sloveniji je bilo jasno, da se bodo sovražne vojske z vsega Balkana zgrnile prek naših krajev in se skušale z vsemi razpoložljivimi sredstvi prebiti proti Avstriji in naprej. O tem so že pričali vse pogostejši in srditejši spopadi s slovenskimi brigadami in odredi.

Na Slovenskem so v zaledju nemške fronte delovale tele partizanske sile: na Primorskem 9. korpus s 30. in 31. divizijo ter divizijo Garibaldi Natisone, ki se je pripravljala na odločilen napad na Trst; na Štajerskem in Koroškem 4. operativna cona s 14. divizijo; medtem ko je 7. korpusu s 15. in 18. divizijo ostalo območje Dolenjske in Bele krajine.² To pa je bilo območje, na katerem je bil pretežen del vseh partizanskih bolnišnic na Slovenskem, kar je v sklepnih operacijah nalagalo operativnim enotam dodatno skrb za njihovo zaščito in varnost ranjencev.

EVAKUACIJSKA BAZA SLOVENSKE CENTRALNE VOJNE PARTIZANSKE BOLNICE

Evakuacijska baza Slovenske centralne vojne partizanske bolnice (SCVPB) v Srednji vasi je bila člen v verigi dobro organizirane partizanske sanitetne službe, ki so jo v

sklepni boj na Slovenskem čakale težke in odgovorne naloge.

Baza ni bila »zakonspirirana bolnišnica«, pa tudi ne »premična bolnišnica«, kakršne so bile nastanjene po obročnih vaseh. Locirana je bila ob glavni cesti, zdajšnji Partizanski magistrali, ki pelje od Soteske prek Poljan in Črmošnjic skozi Srednjo vas in naprej čez Semič v Črnomelj. Prostor za ranjence so bili v vseh hišah na obeh straneh ceste.

Upravnik in zdravnik baze je bil dr. Lojze Štrancar.

Dogajanja tistih dni, delo in razpoloženje v Srednji vasi je popisal v svojem dnevniku komisar³, ki je prišel v bazo konec marca 1945.

Nekaj odlomkov iz komisarjevega dnevnika:

»Srednja vas, 30. marca. Radijska poročila so vsak dan boljša: Nemčija bo kmalu na dvoje! – Okrog polnoči so se na hribu v smeri Rigla oglasile brzostrelke. Od Črmošnjic sem, iz štaba 7. korpusa je pritekel kurir: Uzbuna! Morali smo takoj evakuirati. Šest voz z volmi je bilo že na poti, za njimi je pripeljal še Jeep (Džip) – Življenje je dobilo neverjetno hiter tempo. Nedaleč od nas so pripravljani tanki, artilerija je šla na položaje, protitankovski top pa planinska artilerija. . . . Zdaj je že svetel dan, cesta je polna vojaštva, avtomobili se mešajo s svojim hrupom med množico, kurirji na motorjih, pa spet kamioni, polni juriščačev s samimi brzostrelkami. Vsak dan si bolj vesel, da še živiš!

Srednja vas, 4. aprila. Slovenija pozdravlja Rdečo armado. V Črnomlju so velike manifestacije, v Črmošnjicah bo noč koncert. To so dogodki! Padla je Murska Sobota, Kotoriba, Lendava . . . Kmalu se vidimo v Ljubljani!

Srednja vas, 10. aprila. Naša borba gre nezadržno naprej. Padel je Čakovec, Gospič in Otočac, pri nas pa Dvor, Jama, Struge, Kompolje, Kal ter Veliko in Malo Lipenje. – Naše vojaške priprave vse okrog nas so zelo obsežne. Enako pri sovražniku: v Kočevju koncentrirajo veliko vojaštva, da bi lahko kril umik svojim divizijam, ki so še okoli Ogulina.«

Baza v Srednji vasi je živela tiste dni razgibano življenje neposrednega vojnega zaledja. Prisuškovala je bojem z bližnjih in

daljšnjih bojišč. Po cesti skozi vas se je pomikalo stotine volovskih vpreg, dan na dan, noč za nočjo, z municijo v eno smer, z ranjenci v drugo. Ponoči so se izmenjavale borbene enote na položajih. Skozi vas so ropotali tanki, artilerija, avtomobili in motorji pa borci na kamionih in peš. Ogledovali so si hiše ob cesti, ki so bile bogato okrašene s parolami, zvezdami in simboli Osvobodilne fronte. Kakor so ranjenci prihajali, tako so tudi odhajali. Za nekatere je bil postanek daljši, tudi po več dni, za druge le kratek, etapni počitek. Številčno stanje se je stalno spreminjalo, tudi po večkrat na dan. Operacijski prostori, ki so bili v lepi vili na koncu vasi proti Črmošnjicam, so bili pogosto razsvetljeni vso noč: operacije, previjanje in priprave ranjencev za nadaljnji transport . . .

Tiste dni je komisar baze zapisal v svoj dnevnik med drugim:

»Srednja vas, petek, 13. aprila. Ves teden so divjali hudi boji v Suhi krajini. Ranjencev je toliko, da jih komaj sproti evakuiramo. Danes že tretjo noč ne bomo spali. – Nemci so po hudih bojih zasedli Sv. Peter in Toplo reber in drže položaje. Borbe so bile ene najhujših . . . – Pri naših je morala na višku. Cankarjevci tekmujejo, kdo bo bolj vriskal sredi juriša. Ranjenci se upirajo evakuaciji in nočejo zadnje dni nikamor, ko so se že tako dolgo borili po Sloveniji. Tudi nočejo oddati orožje . . .

V sredo 18. t. m. smo se spet malo hajkali. Vso noč smo evakuirali, zjutraj, ko se je komaj svitalo, pa so se oglasili tankovski topovi sem od Starih žag. Torej so hudiči prebili našo fronto! – Vozovi z volovsko vprego so se pomikali prazni skozi vas. Komandir zaščitne čete⁴ jih je moral ustaviti z mitraljezom v roki, ker so bili vsi vozniki tako utrujeni in zbegani, da so bili za vsako navadno komando povsem gluhi. Naložili smo vse ranjence, sanitetni material, odeje, hrano itd. Evakuirali smo v pravcati zmedi, med množico ljudi in motornih vozil, ki so se umikali in drenjali na cesti. Kmalu pa se je cesta izpraznila. Prišlo je še nekaj borcev, ki so zasedli položaje nad vasjo, pri Starih žagah pa je še kar naprej prasketalo. Sem in tja je zatulila kakšna granata nad strehami in se raztreščila v hribu ob serpentinah nad vasjo. Zato so se vsi naši vozovi umikali v kritju po dolini . . . Ustavili smo se na Brezju. Po obeh straneh ceste so se nam bližale

nepregledne kolone 5. prekomorske brigade. Vsi mladi, zagoreli fantje s strojnicami in brzostrelkami. Hitro so se izkazali. Razporedili so se v strelce po obeh straneh doline in užgali hkrati iz vseh orožij tako silovito, da posameznih strelcev sploh slišati ni bilo. Ti res niso štedili z municijo! Do pol dneva so razbili sovražnika in ga vrgli iz doline. – Z nočjo smo se vrnili v Srednjo vas, kjer smo naleteli na previjališče, ki si ga je Prekomorska uredila v naših prostorih. Do jutra smo si porazdelili prostore po vasi. – Dr. Janez⁵, ki je prišel namesto Lojzeta⁶, je odšel na novo dolžnost in sedaj je tu upravnica dr. Boža⁷.«

POSLEDNJI DNEVI SLOVENSKE CENTRALNE VOJNE PARTIZANSKE BOLNICE V KOČEVSKEM ROGU

V drugi polovici aprila 1945 je tudi SCVPB intenzivneje evakuirala. Tiste postojanke, ki so bile na izpostavljenih krajih, v bližini vojnih operacij, so bile najprej izpraznjene. Po podatkih iz raporta uprave SCVPB z dne 27. aprila 1945, je bilo v preteklem obdobju na oddelkih SCVPB 531 ranjencev in bolnikov, izmed njih jih je bila večina, 342, pripeljana v bolnišnico iz bojev v zadnjih štirinajstih dnevih. V tem času je bilo odpuščenih 70 pacientov, 53 v enote in 17 v zaledje. Sedemnajst ranjencev je umrlo. Največ, 355 ranjencev, pa je bilo evakuiranih. Na dan omenjenega raporta je bilo v SCVPB skupaj z osebjem še 398 ljudi.

Kje in kako bomo dočakali konec vojne, ni bilo jasno. Verjetno bi lahko dočakali konec vojne tudi v Kočevskem Rogu. Zaščitne čete posameznih oddelkov niso bile številčno močne, vendar dobro oborožene. Po omenjenem raportu je imela SCVPB 20 mitraljezov, 23 brzostrelk, 337 pušk, 55 revolverjev in 556 bomb. Všetjo je tudi orožje ranjencev, ki so jim ga hranili do vrnitve v enoto.

Dan raporta SCVPB, 27. april 1945, je bil tudi zadnji dan SCVPB v Kočevskem Rogu.

Že zarana so se oglasile strojnice na Riglu in kurirji so povedali, da Nemci pritiskajo proti Poljanam. V Srednji vasi so bili ves dan v strogi pripravljenosti. Proti večeru pa so zvedeli za novo povelje, po nalogu glavnega štaba NOV in PO Slovenije se je moral 7. korpus takoj premakniti na nove položaje, hkrati z njim pa vse enote z njegovega območja. To je bilo tudi povelje za evakuacijo celotne SCVPB. V Srednji vasi se je noč spremenila v dan. V svitu številnih kresov so hiteli pospravljati in nalagati na vozove vse, kar je nekoč bila evakuacijska baza: operacijsko sobo, dinamo, električno napeljavo, postelje, kuhinjo, hrano . . . Ob 3. uri zjutraj je bil zajtrk, nato pa so naložili na vozove še ranjence.

Ko se je 28. aprila zjutraj pričelo daniti, se je promet skozi Srednjo vas, ki je neprekinjeno tekel vso noč, še okrepil. Najprej je prispel štab 7. korpusa z vsemi spremljajočimi prištavnimi enotami, kmalu za njim dolga kolona ranjencev in osebja SCVPB. Tej koloni se je pridružila evakuacijska baza, ki je s tem končala svoje delo v Srednji vasi. Prvi počitek tega dne je bil v Planini. Tam se je SCVPB pridružil še njen rekonvalescentni oddelek.

V Kočevskem Rogu je ostala le 16-članska kirurška ekipa, ki se je naselila na Jendolu, pripadala pa je 15. diviziji, in nekaj osebja SCVPB, ki je imelo nalogo v naslednjih dneh prekontrolirati vse postojanke, ugotoviti stanje, zlasti pa to, ali so dostopi dobro zamaskirani.

IZ KOČEVskega ROGA V SRBSKE MORAVICE

Na Planini je bila formirana predhodnica z nalogo, da takoj krene na pot in pripravi do večera vse potrebno za namestitev bolnišnice v Starem trgu ob Kolpi. Kolona z ranjenci se je s Planine napotila čez Hrib in Nemško Loko proti Predgradu.

Napredovala je počasi: s hitrostjo volovske vprege. Z nočjo se je ulil dež in ploha za ploho je še bolj upočasnila kolono. In med-

¹ Enciklopedija Jugoslavije, Završne operacije, 8. zvezek, Zagreb 1971.

² Prav tam.

³ Bogdan Robida-Dane, komisar.

⁴ Franc Mandelc, komandir zaščitne čete.

⁵ Dr. Janez Lovšin.

⁶ Dr. Lojze Štrancar.

⁷ Dr. Boža Sernec-Logar.

tem ko je bil v Starem trgu že kuhan čaj, ki naj bi ogrel mokre borce, se je kolona zatekla pod strehe v bližnjih Čepljah ter tam prenočila.

Zjutraj na dan 29. aprila je še vedno deževalo. Kljub temu je bila kolona SCVPB že navsezgodaj v Starem trgu, kjer jih je čakal topel čaj, malo pozneje pa še kosilo. Predhodnica je dobila džip in nove naloge za nadaljnjo evakuacijo bolnišnice. Pot jih je vodila naprej čez Kolpo skozi vas Plemenitaši, v njej se je gnetlo enot naše vojske, in naprej nad Vrbovskim, ki je bilo po mnogih bojih vse v ruševinah, proti »Lujziani«, glavni cesti Karlovac–Reka. Pot se je končala v Srbskih Moravicah, kjer so bili na nogah vsi ljudje, pripravljeni, da čim lepše sprejmejo ranjene borce.

Dne 30. aprila je po isti poti kot predhodnica prispela v Srbske Moravice kolona SCVPB. Ranjence so čakali številni čisti, sveže poribani prostori. Naslednjega dne je bil čudovit dan, 1. maj in vest o osvoboditvi Trsta. Domačini so pripravili lep miting v pozdrav slovenskim partizanom, v čast de-

lavskemu prazniku in dnevu osvoboditve Trsta. V naslednjih dneh se je bolnišnica povsem »udomačila« v prijaznem mestu, ki je imelo že celo urejen, reden železniški promet z bližnjimi postajami. Mesto je prisluškovalo grmenju topov onstran hribov in hlastno sprejemalo novice: 4. maja sta bila osvobojena Kočevje in Logatec, 5. maja Ribnica in Vrhnika . . . Skozi razcvetelo pomlad je zavel duh svobode.

V soboto, 5. maja, so se začele priprave za nadaljnjo evakuacijo ranjencev. Za naslednje mesto SCVPB je bilo določeno Kočevje, kamor je bila še isto noč napotena predhodnica. Kočevje je bilo močno razdejano, tako da je bilo težko najti ustrezne prostore. Kljub temu so v Kočevje že 7. maja pripeljali kamioni prve ranjence in osebje. Kamioni in avtobus so na relaciji Srbske Moravice–Brod–Fara–Banja Loka–Morava–Štalcarji–Kočevje v dveh dneh in nočeh prepeljali vse ranjence, zdravnike in zdravstveno in drugo osebje.

Dan pozneje se je evakuacija nadaljevala proti osvobojeni Ljubljani.

SPOMIN NA BAZO IN TRANSPORT

Spomin je meglen. Bil sem v koloni, ki je krenila pod vodstvom Staneta Potočarja v Biograd na moru in je potem nekaj časa ostala v tej bazi NOV in PO Slovenije v Dalmaciji. Predhodnica kolone se je nekje med Karlovcem in Ogulinom spopadla z ustaškimi zasedami. Počitek je bil na Plitvičkih jezerih, najbrž tudi zaradi lepote penečih se slapov, ki se spuščajo iz jezerca v jezerce, in ljubeznivega sprejema domačinov, saj so nam pomagali, kolikor so pač le mogli v tem kraju in v tistem času. Še posebno mi je ostal v spominu pohod kolone čez obronke Velebita od Gračaca do Obrovca in naprej proti morju. Marsikomu so se orosile oči ob pogledu na temno sinjino gladine, na ljudi, ki so spet veseli okopavali svoje s kamni ograjene vinograde in košate oljčne nasade. Poslušali smo pesmi svobode in otroške igre okrog kamnitih dalmatinskih hišic. Kmalu so se na naših kamionih oglasile tudi slovenske partizanske pesmi, zadoneli so klici svobodi, mahali smo ljudem ob cesti in ti so nam odzdravljali.

Po prihodu v Biograd na moru se je štab vselil v hotel. V prvi vrsti je bilo treba organizirati odseke baze, se povezati z organi mesta, njihovimi družbenopolitičnimi organizacijami in organizirati bolnišnice za normalno oskrbo ranjencev. Delovanje baze NOV in PO Slovenije v Dalmaciji se je začelo, čeprav v zelo težkih razmerah, ob pomoči vseh. Tudi ranjenci z lažjimi poškodbami in rekonvalescenti so pomagali z vso vneto. Po petnajstih dnevih sem moral zaradi poslabšanja zdravstvenega stanja v bolnišnico v Zadar. Ta je takrat že normalno delovala, čeprav s številnimi težavami. Spominjam se, da smo iz zbombardiranega hotela nosili pohištvo, postelje, omare, mize, stole in drugo premo za bolniške sobe in ordinacije. Nekateri ranjenci so morali prve dni spati na ležiščih po tleh, med njimi sem bil tudi jaz.

Koliko požrtvovalnosti in odgovornosti so pokazali tedaj zdravniki in drugi zdravstveni delavci, vemo najbolje ranjenci, ki smo doživeli njihovo skrb in prizadevanje za čimprejšnjo ozdravitev.

(Drago Jerman)

DR. ZORA KONJAJEV

Evakuacija civilnega prebivalstva iz Bele krajine v Dalmacijo marca 1945

Ko se je vojna približevala koncu, je ljudska oblast želela obvarovati civilno prebivalstvo pred represalijami sovražne vojske, ki se je umikala čez naše osvobojeno ozemlje v Srednjo Evropo. Odsek za zdravstvo pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) je zato poslal izvršnim narodnoosvobodilnim odborom okrožij okrožnico, naj izberejo in pošljejo civilne osebe za evakuacijo v Črnomelj na Področje:

Predsedstvo SNOS Dne 21. marca 1945
Odsek za zdravstvo
J/232

Izvršnemu Narodno Osvobodilnemu
Odboru
Notranjsko Ribniškega okrožja.

Če imate civilne osebe, odrasle ali otroke, za evakuacijo, jih nemudoma napotite v Črnomelj na Področje. V poštev prihajajo manj pokretne, bolehnne ali ostarele osebe. Sedaj je prilika, da jih evakuiramo.

Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Načelnik
Odseka za zdravstvo:
dr. Marjan Ahčin l. r.

PS: Vsakemu je treba izdati
napotnico za »Upravo baze Topolovec«.

(F 484/IV)

Za evakuacijo so prišle v poštev matere z otroki, bolehnne, ostarele in onemogle osebe, pa tudi žene, ki so se s svojim delom v narodnoosvobodilnih odborih Protifašistične fronte žensk (AFŽ), Rdečem križu in tako dalje v očeh okupatorjev kompromitirale. Vsak je moral imeti napotnico za upravo baze Topolovec. Za evakuacijo civilnih oseb, ki so bile slabega zdravja, je bila potrebna napotnica diagnozo bolezni in zdravnikovim podpisom:

Predsedstvo SNOS Dne 22. marca 1945
Odsek za zdravstvo
J/235

Napotnica

7

za tov. [. .] [. .], ki boluje na Appicitis recens
dextra – Asthenia gravis ter Subaciditas (s

komplikacijami). Predlagamo evakuacijo v
sigurno zaledje.

Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Načelnik
Odseka za zdravstvo:
dr. Marjan Ahčin l. r.
(F 484/IV)

Okrajni ljudski odbori so pošiljali ljudi na
Področje v Črnomlju z evakuacijskimi listi.
Ohranjeni so evakuacijski listi za 260 ljudi iz
novomeškega, grosupeljskega in žužember-
škega okraja. To ozemlje je bilo delno pod
nadzorom okupatorja, vendar je ljudskim od-
borom uspelo v nekaj dneh zbrati ljudi in jih
transportirati do Črnomlja. Poglejmo prime-
rek evakuacijskega lista za mater s petimi ot-
roki:

Okraj Novo mesto

Tek. št. 23

Tov. Zajc Marija
roj. 6. 1. 1906
zadnje bivališče Dol. Laze
po poklicu gospodinja
simpatizerka OF
gre z majhnimi otroki
radi kompromitacije
hči: Zajc Dragica
roj. 19. 11. 1927 v Radohih
sedaj doma pri materi
šolska učenka
sin: Zajc Jože
roj. 22. 9. 1938 v Radohih
sedaj doma pri materi
šolski učenec
hči: Zajc Marija
roj. 20. 3. 1941 v Radohih
sedaj doma pri materi
sin: Zajc Milan
roj. 29. 6. 1930 v Radohih
sedaj doma pri materi
šolski učenec
sin: Zajc Peter
roj. 18. 2. 1935 v Radohih
sedaj doma pri materi
šolski učenec

Odhod večjih skupin civilnih oseb je bil z
letališča Krasinec v Beli krajini v dneh 25. in
26. marca 1945. Zavezniška letala so pripelja-
la v Belo krajino različen material, ki so ga
partizani raztovorili v najkrajšem času in od-

peljali na vozovih z volovsko vprego. Vsako
letalo je sprejelo okrog 30 odraslih oseb z ot-
roki, ki so bili vseh starosti.

Zadnji dan so ustaška letala napadla leta-
lišče, evakuacija je bila podnevi, vendar žrtev
ni bilo in tudi evakuacija ni bila preprečena.

Natančno število evakuiranih oseb je bilo
1924.

Evakuacija je rešila številne otroke pred
sovražnikovimi represalijami. Samo otrok je
bilo 600 (F 141). Med otroki je bilo tudi 150 ot-
rok iz Like in Drežnice v Gorskem kotarju.
Tem otrokom je grozila nevarnost, da jih us-
taši pobijejo. V Belo krajino so bili prepeljani
bolni, sestradani in preplašeni. Bolne otroke
je na zdravljenje sprejela bolnišnica Osvobo-
dilne fronte Kanižarica pri Črnomlju, za dru-
ge pa so do evakuacije skrbele belokranjske
družine.

Zavezniška letala so letela do zadrškega
letališča, od tu pa so bili begunci s kamioni
prepeljani v Novigrad pri Zadru. V Novem-
gradu je bila do 10. februarja 1945 bolnišnica
baze glavnega štaba NOV in PO Slovenije v
Dalmaciji, potem pa se je z ranjenci vred pre-
selila v Zadar (F462). Občinski in sokolski
dom ter šolsko poslopje so bili izpraznjeni in
vanje so lahko namestili begunce. Ob priho-
du so begunce pričakale domače ženske z be-
lim kruhom, ki ga otroci vsa vojna leta niso
videli. Dalmacija je tedaj že bila svobodna.
Hlebec belega kruha je vsem simbolično pri-
čaral občutek svobode in konca vojne. Po ne-
kaj dneh, ko so bili iz Bele krajine prepeljani
vsi begunci, se je evakuacija nadaljevala. S
kamioni so jih odpeljali v Kaštele pri Splitu
in jih nastanili v praznih počitniških hišah
Splitčanov ter javnih zgradbah v Kaštelu Go-
milici, Kambelovcu, Lukšiću, Kaštelu Sta-
rem, Kaštelu Novem in Štafeliću. Tu je bil se-
dež uprave begunske baze Slovenskega na-
rodnoosvobodilnega sveta v Dalmaciji. Vodil
jo je inž. Jože Valentinčič-Tine.

Članica uprave begunske baze Marija Jor-
dan je bila predstavnica Slovenskega narod-
noosvobodilnega sveta pri Unrri. Ta je imela
sedež v Biogradu na moru. Unrra je dobavlja-
la beguncem hrano in obleko. Ameriške Hr-
vaticе iz Zahrja so med obleko poslale lutko
v narodni noši in pismo za maršala Tita.

V Beli krajini je bila marca še zima, v Kaš-
telih pa so že cvetele češnje in sonce je toplo
sijalo. Domačini so bili sprva nezaupljivi, bali
so se predvsem nalezljivih bolezni, ko pa so
begunci z njimi vsak dan delili izdatno eno-
lončnico, so jim pomagali pri opremljenosti, z ode-

jami in podobnimi uslugami. Tedaj je namreč v Dalmaciji vladala huda lakota in domačini so znali ceniti dobroto beguncev.

Zdravstveno varstvo je organiziral sanitetni referent baze dr. Dušan Reja, pomagala sta mu dr. Grahor in medicinka Zora Stritar-Močnikova. Dr. Reja je uredil prostore za porodnice, v posebni zgradbi so bili nastanjeni tudi starčki, ki so potrebovali pomoč. Organizirana je bila postaja za razuševanje in odstranjevanje garij.

Vsi begunci so bili pregledani in vse so zaščitno cepili proti trebušnemu legarju. V treh ambulantah so bolni begunci vsak dan dobili pomoč, hujši bolniki pa so bili prepeljani v splitsko bolnišnico. Epidemij ali hujših obolenj v bazi ni bilo, zlasti otroci so se ob redni prehrani, ki je vsebovala dovolj beljakovin, ob belem kruhu, soncu in bivanju na svežem

morskem zraku okrepili in znamenja podhranjenosti, rahitisa in slabokrvnosti niso bila več očitna.

V bazi so bili organizirani upravno-politični tečaji in razmahnilo se je kulturno življenje. Ženski in otroški pevski zbor ter številni recitatorji so se izkazali na akademiji v Splitu.

Po končani vojni se je začela begunska baza postopoma prazniti. Begunce so odpeljali z majhnimi ladjami v spremstvu mino-lovcev do Novega, od tam pa s kamioni v osvobojeno Reko. Po večdnem čakanju so bili prepeljani v živinskih vagonih v Ljubljano, kjer so jih pričakale predstavnice ženske protifašistične zveze.

Z organizacijo begunske baze v Dalmaciji je ljudska oblast obvarovala okrog 3000 žensk, otrok in starcev pred okupatorjem, ki je ob koncu vojne vdrl v Belo krajino.

VIRI

¹ Arhiv partizanske sanitete v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 484/IV, F 743/II, F 141, F 462).

² Arhiv partizanske sanitete v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani.

³ Pričevanja Vide Levstikove, Mice Jančarjeve in Marije Jordan-Ančikove. Zasebni arhiv avtorice.

⁴ Spomini avtorice.

DR. DAVORIN VALENTI

Evakuacija ranjencev in bolnikov premičnih bolnišnic v zadnji sovražni ofenzivi

Cilj zadnje sovražnikove ofenzive proti 9. korpusu in njegovim enotam – imenovane Winterende, od 20. marca do 7. aprila 1945, je bil uničenje partizanskih sil na Primorskem in Gorenjskem. Sovražnik, ki je računal z izkrcavanjem zaveznikov na jadranski obali, je hotel očistiti neposredno zaledje nemških obrambnih položajev vzdolž obale. Za to nalogo je zbral okrog 23.000 mož iz enot raznih esesovskih policijskih polkov, prvega srbskega prostovoljskega korpusa, enot domobrancev, kozaškega polka in četniških enot.

Po dolgotrajnih in hudih bojih, ki so se bili vsak dan, so se morale naše enote začeti postopoma umikati, tako da je bila konec marca glavnina 9. korpusa v Trnovskem gozdu stisnjena v obroč s premerom nekaj kilometrov.

Tu so se poleg 30. divizije z dvema brigadama, 31. divizije s tremi brigadami, italijanske divizije Garibaldi Natisone z dvema brigadama, brigade narodne obrambe in še nekaj manjših vojaških enot znašle tudi različne zaledne in civilne enote. V obroču so bile tudi premična bolnišnica 30. divizije, premična bolnišnica italijanske divizije in premična bolnišnica vojne oblasti 9. korpusa. V operativnih enotah v obroču je bilo okrog 3000 borcev, vsaj toliko pa je bilo tudi ljudi iz zalednih enot in ustanov.

Vsi vojni zgodovinarji so mnenja, da 9. korpus od svoje ustanovitve ni bil nikoli v tako kritičnem položaju kot konec marca 1945.

Štab korpusa je določil, da skupaj s komisarjem vojne oblasti 9. korpusa Gorenjem organizirava bolnike, ranjence in osebe vseh treh bolnišnic in pomagava pri evakuaciji.

Do 29. marca so bile bolnišnice v okolici vasi Vojsko in Gačnik. Ker je sovražnik prodiral iz Dolenje Trebuše proti Gorenji Trebuši in proti Oblakovemu vrhu, smo se preusmerili prek Mrzle rupe na Predmejo. Sovražnikova kolona, ki je prodirala z Lokev proti Predmeji, nas je prisilila, da smo se vrnili v Trnovski gozd, v Kozje stene.

Dne 30. marca proti večeru je krenila kolona ranjencev in bolnikov treh premičnih bolnišnic, bolnikov nekaterih zalednih komand, nekaj aktivistov in zdravnikov iz civilne sanitete, vsega skupaj okrog 230 ljudi, proti gori Tisovec in čakala ob cesti do noči, da bi se v zaščiti italijanskih brigad prebila iz obroča. Ko so nas obvestili, da

preboj ni mogoč, smo se pozno ponoči vrnili na izhodni položaj, v Kozje stene.

Naslednji dan, bila je velikonočna sobota, smo ves dan posedali v gozdu. S položajev, ki so jih branile brigade, je bilo slišati močno streljanje. Proti večeru smo dobili ukaz, da se ponovno premaknemo pod Tisovec. Povedali so nam, da se bomo pod zaščito 31. divizije prebili iz obroča proti Pivki, od koder bi poslali bolnike in ranjence čez progo na območje 7. korpusa. Premik je moral biti izvršen v popolni tišini, v enem pohodu, brez postankov in počitka.

Ko se je znočilo, smo šli na pot. Na čelu kolone je šla Prešernova brigada, za njo štab divizije s prištavnimi enotami, nato kolona z bolniki in ranjenci, na začetju pa Vojkova brigada.

V popolni tišini smo krenili po gozdnih stezah, sem ter tja tudi kar povprek po gozdu. Poskušali smo se držati za roke, da ne bi pretrgali kolone, vendar se je to kljub temu večkrat zgodilo. Noč je bila temna, oblačna, tako da se skoraj nič ni videlo. Veje grmovja in dreves so nas udarjale po obrazih in glavah in marsikatera titovka je ostala v teh strminah.

Precej kočljiv položaj je nastal, ko je »po telefonu« prišlo sporočilo, da je čelo kolone ranjencev zgubilo zvezo. Mulovodec z mulo, natovorzeno s kuhinjskim kotlom, je bil na začetju divizijskega dela kolone, njemu pa so sledili prvi ranjenci. Ker ni mogel v korak s hitrim tempom kolone, je nekoliko zaostal, nato pa zavil v napačno smer.

Obstali smo v strmem bregu in poslali prvega iskat zvezo. Ko smo dobili sporočilo, da zveze ni dobil, nato pa še sporočilo z začelja, da so tudi oni brez zveze, nas je zelo zaskrbelo. Prešteli smo se in ugotovili, da nas je v tej odrezani koloni 70. Kaj storiti?

Levo pod nami je bilo slišati žuborenje vode, desno nad nami pa težke korake po cestnem kamenju. Verjetno so bile sovražnikove zasede ali patrole. Iz njihovega pogovora in medsebojnega klicanja smo razbrali, da so Nemci. Sovražnik je zaslutil, da se v bregu pod njimi nekaj dogaja, zato je začel z raketami osvetljevati teren. Pritajili smo se, mirno čakali in se šepetaje posvetovali, kaj nam je storiti. Nismo vedeli, kje smo, nihče ni poznal terena. Bili smo brez zemljevida in kompasa. Samo kadar je izstreljena raketa razsvetlila gozd, smo videli strmino, obraslo z gozdom, daleč spodaj pa globoko grapo. Ranjenci so bili brez orožja,

v vsej koloni smo imeli le nekaj pušk in pištol. Kam naj gremo, kako se bomo izvlekli iz tega položaja?

Nekaterih se je začela lotevati panika, vendar smo jih pomirili, čeprav tudi sami nismo vedeli, kako se bo vse skupaj končalo.

Napetost je popustila, ko so po daljšem času z začelja kolone sporočili, da nas je našla brigadna patrola z obveščevalci. Štab divizije jih je poslal, da bi našli izgubljene ranjence.

Ponovno smo se vključili v kolono in nadaljevali pohod. Hodili smo brez počitka, dokler se nismo približali cesti Godovič–Črni vrh.

Počakali smo, da so naše enote minirale cesto in postavile zasede, saj bi nas utegnili presenetiti sovražnikovi tanki ali oklepna vozila, s katerimi so patrolirali po cesti.

Ranjenci so utrujeni plegli ob stezi. Nekateri so takoj zaspali. Ko je po kratkem počitku kolona krenila proti cesti, je bila zelo razredčena, dosti ranjencev in bolnikov je obležalo. Z namestnikom komandanta korpusa Vasjo sva iskala zaostale ranjence, jih budila in dvigala, jih spodbujala in jim pomagala, da so se pridružili koloni.

Močna eksplozija in streljanje sta nas opozorila, da se na cesti nekaj dogaja. Iz smeri Črnega vrha je po cesti pripeljalo oklepno vozilo s sovražnimi vojaki. Mina, ki je eksplodirala, vozila ni poškodovala, pač pa je bil pri streljanju ranjen šofer, ki je vozilo še obrnil in odpeljal proti Črnemu vrhu, vendar je že po nekaj sto metrih zapeljal v breg ob cesti in se prevrnil.

Vsa kolona je srečno prišla čez cesto. Prva, najtežavnejša in najbolj kritična etapa evakuacije je bila za nami. Pot smo nadaljevali podnevi čez ozelenele travnike in redke gozdiče in prišli okrog 14. ure na Javornik.

Ko smo posedli, sta nad našimi glavami zabrnela lovca. Prvi hip smo se prestrašili, da nas zasleduje sovražnik, ko pa smo videli, da imata zavezniške oznake, smo bili pomirjeni in smo pilota, ki sta letela nizko nad nami, veselo pozdravljali.

Popoldne smo dobili prvi topli obrok. Počivali smo do drugega dne in nadaljevali pohod na Sv. Lovrenc. Tam smo prespali in si še ves naslednji dan, to je 3. aprila, do večera nabirali moči za nadaljnjo pot.

Ob 18. uri je kolona ranjencev v zaščiti štaba in dveh bataljonov Vojkove brigade

odšla prek Strmice in Štrbca na Notranjsko. Čez zadnjo večjo oviro, železniško progo med Ljubljano in Postojno, je kolona prišla v temni deževni noči brez izgub. Pohod je trajal še ves naslednji dan do 22. ure, ko je brigada z ranjenci prišla prek Dan v Prezid.

Šele po vojni sem zvedel, kje se je kolona prebijala iz obroča in kje je prišlo do kritične situacije zaradi pretrgane zveze. S Tisovca smo se spuščali proti potoku Belca in prav tedaj je del pretrgane kolone zgrešil smer. Zavil je na desno namesto na levo proti Belci in prišel tik pod sovražnikove položaje. Ko smo bili ponovno skupaj v koloni, smo nadaljevali pohod vzdolž strmih pobočij soteske, po katerih teče potok Belca, po severnih pobočjih Zajčevega vrha proti Idrijski Beli, nato pa čez Idrijski Log v velikem loku vzhodno od Črnega vrha in proti jugu na Javornik. Ta smer evakuacije je bila zelo tvegana, saj so bile v Zadlogu, Idrijskem Logu in Črnem vrhu močne sovražne enote. Vendar se je vse srečno končalo.

Še preden se je začela zadnja ofenziva, zlasti pa od srede marca, je bila prehrana enot zelo slaba. Ranjenci in bolniki so prihajali v bolnišnice utrujeni, izčrpani, veliko jih je imelo ozeble noge. Košček mesa in liter večinoma neslane vode, v kateri se je kuhalo, to je bil obrok za ves dan. Poslednja dva dneva pred evakuacijo smo bili prak-

tično brez hrane. Ko smo posedali v Kozjih stenah, smo iskali bukov žir in trgali mlado brstje dreves, ki je ravno pognalo, in si skušali potešiti lakoto.

Evakuacija je bila za ranjence in bolnike izredno naporna. Lačni in onemogli so težko zdržali hiter tempo pohoda brez počitka, saj je bil ukaz, da je treba cesto Godovič–Črni vrh prečkati še pred zoro. Če ne bi ranjencev in bolnikov nenehno spodbujali, jih dvigovali, podpirali in jim dopovedovali, da nobeden, ki bo zaostal za kolono in prišel v roke sovražniku, ne bo živ dočakal konca vojne, bi imeli večje izgube.

Na poti smo izgubili 8 ranjencev in bolnikov. Trije tuberkulozni bolniki so umrli zaradi močnih krvavitev iz pljuč, eden je umrl zaradi zastrupitve. V nahrbtniku je dalj časa nosil košček kuhanega mesa, ki se je seveda pokvarilo. Pojedel ga je in čez nekaj ur umrl.

Če danes, po tolikih letih, analiziram potek te evakuacije, težko verjamem, da so skoraj vsi ranjenci in bolniki prišli iz navidezno brezizhodnega položaja. Med evakuacijo so bili žrtve le težji ranjenci in tisti bolniki, ki zaradi slabe telesne kondicije niso zdržali napora. Kako uspešna je bila evakuacija, se pravzaprav zavemo, če upoštevamo, da se je istega dne na Vojskem bil hud boj tistih, ki so ostali v obroču in se kot tretja kolona prebijali na Cerkljansko. V tem preboju je padlo več kot 300 ljudi.

VIRI

¹ Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1984, knjiga 4, stran 323.

² Stanko Petelin: Vojkova brigada, Knjižnica NOV in POS št. 20, Nova Gorica 1968, strani 491 do 495.

³ Stanko Petelin: Prešernova brigada, Knjižnica NOV in POS št. 11, Nova Gorica 1967, strani 583 do 588.

STANE BOBEK-MIHA

Evakuacija premične bolnišnice 31. divizije v zadnji sovražni ofenzivi

Premična bolnišnica 31. divizije je bila samostojna divizijska sanitetna enota. Število ranjencev, bolnih borcev in rekonvalescentov ter osebja bolnišnice se je nenehno spreminjalo. Tako je bilo na primer februarja 1945 v bolnišnici 16 članov osebja in 83 ranjencev in bolnikov. Vsakdanje življenje v bolnišnici je potekalo tako kot v stalnih bolnišnicah in drugih vojnih enotah.¹

Bolnišnica je imela takrat svoje stalno mesto v vaseh Novaki in Labinje pri Cerknem. Tam je bila varna pred nenadnimi sovražnikovimi napadi, hkrati pa je bila dostopna za vse ranjence iz brigad. Nameščena je bila po hišah. Vodil jo je zdravnik, ki sta mu pomagali dve bolničarki. Dne 21. marca 1945 pa se je morala zaradi sovražnikove ofenzive umakniti iz obeh vasi.²

Cilj sovražnikove ofenzive proti 9. korpusu in njegovim enotam, ki je potekala od 20. marca do 7. aprila 1945, je bil uničiti partizanske sile na Primorskem in Gorenjskem.³ V tej poslednji, najhujši ofenzivi proti 9. korpusu, je sovražnik zbral okrog 23.000 ljudi ter obkolil in natanko prečesal zahodni del Gorenjske, nato pa še osrednji del slovenskega Primorja. Glavnino 9. korpusa je stisnil v ozek obroč, posameznim enotam pa zadal hude udarce. Boji so bili srditi, včasih na življenje in smrt, s številnimi manevri. Vendar je 9. korpus tudi v takšnih razmerah ohranil svojo osnovno živno silo za naloge v zaključnih operacijah za osvoboditev slovenskega Primorja.⁴

Eden izmed ranjenih se teh dni takole spominja:

»23. marca popoldne in ponoči premik premične bolnišnice 31. divizije na območje Bukova.

24. in 25. marca 1945 konspirativno bivanje na območju Bukova, iskanje možnosti za prehod čez Baško grapo in vest, da so v Jesenici Nemci postrelili okrog 120 ujetnikov in aktivistov.⁵ 26. marca v večernih urah premik z območja Bukovo čez Baško grapo, nato dolgotrajen pohod mimo Knežkih Raven, planine Kuk do naselja Čadrga. Tam smo prenočili in bivali do 28. marca. 29. marca smo nadaljevali pot iz Čadrga mimo Planine na prodih, planine Dobrenščica, mimo Doličeva, Dupljanskega in Krnskega jezera prek planinskega prelaza severno od velikega Lemeža (2041 m) in Debeljaka (1869 m) se spustili pod 500 m nadmorske višine in nadaljevali pot po dolini

do reke Soče nato ob reki navzgor do nase-
lja Soča. Tu je bolnišnica bivala mesec dni.
Za varnost je skrbela sama. Sodelovala je z
vaščani, čeprav so bili revni, toda za parti-
zane so dali vse, kar so imeli. Vodstvo bol-
nišnice je organiziralo oskrbo z živili iz Bo-
hinja (prek skoraj 2000 m visokega planin-
skega masiva), iz Rezije in iz doline Soče ter
sodelovalo s terensko Osvobodilno fronto iz
Čezsoče. Ob osvoboditvi je oblikovalo obo-
rožene skupine ranjencev in tečajnikov ter
osebja bolnišnice, nato pa je bolnišnica po
umiku nemške posadke iz Bovca odšla v
Bovec.⁶

Dr. Pavel Jamšek:

**»Evakuacija je bila izredno težka, umi-
kali smo se podnevi in ponoči, rinili z ra-
njenci in opremo med Krnom in Bogati-
nom več kot 2000 metrov visoko, v dežju
in snegu, lačni, prezeblji do kosti. Šele ko
smo prišli do vasi Soča, smo se ustavili
pred sovražnikom. 70 ranjencev in bolni-
kov smo razmestili po hišah, vendar smo
se morali večkrat umikati pred Nemci, ki
so se prav tiste dni umikali iz Italije. Ce-
lotno evakuacijo od Cerknega do Soče je
varovala ena sama četa z avtomatskim
orožjem.«²**

UMIK BOLNIŠNICE S CERKLJANSKEGA

V Novakih je bila bolnišnica nastanjena
po hlevih, podih, podstrešnih izbah. Ra-
njencev je bilo skoraj za cel bataljon. Iz da-
ljave se je že slišalo bobnenje. Sovražnik je
pričel veliko sovražno ofenzivo proti 9. kor-
pusu. Domačini te vasi so bili hudo zaskrb-
ljeni.

Dr. Pavel Jamšek:

**»Premična bolnišnica 31. divizije je za-
čela premik 21. marca 1945. O tem so nas
obvestili zgodaj zjutraj po večjem večer-
nem mitingu v neki dvorani v Cerknem.
Komisar premične bolnišnice je odhital v
štab 9. korpusa (Labinje) in tam je dobil
navodilo, naj se premaknemo proti dolini
Zgornje Soče. Dodelili so nam zaščitni
vod, del čete Rezijanskega bataljona. Ta-
koj so se začele priprave za umik. Treba
je bilo:**

- a) spraviti vse dokumentarno in konspi-
rativno ter odvečno gradivo v bunkerje,
- b) nujno oskrbeti ranjence in bolnike za
premik.

**Prvi večer smo prispeli na Šentviško
planoto in nekje je že v temi prišlo do
krajšega spopada neke naše enote s sov-
ražnikom – točen kraj mi ni znan.«**

Kolona se je premikala po bregu na-
vzgor. Zadnji so stopali stražarji in pomož-
no osebje. Ta dan je sijalo sonce, ogrevale je
teloh, ki je že naznanjal pomlad. Steze so
vodile po grapah, začelo se je temniti, bol-
niki so odlagali opremo in jo puščali, bila
jim je že pretežka. Komisar nam je zaupal le
to, da smo se zadnjih hip umaknili iz Nova-
kov. Po krajšem postanku je izvidnica spo-
ročila, da lahko tiho nadaljujemo pot. Bol-
ničarki sta ob vsakem počitku obšli ranjen-
ce. V svojih bolniških torbah sta imeli za-
vojni material, ki sta ga stalno regenerirali,
nekaj žičastih opornic, sterilizatorsko poso-
do za prekuhavanje. Oprema premične bol-
nišnice je bil skromna. Upravnik je imel v
torbi pincete, skalpel, svilene niti, nekaj
brizgalk z iglami, nekaj ampul morfija in lo-
kalnega anestetika, 2 do 3 klešče za zobe,
angleško škatlico z raznimi tabletami, gu-
mijasto cevko za drenažo gnojnih vnetij.

Med vsakim odmorom je ranjence v ko-
loni pregledala bolničarka Zofka⁷. Ranjen-
cem je pritrdila ohlapne zavoje in jih je na
novo previjala. Ko se je sonce nagnilo proti
zahodu, je kolona že šla proti Baški grapi.
Mimo prve zasede je šlo, huje je bilo v do-
lini. Železniška proga in cesta sta bili zastra-
ženi. Kolona je čakala, bolniki so posedli na
tla in se šepetaje pogovarjali. Kmalu je šlo
po koloni od ust do ust: »Skojevci naprej!«
Bolniki so se med seboj spogledali, kajti to
je bil znak za nekaj nenavadnega, morda
celo preplah. Na skojevskem sestanku,
udeležilo se ga je tudi osebje bolnišnice, je
komisar rekel, da morajo po vsej sili preč-
kati Baško grapo, pa naj se zgodi karkoli.
Zdaj so se vrnili tudi izvidniki. Poročali so,
da so skušali odkriti prehod prek proge, Ba-
če in ceste, toda na skoraj vsakih sto metrov
je na železniški progi sovražnik. Tudi po
cesti se vrstijo patrolje. Videti je, da ima
sovražnik ponoči s partizani slabe izkušnje.
Sledilo je povelje za premik še globlje v gra-
po. Zopet se je kolona ustavila in se nato vr-
nila na vrh grebena smrekove hoste blizu
Bukovja in Police, in se skrila v smrekov
gozd. Tu so postavili zasede in čakali na-
daljnjih navodil. Kuhar Lojze se je bil izgu-
bil v bližnje hiše in pripravil jed za ranjence.
Popoldne se je spet oglasilo povelje, naj se
kolona takoj pripravi za odhod. Še pred

sončnim zahodom je kolona nadaljevala pot v Baško grapo po obronkih gozda. Bolniki so postajali radovedni, češ kaj vse to pomeni. Medtem ko je bolnišnica počivala v gošči, so izvidniki in obveščevalci odkrili, da imajo sovražnikovi vojaki menjavo straž v postojanki pred nočjo. Tako je bil ta zelo kratek trenutek kot nalašč ugoden za spust bolnišnice v grapo in nato pod železniškim mostom čez reko Bačo, nato čez cesto in na drugi strani spet navkreber po drči.

Dr. Pavel Jamšek:

»Spust v Baško grapo je bil izredno strm (nekje med Grahovim in Hudo južno), več smo se drsali kot hodili. Prečkali smo reko Bačo, takoj nato pa smo morali premagati še bolj strm vzpon. Čudil sem se vzdržljivosti ranjencev, bolnikov in vseh drugih.«

Ko se je kolona vzpenjala navzgor, se je že temnilo. »Najhuje je za nami,« so vzdihovali tisti, ki so prilezli na vrh.

V grapi se je zablistalo in strahovito zabobnelo. Bobnenje je dobivalo nove refrene, vmes so regljale strojnice, pričel se je pravi peklenški ogenj. Komisar je kričal: »Zadnji pohitite! Švabi so nas izsledili!« Tu pa tam se je komu pod nogami utrgal kamen in se zakotalil navzdol. Ko je tako poskakoval, je udaril zdaj tega, zdaj onega v zadnjem delu kolone. Streljanje in bobnenje ni prenehalo. Na vrhu za rebrom je bilo zbirališče vseh, ki so srečno prišli čez grapo in premagali strmino po drči navzgor. Presteli so ranjence, osebje, enoto in tečajnike, ki so spremljali bolnišnico. Manjkal je ranjenec iz brigade Garibaldi. Odšel je bil iz kolone v bližnjo hišo, a se ni vrnil. O njegovi usodi ni znano nič. Ukana je bila uspešna. Premična bolnišnica se je spretno izmuzni-

la iz obroča, medtem ko so se zasede in straže pri sovražniku menjavale v postojanki. Kolona je nato v gosjem redu nadaljevala pot čez drn in strm. Stopala je tiho, v daljavi je bilo že videti svetlobo. Nekateri partizani so uganili, da je v daljavi Tolmin. Med počitkom je neki ranjenec, bil je komandant v Gradnikovi brigadi, ves čas godrnjal, da njega v bolnišnici ne bi mogli zadržati, če bi imel orožje, poiskal bi si bil partizansko enoto, tako pa mora biti tu ranjen in nemočen. Sledil je nenaden ukaz: »Kolona stoj! Stroga tišina!« Res se je iz daljave slišal odmev korakov. Po cesti, ki jo je prečkala premična bolnišnica, se je približevala sovražnikova enota. Bolniki in ranjenci so se pritajili k tlom. Sovražnikova vojska je nadaljevala pot. Ko se je oddaljila, se je kolona ranjencev in bolnikov znova strnila. Tako je minila še ena noč. Pot, po kateri so hodili, se je vila skozi puste kraje, kamor zlepa ni stopila človeška noga, le divjad je imela tod svoje steze. Na vzhodu za hribom je zasijalo sonce in se s škrlatnimi žarki dotaknilo utrujenih in lačnih tovarišev. Odmori so bili vse pogostejši, kajti utrujenost in izčrpanost sta bili vse večji. Kolona se je med potjo za dalj časa ustavila. Med postankom so pregledali ranjence, pomožno osebje je razdelilo preostanek hrane. Vsakdo je dobil grizljaj sira, to naj bi bil dnevni obrok hrane. Razgled v daljavo je bil čudovit. Razločno je bilo opaziti Tolmin. Po postanku je kolona nadaljevala pot proti majhni planinski vasi Čadrg.

Vanjo so prihajali onemogli ranjenci; eni so se opirali na palice, drugi na sotovariše. Le pomožno osebje in tečajniki so nosili s seboj težka bremena z materialom, ki je bil nujno potreben za premično bolnišnico. Na palico se je opiral Ivo Minatti⁸.

¹ Stanko Petelin: Enaintrideseta divizija, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1985, stran 388.

² Partizanska saniteta na Primorskem, Knjižnica Zdravstvenega vestnika, zvezek 5, Ljubljana 1978, stran 65.

³ Davorin Valenti: Evakuacija ranjencev s Primorske in Gorenjske na Notranjsko, Knjižnica Zdravstvenega vestnika, zvezek 7, Ljubljana 1978, stran 60.

⁴ Zdravko Klanjšček: Oris NOB na Slovenskem 1941–1945, Mala knjižnica NOV in POS. Partizanska knjiga, Ljubljana 1982, stran 112.

⁵ Zdravko Klanjšček in sodelavci: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978, stran 915.

⁶ Viktor Lešnjak-Zlatko, komisar ranjenec, po vojni diplomirani pravnik. Živi v Mariboru.

⁷ Zofka Kromer, po vojni službovala v Jugoslovanski ljudski armadi. Živi v Mariboru.

⁸ Ivan Minatti se je rodil leta 1924 v Slovenskih Konjicah. Po vojni je končal slavistiko na Ljubljanski univerzi. Živi v Ljubljani.

Dr. Pavel Jamšek:

»Pesnik Ivo Minatti je bil v tem času v tej bolnišnici, ker je imel zaradi okvar na nogah hude težave in smo ga napotili v bližnjo konspirativno bolnišnico v okolici Čadrga.«⁹

V vasi Čadrg sta upravnik in komisar Anton Gogola-Gorenjc¹⁰ poiskala zavetišče za ranjence. Zavetišča so bila v ovčjih stajah, šupah, hlevih in v hišah. Opravili so temeljit pregled vseh ranjencev in izločili vse, ki nadaljnega pohoda čez visoke hribe ne bi zmogli. Med njimi je bil tudi Ivo Minatti. Med enodnevnim in nočnim postankom so pripravili tudi nekaj hrane. Bolničarki sta spet prevezali in očistili rane. Tako je bila glavnina kolone pripravljena za nadaljnji pohod. Le hujski ranjenci so odšli v bližnjo konspirativno bolnišnico, v kateri je okrevalo več primorskih partizanov. Ivo Minatti je bil skoraj brez opreme, le beležnico in svinčnik je imel skrbno shranjena v žepu suknjiča. Zapisoval si je ta ali oni dogodek ali celo skiciral verze za pesmi, ki jih je objavil po osvoboditvi.

V GORSKEM RAJU GAMSOV

Zapustili smo zatočišče v Čadrgu in se pomikali proti vznožju Krna na nasprotni strani. Navzdol je šlo hitro. Teže je bilo na poti od vznožja proti sedlu in na serpentinah, ki so bile že brez snega. Kolona se je v gosjem redu pomikala v dopoldanskih urah po kozjih in gamsovih stezah navzgor in se približevala debeli snežni odeji. Popoldne so oblaki že potemnili in pokrili vrhove mogočnega Krna. Zapihal je veter. Ranjeni tovariši so se zavijali v oblačila in koce, ki so jih imeli s seboj. To je bila redka, a dragocena stvar za partizana. Pot proti vrhu sedla in Dupljam ob Krnskem jezeru je postajala vedno težja. Tu pa tam se je komu vdrl sneg pod nogami, ta ali oni se je celo do pasu pogreznil v sneg in se ob pomoči drugih tovarišev spet skobacal na površino. Nove nadloge so zahtevale od bolniškega osebja še večjo skrb in požrtvovalnost. Šesti dan pohoda je kolona prilezla na sedlo Bogatina. Tu je bila še prava trda zima, s pet metrov debelo snežno odejo. Divjati je začela snežna nevihta. Tovariši so se počasi spuščali navzdol proti Lepeni. Dan se je nagibal k večeru. Na drugi strani pobočja je bil velik prepad, ki bi ga morali prečkati, da bi prilezli do prvega planinskega naselja. Nenadoma se je zaslislalo strašno bobnenje.

Dr. Pavel Jamšek:

»Sledil je zelo strm spust v snegu v dolino Lepene. Desno od kolone je zgrmel velik snežni plaz, oddaljen od naše kolone kakšnih 400 metrov.«

Nato je bil kratek posvet o nadaljevanju spusta. Pogumni Miha Reš,¹¹ ki je bil vaje hribov in snega, se je prvi spustil navzdol po snežni drči. Izgubil je ravnotežje, zmanjkalo mu je tal pod nogami in že je drčal v dolino. Med bolniki je nastal preplah. Daleč spodaj se je premaknil in vstal. Za njim so poskušali srečo drugi. Drčali so nekaj časa z glavo naprej, se kotalili, dokler se niso ustavili. Nekje na sredini črte je bila velika skala. Mnogi, ki so se spuščali navzdol, so staknili buško. Miha je nosil angleško brzostrelko. Prekladal jo je z rame na ramo pa spet pod pazduho. Nosil jo je tako, da je bila cev obrnjena navzdol pa spet navzgor pod brado. Kolona izmučenih borcev ranjencev se je že približala zaselku Lepena. Pred hišo Gajgerjevih je prišleke z gora opazovalo drobno dekletce Hedvika. Miha si je pred hišo na stopnicah vhoda popravil optano brzostrelko, s komolcem se je dotaknil njegovega čepa in sprožil kroglo. Zgrudil se je s prestreljeno glavo. Kri se je rdečila z deževnico, ki je pritekala s strehe. Miho so obstopili nemočni tovariši. Nekdo si je snel cerado, druga dva sta stopila nekaj sto metrov vstran in prinesla dve veliki prekli. Še nekaj prevez, in že je bilo napravljeno improvizirano nosilo. Nanj so položili Mihovo truplo in ga odnesli s seboj po dolini Lepene. Pri nošenju so se pogosto menjavali, saj so bili lačni, mokri in utrujeni.

Nad globokim kanjonom so končno prečkali reko Sočo in se ustavili v vasi Soča. Domačini so bili prijazni. Med njimi je bilo največ žensk in otrok. Pričeli so pripravljati hrano za izčrpane »priežališčnike«. Mrtvega Miho so položili v mrtvašnico, ob njem so nemo sedeli njegovi tovariši in se menjavali kot častna straža. Tudi naslednji dan se je ob Mihovem truplu menjavala častna straža. Pred štabom je bila zastava spuščena na pol droga. Domačinke so naredile vence, komisar Gorenjc je pisal poslovilni govor. Vod borcev Rezijskega bataljona se je pripravljal za vojaško slovo na pokopališču. Ranjenci so na hitro oblikovali pevski zbor in vadili pesem: Kot žrtve ste padli v borbi za nas . . .

Tako je bil v Soči dostojno pokopan Miha Reš.

PO HRANO ČEZ KOMNO V BOHINJ

Premična bolnišnica 31. divizije je ostala v Soči. Kraj je bil reven, domačini so imeli samo gredice in jim je primanjkovalo hrane. Redili so le drobnico. V štabu bolnišnice je postajalo vse pomembnejše vprašanje, kako prehraniti devetdeset lačnih ust. Zato so v štab poklicali prostovoljce, predvsem Gorenjce. Ti naj bi šli čez Komno v Bohinj po hrano. Pred štabom so se začeli zbirati prostovoljci, bilo jih je kakih dvajset. Vse je še enkrat pregledal upravnik bolnišnice dr. Pavel Jamšek in odbral le šest tovarišev za pot prek gora.

Pot jih je vodila po vedno bolj strmih grapah proti vznožju Komne. Do sedme ure so prišli do več kot dva metra debele snežne odeje. Okrog tretje ure popoldne so se že spustili v Bohinj do Hotela Slavica. Od tam so naslednje jutro, oprtani s hrano, odrinili v temi čez Komarčo mimo Triglavskih jezer na Komno in v Sočo.

Dva dneva pozneje je šla na pot v Bohinj skupina dvanajstih tovarišev. Bohinjski aktivisti so jim namreč priskrbeli dve govedi. Dolga pot po snegu do Savice in nazaj z živimi govedi je bila naporna. Govedi nista zmogli naporene poti, zato so ju tovariši zaklali, razkosali, si bremena razdelili in nesli meso v Sočo. Bolnišnica je bila tako spet oskrbljena.

V BOVEC

Življenje v Soči je bilo mirno, pa tudi razburljivo in napeto, kajti v Bovcu so bili Nemci. O njihovih namerah ni nihče nič vedel. Stikov z enotami 31. divizije ni bilo. Tečajniki sanitete so nadaljevali predavanja in praktične izpite. Tudi skojevski sestanki so bili redni. Izšel je celo žepni časopis⁹. Ob preplahu se je morala bolnišnica umakniti v gore. Iz Bovca so sproti prihajala poročila, da se Nemci pripravljajo na pohod. Tako so v Soči pri premični bolnišnici ustanovili posebno improvizirano enoto iz vrst ranjencev, okrevancev, tečajnikov, sanitete

in pomožnega osebja. Komandant te enote je bil ranjenec iz Gradnikove brigade, Idriječan, komisar je bil Zlatko, ranjeni komisar Vojkove brigade, in kurir tečajnik Stanko iz Prešernove brigade. Pri komandi mesta Soča so dobili nekaj orožja in se pripravili za morebitno prodiranje sovražnika po Soški dolini iz Bovca.

O teh dogodkih nekaj iz kronike narodnoosvobodilnega boja na Bovškem, ki jo je pred leti napisal aktivist Jožef Mlekuž-Dorjan:

»1. maja 1945 smo z grebena nad vasjo Koritnico opazovali premikanje Nemcev. Natanko smo videli, kako kolona Nemcev zapušča Bovec po cesti proti Logu pod Mangartom. Ko sva z Mužnikom, aktivistom iz Bovca prišla v Bovec, je bilo tu že vse polno partizanov, ki so prišli iz Čezsoče. Naslednjega dne smo naredili sejo aktiva, da pripravimo zvečer zbor volivcev za izvolitev krajevnega NOO. Mobilizirana je bila narodna zaščita, ki je stražila glavne objekte. Dne 2. maja ob 20. uri zvečer smo imeli zbor volivcev. Po zboru smo zvedeli, da so Nemci razstrelili most čez Učejo na Žagi, pri trdnjavi Kluže in vse mostove do Predela. Misleč, da je nemške okupacije konec, so v Bovec pridrveli partizani, aktivisti in drugi. Medtem se je iz Kobarida približevala Bovcu večja skupina nemške vojske, ki se je umikala pred napredujočo angleško armado. Nemci so z motorizacijo prišli samo do trdnjave Kluže, od tod pa so bežali peš, vozila so pahnili v strugo Koritnice. Zato so jih Angleži na tem območju Bovca največ polovili. Od vasi Koritnica pa do trdnjave Kluže so ob bregu reke Koritnice bili partizani, ranjenci in bolniki iz premične bolnišnice 31. divizije in obstreljevali umikajoče se Nemce.«

Dr. Pavel Jamšek:

»V Bovcu so fantje staknili kamion in dva stara avtobusa. S temi prevoznimi sredstvi se je premična bolnišnica 31. divizije pripeljala skozi Gorico v Tržič (Monfalcone).«

⁹ Partizanska saniteta na Primorskem, Knjižnica Zdravstvenega vestnika, zvezek 5, Ljubljana 1978, stran 51.

¹⁰ Anton Gogola-Gorenjc, kratek čas po osvoboditvi je bil pri ljudski milici, nato pri mestnem prometu v Ljubljani.

¹¹ Miha Reš, Mošnje, Radovljica. Udeleženec smučarske partizanske olimpiade v Cerknem 20. in 21. januarja 1945, tečajnik jurišne čete 31. divizije, edini, ki je nosil orožje.

¹² Izvod časopisa je v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru.

POVZETEK

Močna sovražnikova ofenziva v marcu 1945 je večino operativnih in zalednih enot, vojaške šole, bolnišnice, politične forume in precej aktivistov, zajela v obroč in ga na koncu sklenila v Trnovskem gozdu. Celoten 9. korpus je bil tako rekoč stisnjen na ozemlje nekaj kvadratnih kilometrov.¹³

Premična bolnišnica 31. divizije je 21. marca krenila na svojo najdaljšo pot, potem ko se je izmuznila iz jeklenega sovražnega obroča in prečkala Baško grapo. Poslej je bila pri premikih, preskrbi s hrano in var-

nosti prepuščena svoji lastni iznajdljivosti. V svojih vrstah je imela tudi izkušene in prekaljene borce, ki so organizirali pohode po hrano v Bohinj in Slovensko Benečijo. Na koncu se je premaknila na ozemlja, ki so ga nadzorovali zavezniki.

Pohod z ogroženega območja 9. korpusa med srdito sovražnikovo ofenzivo spomladi 1945, natančneje, od 20. marca do 7. aprila, se je srečno končal prve dni maja 1945 v Tržiču (Monfalcone).

Pogrešan je bil en ranjenec, en pa se je po nesreči sam ubil.

¹³ Partizanska saniteta na Primorskem, Knjižnica Zdravstvenega vestnika, zvezek 5, Ljubljana 1978, stran 62.

Viri za opis zapletenega umika premične bolnišnice so delno zbrani iz spominov takratnega osebja, ranjencev, bolnikov in tečajnikov bolnišnice. Izvirni partizanski izrazi so bili nadomeščeni takole: pokretna bolnica 31. divizije s premična bolnišnica 31. divizije, prihajkanci s pribežališčniki, panika pa z izrazom preplah.

PRILOGA 1

Pot premične bolnišnice v zadnji sovražni ofenzivi spomladi 1945.

DR. PAVLA JERINA-LAH

Baza NOV in PO Slovenije v Dalmaciji

Baza NOV in PO Slovenije v Dalmaciji¹ je bila ustanovljena s poveljem vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije 22. februarja 1945. V povelju je rečeno, da se formira v Dalmaciji baza z naslednjimi nalogami: sprejemati material od zaveznikov in ga pošiljati v Slovenijo, sprejemati Slovence iz Italije, organizirati in strokovno vojaško usposablјati enote, ki bodo ustanovljene v Dalmaciji iz teh Slovencev in tudi drugih borcev, ki bodo šli v Slovenijo, ter sprejemati ranjence in civilno prebivalstvo iz Slovenije. Glavni štab NOV in PO Slovenije je v soglasju z glavnim štabom NOV in PO Hrvaške namestil bazo s štabom in vojaškim delom v Biogradu na moru pri Zadru, saniteto in bolnišnice pa v Zadru in v Novemgradu pri Zadru. V Biogradu na moru so bila tudi skladišča za vojne potrebe, municijo, hrano, vozila itd. Prvi komandant baze, ki je bila v ravni korpusa, je bil Stane Potočar, za njim Dušan Švara in Mirko Jerman², sanitetni referent pa Janez Milčinski-Peter. Načelnik štaba je bil skoraj do osvoboditve Vladimir Vodopivec. Vsi ti so bili poslani v bazo iz Slovenije.

Ustanovitev baze je bila potrebna tudi zaradi vse težavnejšega stanja sanitetnih enot v Sloveniji. Zmožljivosti slovenskih partizanskih bolnišnic so bile že zelo zasedene in za nove ranjence ni bilo več prostora. Poleg tega so predvidevali, da bodo sklepne vojne operacije potekale prav na slovenskem ozemlju. Zato je bila evakuacija čim večjega števila ranjencev, obolenih borcev in bolnih civilistov ter otrok nujna. Izjemne težave so bile tudi s prehrano, kajti zaloge so bile izčrpane. Primanjkovalo je vsega, moke, maščobe, pa ne le v bolnišnicah in vojaških enotah, marveč tudi med civilnim prebivalstvom širom po Sloveniji. Ni bilo zadosti oblek, uniform, obutve, posteljnine, odej, šotorov itd. Naša vojska ni imela več dovolj municije za topove, primanjkovalo je protitankovskega orožja, brezostrelnih topov malega kalibra, pušk in mitraljezov ter municije za vse vrste orožja.

Zato je bilo nujno treba najti kraj, v katerem bi bolnišnice, vojaške šole, učne brigade za usposabljanje novincev rekrutov lahko v miru delovale. Potreben je bil tudi prostor za skladišča, za hrambo mednarodne pomoči Rdečega križa, Unrre³, ki je pone pomoči Rdečega križa, Unrre³, ter za zavezniško pomoč v orožju in vojaški opremi za Slovenijo.

Iz teh potreb je bilo nujno treba ustanoviti močno bazo kje na mirnem osvoboje-nem ozemlju zunaj Slovenije, v kraju, kjer bi lahko pristajala transportna letala in lad-je. Tako sta bila za bazo NOV in PO Slove-nije v Dalmaciji izbrana Biograd na moru in Zadar z okolico. Ves čas do osvoboditve je tu baza delovala v popolnem miru, kakor da ni vojne. Prebivalci bližnjih mest so nam pomagali po svojih možnostih. Ustanovlje-na je bila tudi s sporazumom z Rdečim kri-žem, organizacijo Unrra in odgovornim po-veljstvom zavezniške vojske. Glavni štab NOV in PO Slovenije je za opravljanje od-govornih nalog v bazi imenoval izkušene borce in strokovnjake.

Med pomembnimi nalogami sanitete so bili zdravniški pregledi za sprejem bolni-kov, ranjencev, onemoglih borcev partiza-nov, civilistov in internirancev iz koncen-tracijskih taborišč v Italiji, pa tudi borcev, ki so bili na zdravljenju v naši bazi v Bariju in njegovi okolici. Po pregledih so bili po-slani ali v bolnišnico v Zadru ali pa v rek-rutrske enote ali šole v Biogradu na moru. Šole v bazi NOV in PO Slovenije v Dalma-ciji so bile: vojaške, ekonomsko-inten-dantske in kulturne. vzdolž obale so bila skladišča za hrano, zlasti pa pomoč Unrrre, kuhinje, delavnice, servisi.

Pomembno je bilo vzdrževanje zveze z glavnim štabom NOV in PO Slovenije. Te so ogrožali zlasti ustaši in Nemci. Zveze z le-tali skoraj ni bilo, saj bi zaradi nemških zračnih napadov pomenila preveliko ne-varnost. Veliko nujnega dela je terjala ure-ditev taborišč z ustreznimi higienskimi uk-repi, na primer postavitev latrin, saj ni bilo poslopij za vojašnice. Novince je bilo treba obleči, jim dati vojaški pouk, jih naučiti higiene in discipliniranosti. Tako je bilo že ob ustanavljanju baze v njej več sto (približno 1500) mladih, največ s Kosova. Te je bilo treba strogo zdravstveno oskrbeti, napraviti triažo zaradi obolenosti za pega-vim tifusom, popraviti in izpeljati karante-no, depedikulacijo itd. Z mladimi Kosovčan-i je bilo težko tudi zato, ker ni bilo oficir-jev, ki bi znali albansko.

Programi vseh tečajev so bili taki kot v

Beli krajini. Glavni štab NOV in PO Slove-nije je potreboval veliko izurjenih šoferjev za čas po osvoboditvi, in zato je baza, na pri-mer, poskrbela tudi za to. Njen avtopark je pozneje odšel v Ljubljano in nadaljeval delo v Jugoslovanski ljudski armadi. Šolo kul-turne skupine je prevzel Janez Kuhar, ki je imel bogate izkušnje. Vodil je pouk nepis-menih, pevske zборе, gledališke skupine, pa tudi Invalidski pevski zbor, ko je ta pri-potoval iz Barija. Vidne uspehe je baza do-segla v higieni, skladiščenju in šolanju. Ob velikem tveganju je poslal konvoj Unrrinih kamionov hrane in municije v Slovenijo, čeprav je vrhovni štab NOV in PO Jugosla-vije prepovedal jemati hrano iz trajnih skla-dišč in prevažati orožje z vozili Unrrre in mednarodne pomoči.

Baza je med delovanjem imela težave, a jih je tudi odpravljala. Občasno se je pojav-ljala griža, zmanjkovalo je mila, premalo je bilo poslopij, čeprav so jih borci in tudi pri-učeni zidarji iznajdljivo dograjevali. Skrb za izbiro lokacij za bolnišnice in ambulante je bila na ramenih dr. Janez Milčinskega. Od-ločitev o tem, ali bo bolnišnica v eni zgradbi ali ločena po oddelkih, je reševal skupaj z drugimi kolegi. Tudi nadzor nad adaptacijo zgradb in skrb zanje je bila prepuščena njim. Narodni odbor Zadra je pomagal ko-likor je mogel. Vladimir Vodopivec je v svojem zapisu o bazi NOV in PO Slovenije v Dalmaciji še posebej poudaril, da je bil dr. Janez Milčinski sposoben partizanski zdravnik in da je delal samoiniciativno, kar je praktično pomenilo, da je bil upoštevan vsak njegov predlog. Po njegovi zaslugi v saniteti baze ni prišlo do epidemij in podob-nih zapletov.

Pred 1. majem 1945 so nadrejeni sporo-čili, naj se baza pripravi za preselitev čim bliže Sloveniji. Štab baze je izbral mesto Novi Vinodolski, saj bi tudi tam lahko pri-stajale ladje. Že prvega maja je komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije ob-vestil bazo, naj z borci in materialom krene proti Sloveniji. Kolone so krenile z Vino-dolskega v smeri Delnic, Kočevja, Črnom-lja in približno po štirinajstih dneh prišle v Ljubljano.⁴

¹ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (F 18/I in F 43/III).

² Popolnejše sestave štabov navaja avtor Vladimir Vodopivec, polkovnik Jugoslovanske ljudske armade v pokoju, ki je o delovanju in organizaciji baze NOV in PO Slovenije v Dalmaciji zbral največ podatkov.

³ United Nations Relief and rehabilitation Administration, Uprava Združenih narodov za pomoč in obnovo (New York).

⁴ Mirko Jerman.

DR. JANEZ MILČINSKI

Zadar 1945

O Zadru, o naši poti tjakaj februarja 1945 in o našem bivanju tam, o iluzijah in z njimi povezanih razočaranjih, o bazi glavnega štaba NOV in PO Slovenije in o njenem sanitetnem odseku – o vsem tem sem že precej pisal in govoril. Najprej v Zdravstvenem vestniku leta 1951 in v Poslanstvu slovenskega zdravnika 1965, obakrat pod naslovom Mi pa nismo se uklonili . . . V teh zapisih sem pravzaprav povedal vse, kar je bilo omembe vredno. Skoraj vse . . .

Zadnji dve leti, ko me je prijazna pobuda Zadrčanov napeljala na vnovično razmišljanje in pisanje o dogodkih iz zgodnje pomladi 1945, sem pobrskal po papirjih in po spominu, da bi videl, ali je ostalo še kaj vrednega za prihodnjo zgodovino ali pa za današnji smeh. Ni veliko, in kar je, je bolj za smeh kot za zgodovino. Po debelih štiridesetih letih se pač že smemo smejati nekaterim zadevam, četudi so bile takrat resne ali vsaj resno mišljene.

Najprej skrivnost! Med nami prišleki z Dolenjske, Kočevskega in Bele krajine je vladalo ne ravno prepričanje, pač pa rahlo upanje ali prijetna sanjarija, da bo po vojni Zadar in še del polotoka, takole do nekdanje italijanske meje, ostal Sloveniji. Češ, ničija zemlja . . . Ne bi verjel, da celo v pohlevnih slovenskih dušicah najde zavojevalska misel ugodno gojišče. Težko da bi bila zamisel vzniknila kar pri številnih prišlekih, vojakih in civilistih, nekdo je pač prišepnil . . . uradno pa, se razume, ni bilo rečeno nič takšnega.

Kako prisrčno naivni in slepo zagnani smo bili, kaže (med drugim) tudi tole »odkritje«. Leta 1952 in vnovič leta 1965 sem zapisal: »Nujne stvari so pa že tako bile na sporedu skoraj vsak dan, zlasti poškodbe od ročnih bomb in drugi akutni kirurški primeri pri civilistih, ki smo jih tudi sprejemali, ker Zadar civilne bolnišnice ni imel.«¹ Cesar nisem »odkril« v dobrih dveh mesecih zadržčine, tega tudi v naslednjih štiridesetih letih nisem. Vse do lani, ko sem v prijateljskem pogovoru z zadrskim aktivistom iz 1944. in 1945. leta zvedel, da je bolnišnica (najbrž še iz avstrijskih časov) čudežno ostala nepoškodovana ob bombardiranjih. In je ves čas vojne delovala in tudi pozneje in še danes. Videl sem jo: stara paviljonska bolnišnica. Kakšnih dvajset minut hoje od naše nekdanje bolnišnice in sanitetne šole. Vprašujem se (in ne vem odgovora), ali je takrat, zakopani v ruševine in zasuti z last-

nimi skrbmi, res nismo videli ali pa je v svoji naivni samozadostnosti nismo hoteli videti.

Ali pa, se sprašujem še naprej, ta naša naivna lahkotnost na raznih ravneh (sodobno bi rekli »večplastna«) ni bila bistvena prвина naše vere in zaupanja v srečen izid naših naporov in naših uspehov? Ohranjenih je nekaj zapisov, ki bi lahko podprli (krivoversko?) domnevo; da o načinu, kako smo se lotevali velikih nalog, sploh ne govorimo. Denimo: iz šestih hotelskih sob naredi dve operacijski s pritklinami, po strogih merilih asepse in lepo na pogled! Zgodovina partizanstva hrani nešteto dokazov o tem, kaj vse se da narediti iz nečesa čisto drugega: električna centrala iz železniške lokomotive, top iz vodovodne cevi, pa dostojen suknjič iz dveh kratkih zavezniških bluz ali pa civilni zimski plašč iz poldruge avstralske odeje.

Omenil sem prepisko z nadrejenimi v Sloveniji. Pošta v strogem pomenu besede je hodila dolgo in večkrat ne po najkrajši poti, tako na primer čez Beograd ali Bari. Pa zaradi tega ni bilo nič zamujeno. Najnужnejša naročila so bila praviloma neizvedljiva, kar je bilo verjetno že od vsega začetka jasno obema stranema: ukazujočemu in tistemu (recimo meni), ki naj bi ukaz uresničil.

Za ponazoritev naročilo:

»Pripravljaj reševalne džipe, cele kolone, z bencinom, črpalkami in popravilnicami; organiziraj reševalne centre z vso opremo, da bodo šli z divizijami v Slovenijo, brž ko bo pot prebita; bolnišnice z vso opremo...«

in odgovor:

»Ne vem, kako da nočete razumeti, da tu ni vsega dovolj. Če vam je dal V. take informacije, ste vendar dobili že dovolj poročil od Neubauerja in mene, pa tudi od drugih,

ki dokazujejo, da se moramo večkrat boriti s prav absurdnim pomanjkanjem najpotrebnejših stvari. Taki se mi zdite kot nekdo, ki se mu lepo sanja, pa tišči oči skupaj, da se ne bi prezgodaj prebudil. Lahko se zanesete, da bomo napravili vse, kar je mogoče, toda vaše trdovratno nerazumevanje resničnega položaja nas velikokrat spravlja v obup.«

Tudi strokovna navodila je bilo treba uporabljati previdno. Denimo: »Za rane se veliko uporablja karterno izrabljeno olje. Takšno, kot je, se vzame v sterilne posode in se v poljubnih količinah napaca na rano. Uspehi so baje odlični. Uporablja se namesto sulfamidnega prahu. Doli imate tega olja prav gotovo dosti. Ali ne bi naložili kakemu oddelku, da to preizkusi?« Nisem, kakor tudi nisem operiral moža z rakom na ustnici, ki so mi ga poslali zaradi operacije; in to v času, ko je bila evakuacija pacientov v Beograd vsakdanja zadeva. Še danes sem zadovoljen, da se nisem dal zapeljati.

Še iz Bele krajine sem imel naročilo: »Zbirajte morsko travo, delajte žimnice in jih pošiljajte v Slovenijo.«

Na koncu nekega poročila sem čisto spodaj pripisal resignirano: »Morske trave še nič nabrali.«

Ko sem opisoval karantensko taborišče in sem se pozneje doma pohvalil s priznanjem generala Foxa, vrhovnega epidemioologa v armadi ZDA, mi je brat Lev povedal, da ga je general Fox prišel pogledat, ko je pegavičen ležal na ameriškem oddelku osvobojenega taborišča Dachau. To naključje lahko kaže, kako majhen je ta svet – ali pa je samo eden od mnogih dokazov o legendarni potovalni mrzlici velikega generala.

Tole, približno, bi še mogel dodati k vsemu, kar sem o slovenskem sanitetnem obdobju v Zadru že pisal in govoril. Tisto je bilo vse res.

¹ Poslanstvo slovenskega zdravnika, Slovenska matica, Ljubljana 1965, stran 499.

POROČEVALCI

Stane BOBEK

borec Prešernove brigade, tečajnik, diplomirani ekonomist.

dr. Pavla JERINA-LAH, zdravnica, primarij, specialistka iz kirurgije, transfuziologinja. Diplomirala je na medicinski fakulteti v Zagrebu leta 1940. V narodnoosvobodilni boj se je aktivno vključila kot stazistka in volonterka v bolnici v Ljubljani. Je nosilka spomenice 1941. V partizanih je bila upravnica in zdravnica Slovenske vojne partizanske bolnice Pavla na Primorskem. Po vojni je bila direktorica Zavoda za transfuzijo SR Srbije, ki je pod njenim vodstvom odločilno vplival na razvoj te nove sodobne službe transfuzije v Jugoslaviji. Aktivno deluje v političnih, društvenih in strokovnih zdravstvenih organizacijah. Bila je dolgoletna predsednica Sekcije za partizansko zdravstvo pri Slovenskem zdravniškem društvu.

Dr. Zora KONJAJEV, rojena Stritar, vdova po narodnem heroju Cvetu Močniku-Florjancu. Na Medicinski fakulteti v Ljubljani se že leta 1941 vključila v Osvobodilno fronto in skopjevski aktiv. Spomladi 1943 je bila skupaj z devetmesečno hčerko Cvetko v italijanskem zaporu. Na osvobojeno ozemlje je odšla oktobra 1943. Sprva je delala kot aktivistka, pozneje pa kot instrumentarka v bolnišnici Osvobodilne fronte Kanižarica pri Črnomlju. Marca 1945 je bila evakuirana iz Bele krajine v Dalmacijo. Po končanem študiju medicine je specializirala pediatrijo. Na Univerzitetni pediatrični kliniki v Ljubljani je do upokojitve vodila Oddelek za intenzivno nego nedonošenčkov in novorojencev. Naziv doktorice pediatričnih znanosti je pridobila leta 1973. Bila je redna profesorica pediatrije na Medicinski fakulteti v Ljubljani. Poleg pedagoškega dela je pomembno tudi njeno znanstveno-raziskovalno delo s področja okužb plodov in novorojencev.

dr. Karel MILAVEC, rojen leta 1911 v Trstu. Po končanem študiju na Medicinski fakulteti je delal kot zdravnik volonter v Splošni bolnici v Ljubljani. Leta 1941 se je vklju-

čil v delo Osvobodilne fronte, zdravil ranjene partizane in maja 1942 odšel v partizane. Bil je sanitetni referent udarne brigade Ljube Šerčerja, nato 18. divizije in upravnik evakuacijske baze v Topolovcu v Beli krajini. Po vojni pomočnik ministra za zdravstvo in socialno politiko. Specialist dermatolog, delal na dermatološki kliniki v Ljubljani do upokojitve.

dr. Janez MILČINSKI, doktor prava in medicine, je bil ob italijanski okupaciji asistent na patološko-anatomskega inštituta v Ljubljani. Že leta 1941 se je povezal z zdravniki Osvobodilne fronte v splošni bolnišnici. Leta 1942 je postal član matičnega odbora zdravnikov Osvobodilne fronte, 13. julija 1943 je odšel v partizane. Najprej je delal kot zdravnik v Slovenski centralni vojni partizanski bolnici Jelendol, nato je organiziral dolinsko bolnišnico v Novem Taboru, po ofenzivi je vodil bolnišnice Zgornje Lašče, Zgornji Hrastnik, nato Slovensko-hrvaško vojno partizansko bolnico v Žumberku in od konca februarja 1945 do konca vojne sanitetno službo baze NOV in PO Slovenije v Dalmaciji. Po vojni je ustanovil in do upokojitve leta 1983 vodil katedro in inštitut za sodno medicino. Bil je dekan Medicinske fakultete in rektor Univerze v Ljubljani. Je predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

dr. Božena RAVNIHAR, Avgusta 1940 se je zaposlila kot stazistka v Državni splošni bolnici v Ljubljani. Maja 1941 je postala članica Zdravniškega matičnega odbora Osvobodilne fronte. V partizane je odšla 28. maja 1942. Bila je pomočnica in upravnica različnih partizanskih vojnih bolnic, ki so delovale v okviru Slovenske centralne vojne partizanske bolnice, in vse do marca 1946 opravljala pomembne naloge v Sanitetnem oddelku, najprej Vojne oblasti 4. armade v Ljubljani in nato v Ministrstvu za narodno obrambo FLRJ. Od aprila 1946 je bila vodja različnih bolniških oddelkov na Onkološkem inštitutu, njegova direktorica in od 1982 do 1984 strokovni svetnik. Na Medicinski fakulteti na katedri za onkologijo in radioterapijo je prehodila strokovno-predavateljsko pot od asistentke do redne profesorice in

predstojnice katedre, dokler ni bila marca 1984 upokojena z nazivom »zaslužni profesor«. Dejavnost je bila v različnih družbenopolitičnih organizacijah, republikah in zveznih telesih in plodno sodelovala v strokovnih društvih doma in v tujini ter v uradništvih domačih in tujih strokovnih revij.

Bogdan ROBIDA, je bil po zdravljenju oktobra in novembra 1944 v Slovenski centralni vojni partizanski bolnici v Kočevskem Rogu politični komisar na več postojankah te bolnišnice (Bregu, Jelendolu, Planini in Spodnjem Hrastniku). Od konca marca 1945 je bil politkomisar evakuacijske baze v Srednji vasi. Ves čas je v partizanih pisal tudi dnevnik, iz katerega je povzel pretežni del podatkov o evakuaciji Slovenske centralne vojne partizanske bolnice pred koncem vojne.

dr. Ruža ŠEGEDIN, vodja oddelka, nadzorni kirurg in upravnica Slovenske centralne vojne partizanske bolnice v Kočevskem Rogu. Leta 1951 je dobila čin podpolkovnice. Bila je docentka Medicinske fakultete v Ljubljani, predsednica socialnozdravstvenega zbora skupščine Socialistične republike Slovenije, predsednica regionalnega zdravstvenega centra v Ljubljani, predsednica organizacijske komisije in nato nadzornega odbora, zdaj je predsednica Sekcije za partizansko zdravstvo pri Slovenskem zdravniškem društvu. Je nosilka partizanske spomenice 1941.

dr. Davorin VALENTI, Klasično gimnazijo je končal v Ljubljani in februarja 1942 promoviral na Medicinski fakulteti v Zagrebu. Po vrnitvi v Ljubljano je končal zdravniški staž v splošni bolnišnici in sodeloval v Osvobodilni fronti. V partizane je odšel aprila 1944 in bil upravnik premične bolnišnice 30. divizije, sanitetni referent Kosovelove brigade, zdravnik v štabu 9. korpusa in nato pomočnik šefa vojne oblasti 9. korpusa. Do umika naše vojske iz Trsta je bil pomočnik šefa sanitetnega odseka komande mesta Trst, upravnik Vojne bolnice Rimske Toplice, načelnik sanitetnega odseka štaba divizije v Mariboru, upravnik vojne bolnice Maribor in vojne bolnice Vraždin.

Listi iz fotografske skicirke

V malo manj
kot dveh letih so nastale te
fotografije
in še veliko drugih.
Brez posebnih načrtov,
preprosto zato,
ker sem čutil,
da bi bilo mogoče ohraniti ta
ali oni utrinek velikega dogajanja,
ki se ne bo nikdar ponovilo.
Skoraj vsi posnetki kažejo okolje
in ljudi v bolnišnicah,
pač tam, kjer sem delal.
Na to, da bi posnel kak prizor s
previjališč
ali iz mobilnih bolnišnic
ali o delu divizijskih kirurških ekip –
na to si niti pomisliti nisem upal,
saj nisem mogel pustiti svojega dela.
Sicer pa, kot rečeno,
nisem imel v mislih kakšnega
preglednega sistematskega slikovnega
prikaza
o raznolikem
in razčlenjenem
partizanskem zdravstvu
– v bojnih enotah, v zaledju,
na osvobojenem ozemlju.
Pričujejoče slike so skice
iz fotografske skicirke zdravnika;
tu in tam
se morda vidijo skozi njega tudi
njegove skrbi, želje in sanje.

Jelendol. Konspirativna bolnišnica, zgrajena v zgodnjem poletju 1943. Do kapitulacije Italije in še nekaj časa po njej je bil Jelendol sedež uprave SCVPB (Slovenske centralne vojne partizanske bolnice). Še danes ohranjena.

Lesen kamen. Še ena izmed številnih konspirativnih roških bolnišnic, ki je neodkrita prebrodila dve leti vojne, vdore in ofenzive, ki so šli skozi roške gozdove. Poletje 1943.

Jelenbreg. Bolnišnica, zgrajena pred zimo 1942–1943, ni bila nikdar odkrita. Dočakala je konec vojne, po osvoboditvi pa je propadla. Miting. Avgust 1943.

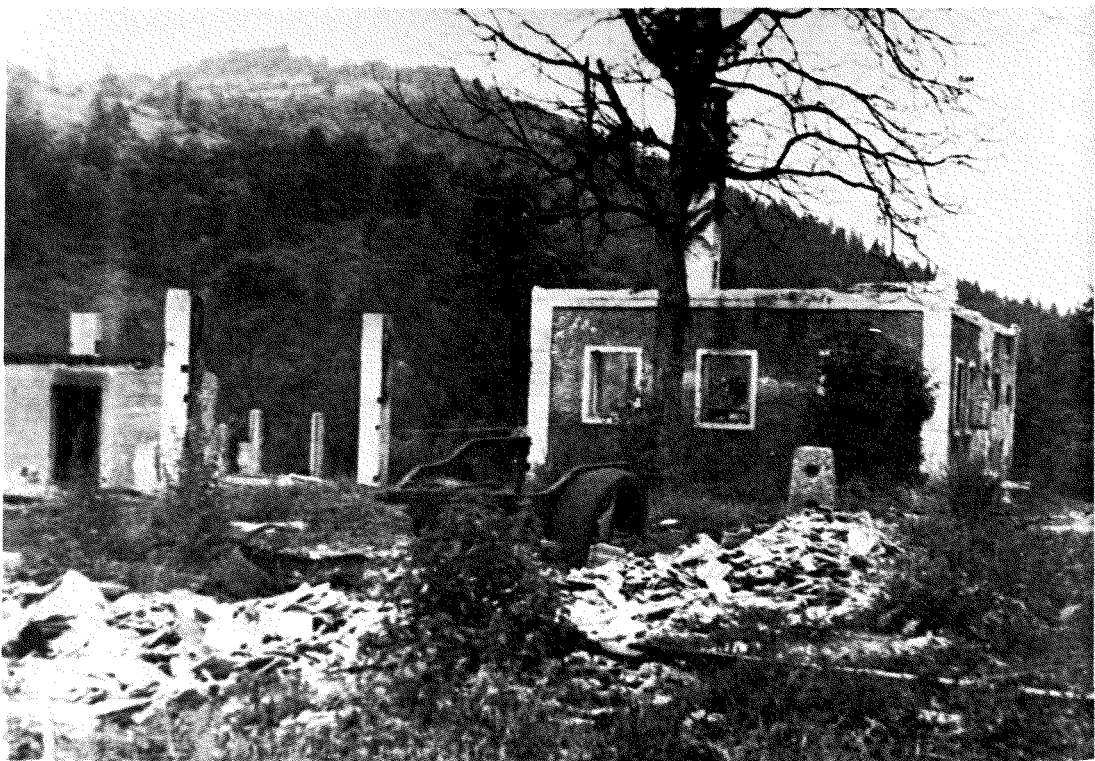
Notranjost velike barake za hudo ranjene. V tem obdobju so bile skoraj vse rane inficirane; razmeroma redke operacije so kirurgi opravili kar sredi barake pred očmi ranjencev. Lesen kamen, avgust 1943.

Kolikor vemo, je bila v Novem taboru opravljena prva korektivna operacija v kakšni partizanski bolnišnici. Dr. Bogdan Breclj je komandirju Beli popravil hudo pohabo po strelni poškodbi. Pred operacijo in nekaj dni po njej. September-oktober 1943.

Nemška ofenziva oktobra 1943 je končala blišč dolinske bolnišnice. Samo nekaj ožganih zidov je ostalo. Ranjence in material smo bili pravočasno evakuirali v brezpotja roških gozdov.

Razen bolnišnice Pugled, ki so jo v jesenski ofenzivi odkrili in požgali, so roške bolnišnice srečno preživele ofenzivo. Tako tudi Vinica, ena starih bolnišnic, še iz leta 1942.

V Spodnjem Hrastniku so zgradili porodnišnico. V njej so porodnice z dojenčki našle zavetje, dokler jih ni bilo mogoče evakuirati v Italijo. Poletje 1944.

Zgornji Hrastnik, še danes ohranjena in vzdrževana postojanka, je že pred koncem zime 1944 imela ločeno septiko od aseptike.

*Zgornji Hrastnik. Operacija na aseptiki. Vsa oprema je bila izdelana na kraju samem, seveda iz lesa.
Pomlad 1944.*

Spodnji Hrastnik, baraka za osebje in upravo, zgrajena verjetno med zimo 1943–1944.

Krpe gaze, kdove kolikokrat že oprane in prekuhane, se suše, da bodo iz njih lahko vnovič zvali tampone.

»Laboratorij« – mikroskop in pripomočki za najenostavnejša barvanja razmazov krvi in bakterij. Zgornji Hrastnik, poleti 1944.

Zgornji Hrastnik, poleti 1944. Gibljivi ranjenci in invalidi pri kosilu. Zadaaj stara baraka za lahko ranjene, imenovana Pesjak.

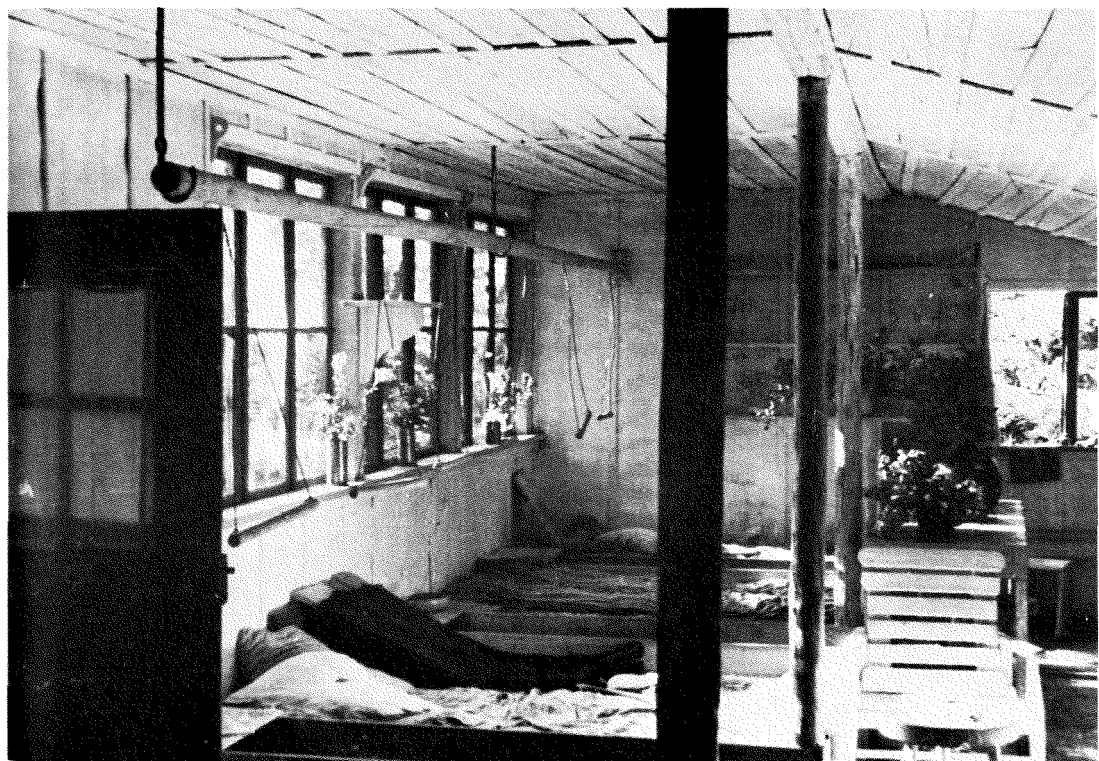
Zgornji Hrastnik, poleti 1944. Prekrivanje strehe na Pesjaku. Nove bleščeče bele površine se sproti maskirajo s smrečjem, da ne bi zbadle v oči sovražnega letalca.

Prejeli smo nujno obvestilo, da se pripravlja hajka. Negibljive ranjence je bilo treba prenesti v podzemno skrivališče, več kot četrti ure hoda od postojanke. Poletje 1944.

Velika septična baraka je prazna. Ranjenci so v bunkerju, material v skrivnih skladiščih. Čez dan ali dva, ko bo nevarnost mimo, bo delo spet steklo po starem. Zgornji Hrustnik, poleti 1944.

Rekonvalescentni oddelek Planina. Ranjenci in bolniki iz skritih roških bolnišnic so tu okrevali, preden so se vrnili v svoje enote. Miting. Poletje 1944.

Krušna peč. Na večini postojank so si sami pekli kruh. Tako je bila zagotovljena osnovna hrana tudi v času, ko je zaradi nevarnosti ostala postojanka zaprta. Zgornji Hrastrnik, 1944.

Slovensko-hrvaška vojna partizanska bolnica (SHVPB) in sanitetna šola 7. korpusa je v štirih naseljenih vaseh dajala streho približno dvesto ranjencem. Zbor. Dučiči, januar 1945.

Za hudo ranjene in operirane so bila ležišča v prostorni baraki. Spodnja baraka, še v gradnji, bo za operacijske prostore. Dučiči, februar 1945.

Godba 7. korpusa je obiskala Slovensko-hrvaško vojno partizansko bolnico (SHVPB) in priredila zelo odmeven koncert v baraki za hudo ranjene in operirane. Dučići, januar 1945.

Invalidski pevski zbor pod vodstvom Borisa Pahorja je po koncertu v Dučićih obiskal še bližnjo hrvaško partizansko bolnišnico. Januar 1945.

Sanitetna šola 7. korpusa je usposabljala četne in bataljonske bolničarje in higienike. Tečaji so trajali po mesec dni. Ura iz anatomije. Dučiči, december 1944.

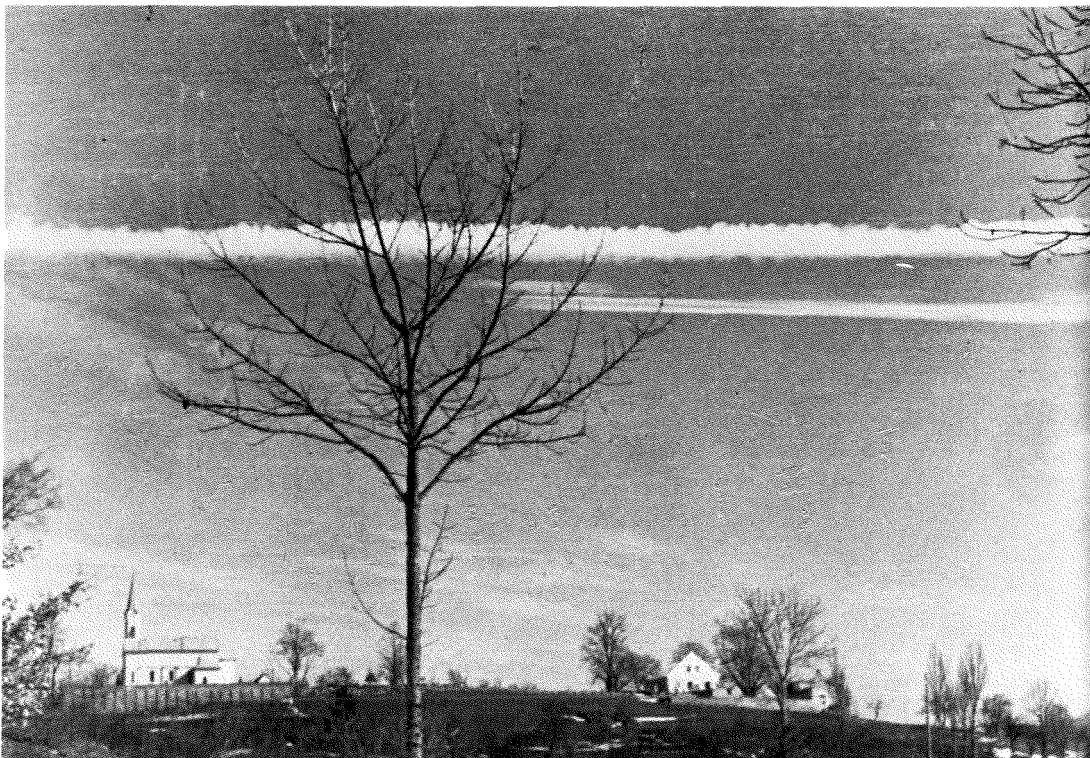
Sanitetna šola 7. korpusa. Tečaj za bataljonske bolničarje. Stenske podobe so dobili z rekvizicijo na okupiranem ozemlju. Dučiči, februar 1945.

Bolničarski tečaj v sanitetni šoli 7. korpusa se je končal. Tečajniki so dobili spričevala. Še skupinska fotografija, preden se razidejo po bojnih enotah. Dučiči, februar 1945.

Ob zamolklem grmenju se vračajo jate zavezniških bombnikov iznad Nemčije v baze v Italiji in puščajo na nebu značilne bele sledove. Vojna gre proti koncu. Dučiči, februar 1945.

Počitek na prevozu ranjencev. V kritju pod košatim drevesom ali ob zidu zapuščene zgradbe se za uro ali dve ustavita konj in voz z ranjenci.

Zaradi konspiracije prevzamejo partizani iz bolnišnice novega pacienta celo uro hoda daleč na javki, mu zavežejo oči in ga prenesejo na postojanko.

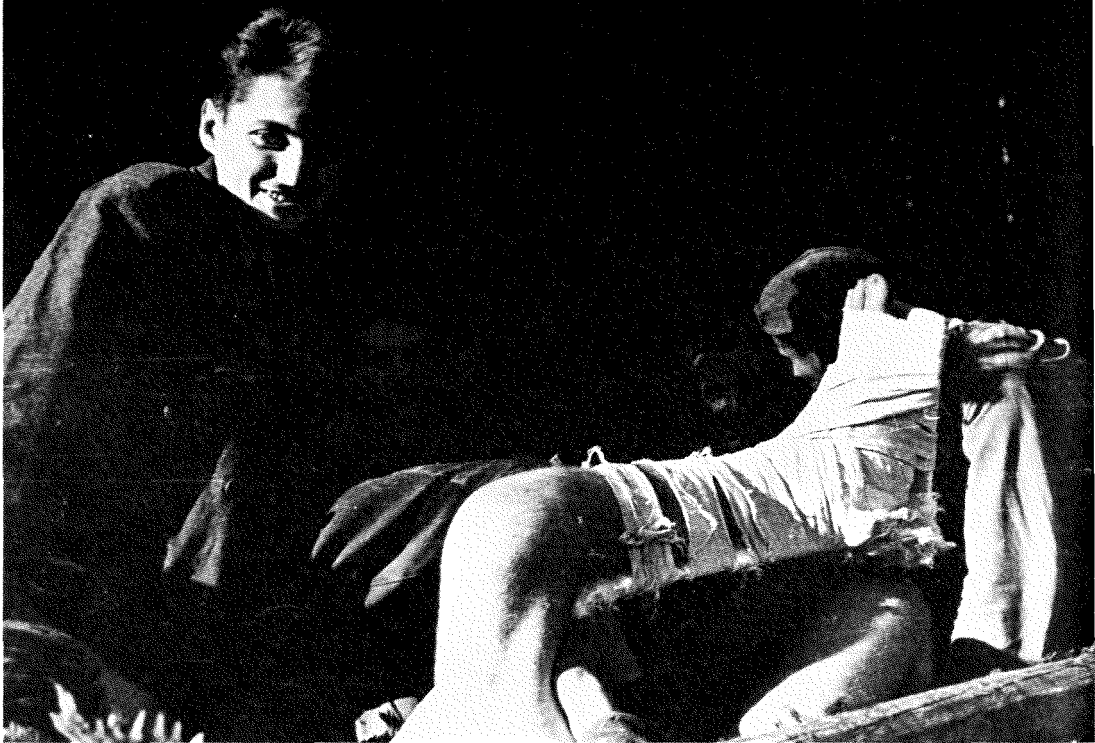

Pesjak na Zgornjem Hrastniku. Baraka je bila zgrajena poleti 1943 kot pribežališče v sili. V zimi 1943–1944 in pozneje vse do konca vojne je dajala streho lahko ranjenim.

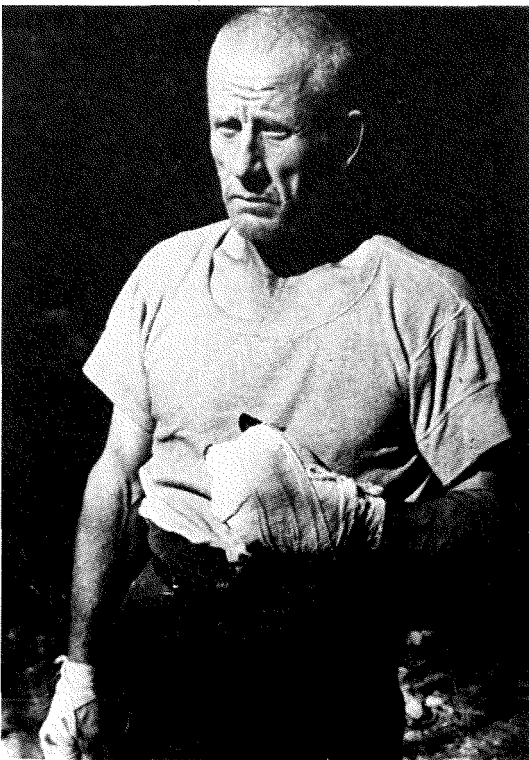
Jelendol, avgusta 1943. Gibljivi ranjenci in prebolevniki so si blizu barake našli sončno liso – redkosti v gosti senci bukovih krošenj.

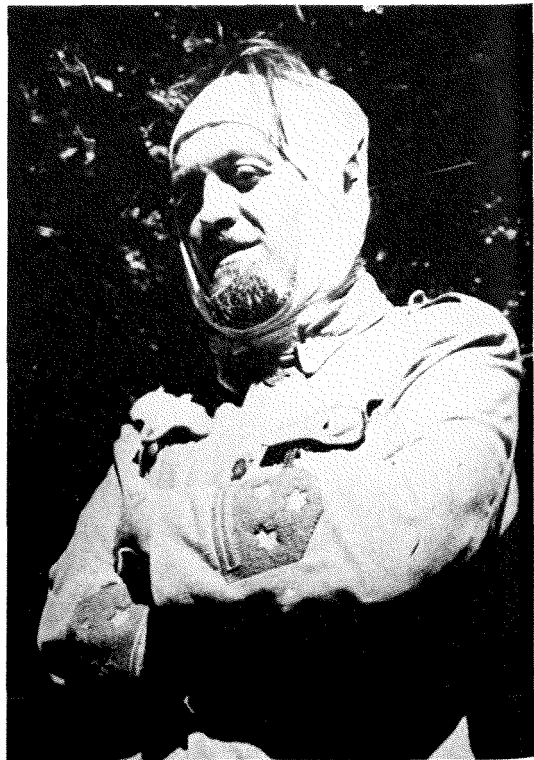

Ranjenci na vozu, pripravljeni za prevoz na rekonvalescentni oddelek ali na letališče za polet v Italijo. Zgornji Hrastnik, poleti 1944.

Miner. Ko je pripravljajl mino, mu je eksplodirala v rokah. Zgornji Hrastnik, junij 1944.

Nikolaj Pirnat. Po operaciji na srednjem ušesu. Zgornji Hrastnik, poleti 1944.

Pred tednom še komandant brigade, danes invalid. Po prestrelu stegenske odvodnice ni ostalo drugega kot visoka amputacija desnega stegna. Narodni heroj Franc Krese-Čoban. Zgornji Hrastnik, avgust 1944.

Operirani ranjenci v baraki. Odeje iz padalske svile in iz vate v kontejnerjih. Dučiči, Žumberak, zima 1944–1945.

Mrtvični krč – tetanus. Smrtno nevarna komplikacija pri vojnih poškodbah. Krč obraznih mišic povzroča t. i. sardonični nasmeh.

Prestrel glave. V globoki nezavesti pada v smrt ranjenec, pripeljan z daljnega bojišča. Zgornji Hrastnik, poleti 1944.

Matere z dojenčki, ki so doslej bivale v porodnišnici na Spodnjem Hrastniku, odhajajo na belokranjsko letališče, od koder jih bodo prepeljali v Italijo. Črmošnjice, poleti 1944.

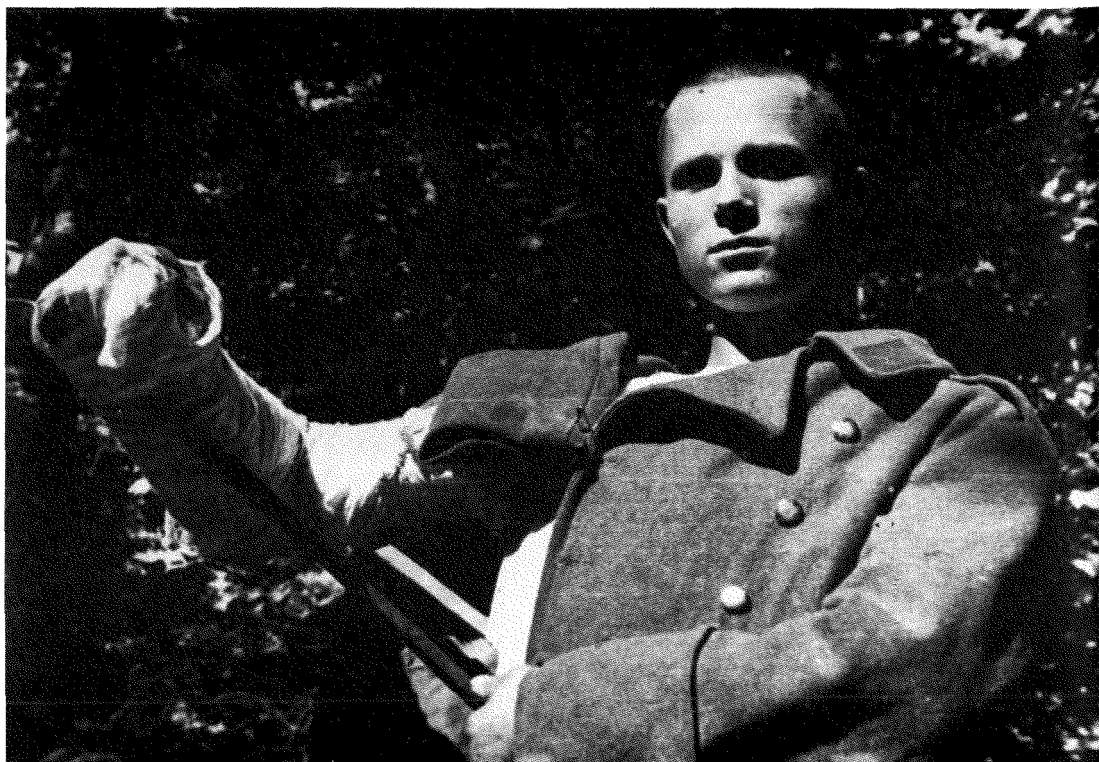
Kamion na pogon z drvmi pelje invalide in kronične bolnike na letališče zaradi evakuacije v eno od baz v Italiji. Srednja vas pri Črmošnjicah, poleti 1944.

Evakuacijska baza Srednja vas pri Črmošnjicah. Včasih je treba čakati dneve in dneve, preden se odpre možnost za prevoz v katero od prekomorskih bolnišnic. Poletje 1944.

Zdravljenje prestreljene nadlakti je dolgotrajno in mučno. Ranjenec čaka na evakuacijo v Bari. Poletje 1944.

Ranjenec na vozu in v slami, kakor so ga pripeljali z bojišča. Danes ne vemo o njem nič več: kdo je bil, kje je bil ranjen in kdaž, še tega ne, ali je živ ali mrtev. Komarna vas, poleti 1944.

Partizanov pogreb. V kotanji blizu bolnišnice pokopavajo umrlega ranjenca: dva nosača kopača, dva stražarja za častno stražo. Truplo na nosilih. Krste ni. Jelendol, avgust 1943.

Konferenca zdravnikov in komisarjev na upravi Slovenske centralne vojne partizanske bolnice (SCVPB). Jelendol, avgust 1943.

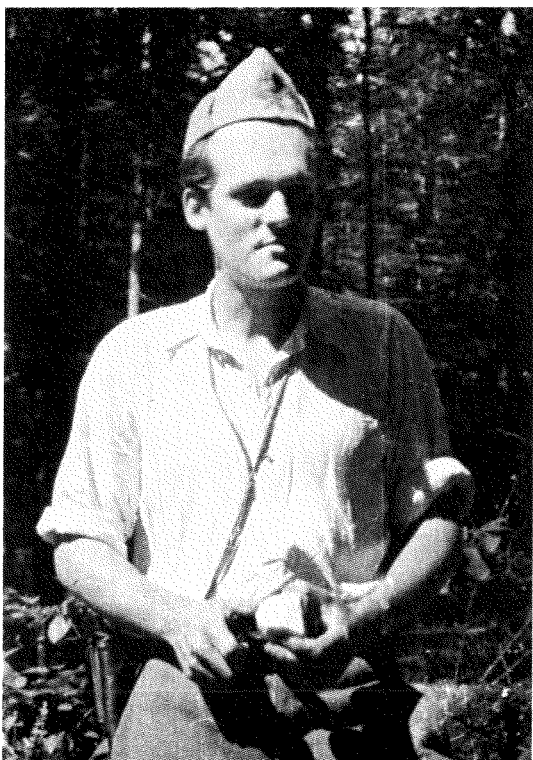
Z desne: dr. Janez Podboj, dr. Vlado Vojska (oba padla), dr. Ivan Pintarič, dr. Marjan Ahčin-Matjaž. Jelendol, avgust 1943.

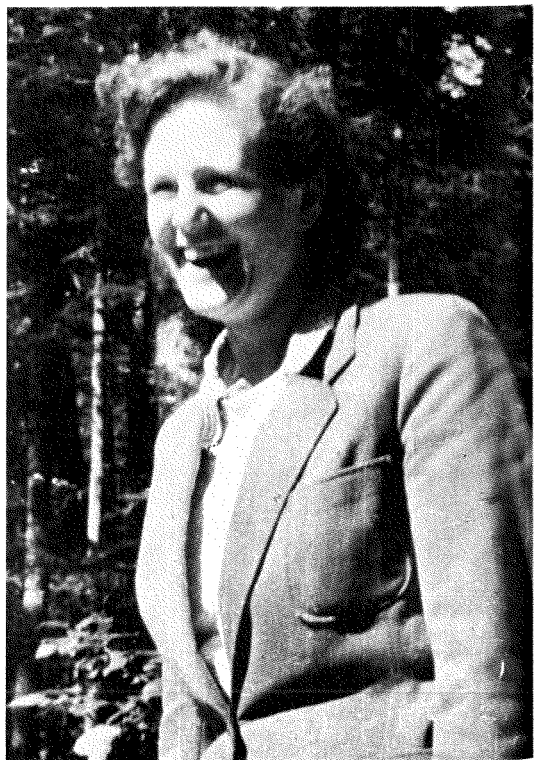

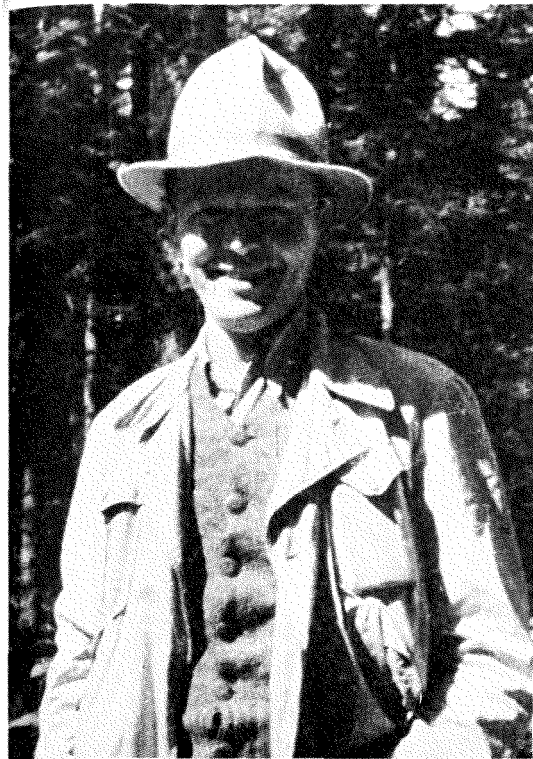
Dr. Andrej Župančič-Mike in dr. Božena Ravnihar-Nataša. Jelendol, avgust 1943.

Dr. Marijan Južnič. Jelendol, avgust 1943.

Dr. Emilija Kraigher-Kreps. Jelenbreg, avgust 1943.

Dr. Pavel Lunaček-Igor. Jelendol, avgust 1943.

Dr. Rudolf Obračunč. Jelendol, avgust 1943.

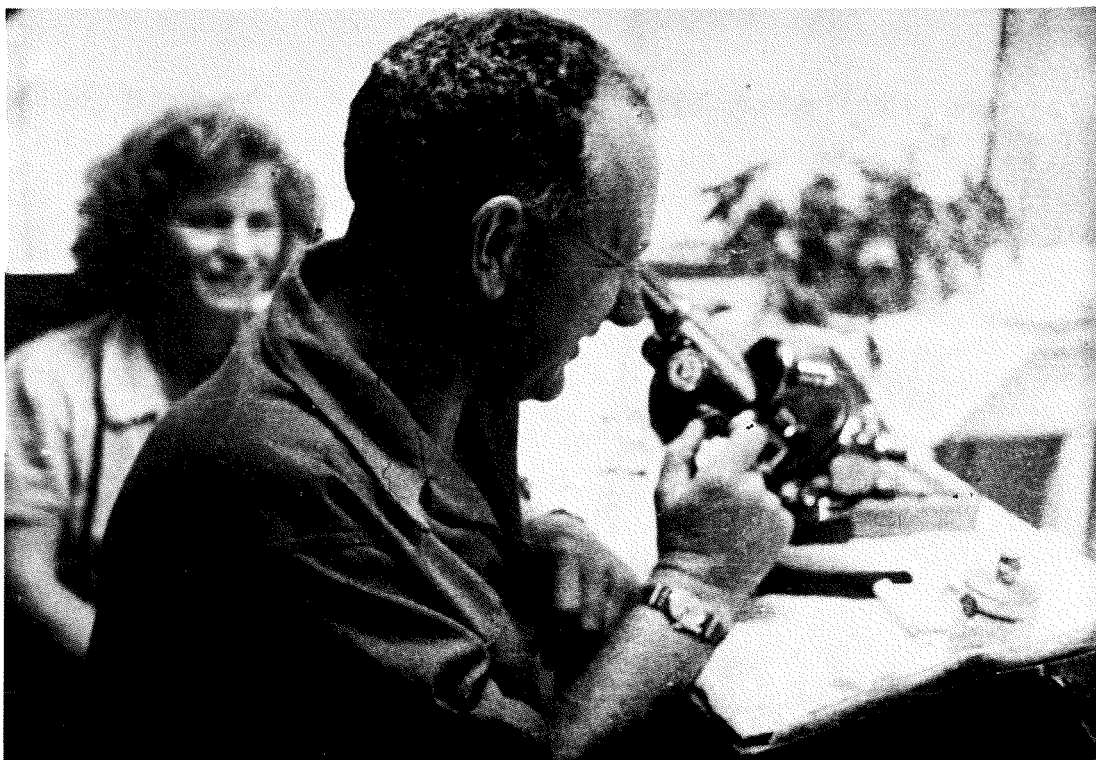
Na sanitetnem oddelku glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Z leve: dr. Bogomir Magajna, urednik Partizanskega zdravstvenega vestnika, dr. Franc Novak-Luka, načelnik sanitetnega oddelka, in dr. Peter Držaj – pred odhodom na Štajersko, kjer je padel.

August Zupet-Jerič, vodja zobozdravstvene službe, pri delu s svojo prenosno opremo.

Lindsay L. Rogers, avstralski kirurg iz britanske armade. Zgornji Hrastnik, poleti 1944.

Dr. Bogdan Breclj in Marija Jeras, medicinka. Zgornji Hrastnik, poleti 1944.

Dr. Božena Grosman-Vida. Spodnji Hrastnik.

Dr. Karlo Milavec. Podstenice, avgust 1943.

*Konferenca vodstev bolnišnic Slovenske centralne vojne partizanske bolnice (SCVPB).
Komarna vas, poleti 1944.*

*Tečaj za sanitetne oficirje. Češnjevce,
februar 1944.*

*Dr. Vaclav Pišot. Dolenjske Toplice,
september 1943.*

*Dr. Janez Lovšin. Lesen kamen,
poleti 1944.*

*Dr. Drago Martelanc. Zgornji Hrastnik,
poleti 1944.*

*Marta Šavelj, medicinka. Jelendol,
avgust 1943.*

Z leve: dr. Ivan Marinčič, dr. Zvezda Zadnik, dr. Franc Novak-Luka, dr. Robert Neubauer, Marko Peršič. Zadar, april 1945.

Dr. Janez Milčinski-Peter in Marija Jeras, medicinka. Lesen kamen, avgust 1943.

Evakuacija. Kolona oslabilih partizanov in aktivistov na stezah vzhodnega Žumberka na poti proti zadrskemu polotoku. Konec februarja 1945.

Še je zima. Pot je dolga, naporna, ponekod gre še po snegu. Počitki so redki in kratki.

Iz trde zime v Kordunu in Liki smo se onstran Velebita znašli v cvetoči pomladi, kakršne že od začetka vojne nismo doživeli.

Štab novoustanovljene baze NOV in PO Slovenije se je naselil v hotelu Ilirija v Biogradu na moru.

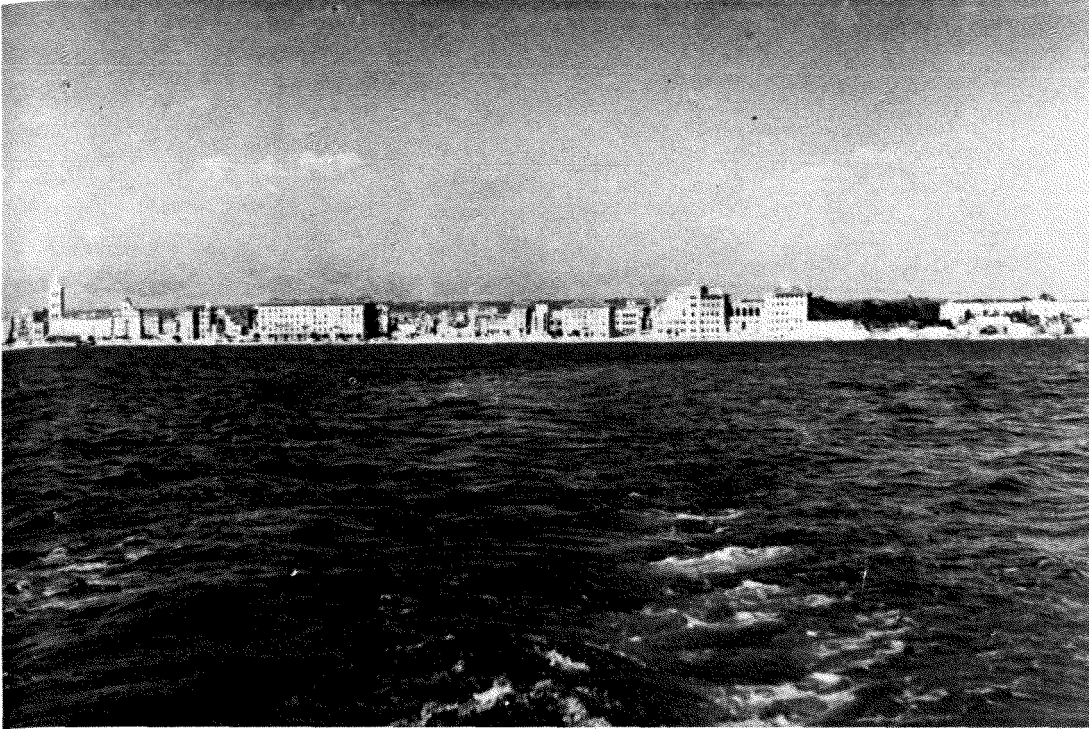

Novigrad na zadrskem polotoku. Mestece v zatišju, ki med vojno ni bilo porušeno. Skoraj idealna baza za rekonvalescente.

Od začetka februarja 1945 je bila v Novemgradu bolnišnica za lahko ranjene, nato pa dom za matere z dojenčki. Marec 1945.

Zadar z morja. Od daleč se kaže kot lepo belo mesto. Za našo zdravstveno bazo sta bili določeni obe največji zgradbi na obali.

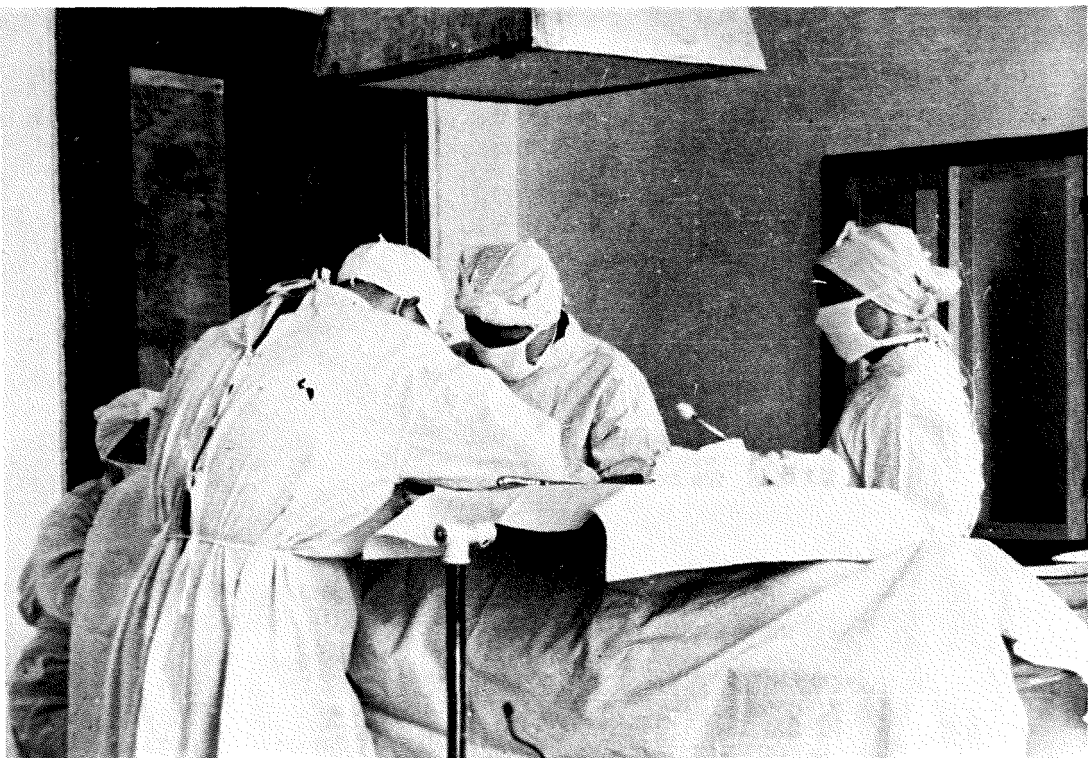
Od blizu se pokaže mesto kot skupek ruševin po ponovnih zavezniških bombardiranjih.

Razmeroma malo prizadeta zgradba hotela Bristol, pozneje Excelsior, danes Zagreb, je bila določena za bolnišnico.

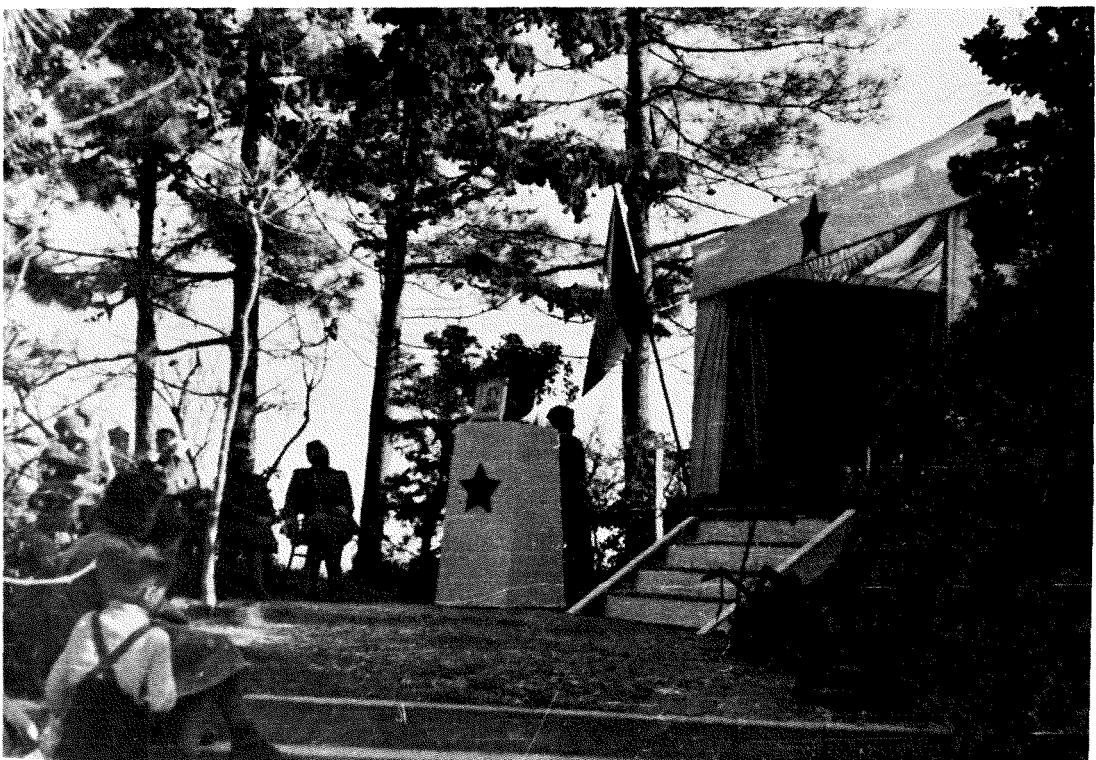
Približno v treh tednih je bil urejen operacijski oddelek. Improvizirana svetilka, doma sešito operacijsko perilo.

V bližnji hudo poškodovani zgradbi zavoda sv. Demetrija je delovala sanitetna šola. Dr. Alfred Šerko predava anatomijo.

Miting v parku za sanitetno šolo. Sodelujejo tečajniki, rekonvalescenti, invalidi in osebje bolnišnice, kadar se lahko odtrga od dela pri pacientih.

Begunci, »zbeg«, iz ogroženih in izropanih krajev v Kordunu, Liki in od drugod. Matere z otroki ob predahu na poti v Kaštele.

Karantensko taborišče pri Biogradu na moru. 1500 vojakov, med njimi okuženi s pegavico, je moralo preživeti kritično dobo v karanteni. Kakšnih trideset jih je moralo v bolnišnico.

Bolnišnica v Zadru slavi dan zmage. Godba, ples, pribojčki, okrasitev. Kdor se je le mogel držati na nogah je prišel na obalo pred bolnišnico. 8. maj 1945.

Na obali pred bolnišnico so že pred nekaj dnevi pripravili grmade. Na večer dneva zmage so jih prižgali. Konec vojne! Gremo v Ljubljano!

DR. PAVLA JERINA-LAH UVOD

Baze NOV in PO Jugoslavije v južni Italiji

*Že na simpoziju
Slovenskega zdravniškega društva
o evakuaciji ranjencev iz Slovenije
v bolnišnico v Zadru, v bazo
glavnega štaba NOV in PO Slovenije
in angloameriške bolnišnice
v južni Italiji,
ki je bil 23. septembra 1984 v Postojni,
se mi je
zdelo potrebno povedati najnujnejše
o delovanju teh institucij,
saj smo jim zaupali naše ranjence
zunaj območja Slovenije.
Zato sem zbrala najnujnejše podatke o bazi
glavnega štaba NOV in PO Slovenije
v Zadru
in o bazah v južni Italiji.
Pri slednjih sem želela dati poudarek
sodelovanju
slovenskih zdravstvenih delavcev
in iz njega izluščiti delo bolniških centrov.
Veliko teh naših zdravstvenih delavcev
je trpelo v italijanskih zaporih
in konfinaciji,
po padcu Italije
pa so se mukoma prebijali
čez nemško fronto do Barija.
Naj bo ta skromen zapis o prispevku
slovenskih partizanskih zdravstvenih
delavcev
v tem posebnem poglavju
jugoslovanske partizanske sanitete
le spodbuda
za širše dokumentirane raziskave.*

Kmalu po kapitulaciji Italije je Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije začela v južni Italiji – to so zavezniki že osvobodili – ustanavljati svoje baze, in to v sporazumu z zavezniki in z njihovo podporo. Njihova naloga je bila sprejemati vojaški material, ki so ga dajali zavezniki, in ga pošiljati v domovino, zbirati tisoče prostovoljcev – primorskih Slovencev, istrskih Hrvatov, Dalmatincev in drugih naših moških, mobiliziranih v italijanski vojski, pa bivše zapornike in naše internirance iz italijanskih taborišč, konfinacij itd. Vse te ljudi so v bazah usmerjali v naš boj, da bi ne bili prepuščeni četniškim in raznim drugim kvislinškim skupinam, ki so se tudi zatele k zavezniškom. Ena od glavnih nalog baz je bila, da skupaj z zavezniki organizirajo prevoz in sprejem ranjenih in bolnih partizanov iz domovine in jih razporedijo v angleške bolnišnice ter enako poskrbijo tudi za partizanske begunce, ki so se umaknili pred sovražniškim nasiljem v Dalmacijo in na naše otoke. Tako so iz baz v južni Italiji kmalu začeli prihajati na bojišča v domovino izurjeni in dobro oboroženi borci, med njimi pa so bili tudi ozdravljeni borci. Naša prva prekomorska formacija je odšla v domovino že novembra 1943.

Središče tega delovanja je skoraj dve leti bilo v Bariju. Baza je oktobra 1943 zasnova la tričlanska delegacija Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije. Delegacijo je vodil dr. Sergija Makie da. Januarja 1944 je iz nje nastala Vojaška partizanska misija, junija 1944 pa sta bila osnovana štab baze in predstavništvo Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) pri zavezniški komandi za Srednji vzhod. Baza je bila vojno in politično predstavništvo narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji. Pod njeno upravo so sodile tudi naše pomorske baze, kot Monopoli in druge. Največ taborov, bolnišnic, predstavništev in ustanov baze je bilo v pokrajini Puglia v provinci Bari, v provinci Lecce pa so bili zbirni centri za naše partizanske begunce. Konec 1943 je bila imenovana tudi sanitetna misija vrhovnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, saj je bilo takrat v angleških bolnišnicah v južni Italiji že okrog 1000 naših ranjencev.

Koliko pomembnih sil in kakšna koordinacija z zavezniki je bila potrebna za de-

lovanje baze, kaže nekaj podatkov: čez sprejemne tranzitne in stacionirane tabore in bolnišnice je do 15. novembra 1944 šlo na tisoče ton vojnega materiala, 80.000 pripadnikov našega osvobodilnega gibanja, med njimi 40.000 civilnih partizanskih beguncev in 35.000 borcev, zbranih za prekomorske brigade Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije; na zdravljenje je bilo sprejetih 12.000 ranjencev in bolnikov iz domovine.

Na dalmatinskih otokih je bilo že januarja 1944 15.000 civilnih partizanskih beguncev iz Dalmacije in drugih ogroženih območij Jugoslavije. Zbirni tabori za te begunce so bili na primer v krajih Santa Maria di Leuca, Maglie, Santa Maria al Bagno, Lecce, Tutturano in drugod, večji del južno od Barija. Od tod je bilo prepeljanih v Egipt 30.000 beguncev. V taborih je bilo tudi 19.000 otrok, izmed teh so jih prepeljali v El Shatt v Egiptu 11.400. Nekatera od teh taborov so imela bolnišnice, tako na primer tabor v kraju Maglie. V njej se je zdravilo 1890 otrok. Naše zdravstveno osebje je opravilo najnujnejša cepljenja beguncev za zaščito pred nalezljivimi boleznimi. Otroci brez staršev so bili v otroških domovih. Številna vprašanja tega »zbjega« je reševal skupaj z angleškimi predstavniki in štabom baze centralni odbor »zbjega« (COZ).

Kakih deset kilometrov od mesta Gravina je bilo v zgradbah bivšega italijanskega taborišča za angloameriške vojne ujetnike naš največji zbirni tabor za urjenje borcev pred odhodom v domovino.

Zavezniška zaledna saniteta 8. armade za območje južne Italije je predvidela, da bi se naši ranjenci zdravili v angleških bolnišnicah, naši predstavniki pa so želeli, da se zdravijo v večjih bolniških centrih, kjer so bili poleg angleških zdravnikov in osebja tudi naši zdravniki. V začetku 1944 so naše ranjence že sprejemali, tak je bil dogovor, v zbirno bolnišnico Grumo, v bolnišnico v Andriji, v rekonvalescentno središče v taboru v Traniju in v invalidski dom v Altamura, v Quassonu. Od maja 1944 naprej je delovala tudi bolnišnica za tuberkulozne v San Ferdinandu blizu Barlette, 75 km severno od Barija. Tuberkulozni borci in nekaj ranjencev se je že prej zdravilo tudi na Malti v Ghadini in v taboru blizu mesta Tuffiche.

Sanitetna misija baze je bila v stalnih stikih z odgovornimi v saniteti v domovini.

Načelnik sanitetnega oddelka vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije dr. Gojko Nikoliš je iz domovine trikrat prišel v Bari in se pogovarjal z angleškimi predstavniki sanitete v Bariju, tako z generalom Cameronom, štabnim oficirjem polkovnikom Talbotom, in generalom Hertgilom, šefom sanitete za sredozemsko področje. Znani partizanski kirurg dr. Izidor Papo je februarja 1944 obiskal bolnišnice z našimi ranjenci ter angleške kolege. Načelnik sanitete pri štabu baze je postal dr. Djuro Mešterović. V sanitetni misiji je pri odgovornih nalogah delal dr. Nikola Nikolić. Iz Barija so nenehno prosili, naj pošljejo iz domovine zdravnike in bolničarsko osebje.

SLOVENSKI ZDRAVSTVENI DELAVCI V BAZAH V ITALIJI

Slovenski zdravstveni delavci so prihajali v baze v južni Italiji po različnih poteh. Od slovenskih partizanov sta prišla znani fiziolog dr. Robert Neubauer in dr. Emica Krebs-Kraigher. Delala sta v bolnišnici za tuberkulozne v San Ferdinandu. Dr. Robert Neubauer je od 23. septembra 1944 opravljal naloge pomočnika načelnika sanitetne misije v štabu baze. Iz slovenske partizanske sanitete so šli v Italijo tudi rentgenolog dr. Ciril Cirman, pediatrija dr. Božena Grosmanova iz bolnišnice v Kočevskem Rogu in dr. Andrej Župančič iz bolnišnice R v Goteniškem Snežniku. Ranjena dr. Jožeta Jakliča in medicinka Boruta Furlana so poslali na zdravljenje in okrevanje.

Po padcu Italije so prišli v baze tudi slovenski zdravstveni delavci iz italijanskih zaporov in konfinacije. Prebijali so se mimo nemške fronte in se skrivali pred Nemci in italijanskimi fašisti. V Ljubljani so Italijani 9. septembra 1943 zaprli okrog trinajst zdravnikov in zdravnic ter medicinskih sester, predvsem iz bolnišnice. Dr. Zlata Hribar, dr. Sabina Praprotnik, dr. Zofka Prošek-Obračunč in medicinska sestra Milica Salberger so bile prek kopskega zapora konfinirane v provinco Pescara. Po kapitulaciji Italije sta Hribarjeva in Praprotnikova v Civitaquani čakali, da prideta čez nemško fronto, vendar sta morali zbežati v Civitelo Casanovo. Skrivali sta se po bajtah in senikih. Bežali pa sta tudi pred domačini, ki so ju osumili, da sta Angležem dali podatke za mitraljiranje mesta. V Bari sta prišli prek Pescara. Tudi Salbergerjeva je iz is-

tih vzrokov zbežala iz Civitaquane. Zimo 1943–1944 je preživela v hribovskih vaseh in junija 1944 prek raznih zvez prispela do Barija. Proškova je bila v konfinaciji v San Donato val di Camino, le deset kilometrov zračne črte od Monte Cassina. Tu je preživela vse strahote bombardiranja fronte in nemškega terorja ter naposled izčrpana in bolna prispela v zbirni tabor v Carbonari.

Dr. Radivoj Bobič, tedaj še medicinec, je bil 1941 obsojen v Trstu in konfiniran v Campo concentramento Ariano Irpin v provinci Avvelino. Od tam je s skupino Slovencev prispel najprej v Gravino in nato v bolnišnico Grumo. Medicinske sestre Bogomila Fajon, Cita Lovrenčič in Dana Žagar so bile zaprte s skupino zapornic v Benetkah, Beneventi in Tranju in so 16. oktobra 1943 prišle v zbirni tabor Carbonaro. Tam je takrat že bilo čez 3000 Jugoslovancev. Prof. dr. Božidar Lavrič in njegova žena dr. Dušanka sta bila od 2. marca 1943 konfinirana v provinci Macerata v kraju Feltria. Od tam sta 30. aprila 1944 prišla v bolnišnico v Andrii. Dr. Dušanka Lavrič je vodila zobozdravstveno ambulanto v Andrii. Dr. Božidar Lavrič pa je bil tudi med Angleži spoštovan kirurg v bolnišnicah baze. Dne 28. januarja 1945 sta bila premeščena v Beograd. Dr. Božena Sernec je bila 1941 obsojena v Ljubljani in konfinirana v kraj Treia in Petriolo v provinci Macerata. V bolnišnici Andria je delala od julija do oktobra 1944, ko je odšla v partizansko bolnišnico v Kočevskem Rogu.

Iz spominov navedenih kolegov in kolegic in le malo iz dokumentov lahko le najskromneje predstavimo sanitetno službo v teh bazah. Bolnišnica v Grumi je bila glavna zbirna bolnišnica. Angleži so jo imenovali tudi Casualties clearing Station. V njej so pri sprejetih ranjenic iz Jugoslavije opravili operativne in druge zdravniške posege ter preglede ter jih nato razmeščali na zdravljenje in rehabilitacijo v ustrezne centre. Tako na primer v Barletto, v Trani na oddelke za plastične reparativne operacije itd. V bolnišnici v Grumi so delali dr. Hribarjeva, dr. Praprotnikova, dr. Proškova, medicinec Bobič, krajši čas pa dr. Andrej Župančič in medicinski sestre Cita Lovrenčič in Milica Salberger. Bolnišnica je bila v zgradbi bivše šole, pozneje pa razširjena s 15 do 20 šotori z 20 posteljami. Šotori so bili lepo urejeni. V upravi bolnišnice so bili sprva samo angleški oficirji in zdravniki, nato

pa tudi naši. V zgradbi so bili prostori za operacije, rentgenske preglede in slikanje ter sobe za postoperativno nego bolnikov. V šotorih so bile zložljive postelje s posteljninom. Ker ni bilo hladno, je bilo bivanje v njih kar prijetno, posebno za naše borce, ki so bili vajeni dosti slabših razmer. Matere z otroki so bile v posebni zgradbi. Angleži so komajda razumeli, da potrebuje naša vojska tudi otroške bolniške oddelke. Osebe bolnišnice Grumo je stanovalo v hišah v mestu. Bolnišnica je bila dobro založena z zdravili in instrumenti. Naši zdravniki so se v njej prvič seznanili z uporabo penicilinskih preparatov. Dobivali so jih v omejeni količini in ob dobro utemeljeni indikaciji. Za angleške kirurge te omejitve ni bilo. Penicilin so dajali s ponavljajočo aplikacijo v rane. Penicilin je bil najprej v tekoči obliki, nato tudi v suhi. Naši zdravstveni delavci so se v bazi prvič srečali tudi s praškom DDT za uničenje komarjev, insektov in uši, ki so nam v partizanih delale velike preglavice, bile pa so tudi prenašalke pegastega tifusa. Angleži pa so se čudili našim improviziranim protezam za spodnje ekstremitete, izdelane so bile v partizanih, iz lesa, s katerimi so prišli naši ranjenci v Bari. Bolnišnica je imela tudi strokovno knjižnico in ta je bila našim zdravnikom v veliko pomoč. Dve leti in več so bili namreč odrezani od medicine. Imeli pa so težave zaradi jezika, zato je bil vsak prevajalec dobrodošel. Tisti, ki so delali v Grumu, se spominjajo angleških strokovnjakov, upravnika bolnišnice polkovnika Talbota, dr. Caldwell, kapetana Harda, majorja Wolstenholma. Naša kirurgija sta bila v prvi vrsti dr. Lavrič in dr. Finderle. V lekarni je bil mag. Uroš Ruprecht, v zobni ambulanti dentist Marjan Vajavec. Rentgenološki oddelek je vodil strokovnjak dr. Ciril Cirman, medicinec Radivoj Bobič je pod vodstvom majorja Wolstenholma, šefa transfuzijske službe za posredozemsko območje opravil celo tečaj za transfuzije in bil anesteziist ter asistent pri operacijah. Veliko se je bil naučil od kapetana Harda. Kri so tudi za naše ranjence dajali angleški vojniki in oficirji.

Dr. Hribarjeva se spominja kulturno-zabavnih prireditev in koncertov, na katerih so jim zbori s slovensko pesmijo približali domovino, pa ljubkih otroških prireditev, avtorjev pesmi in tudi angleških gostov na takih zabavah.

Iz Gruma so konec 1944 preselili bolniš-

nico v Gravino. To je bila bolnišnica manjšega obsega (Field hospital). Operacije v njej so bile bolj reparativnega značaja. Sprejem ranjencev se je skrčil, saj so že bila osvobojena nekatera naša večja mesta v domovini. Oskrba v Gravini je bila skromnejša kot v Grumu, pa vendar so borci en obrok odstopili borcem v domovini. Zaradi manjših zmogljivosti bolnišnice je bilo več stikov med borci in osebjem.

Bolnišnica v Andrii, imenovana z angleško oznako General Hospital 64, je bila v dobro vzdrževanih zgradbah. Poleg kirurškega oddelka je imela tudi druge, na primer za notranje bolezni, zobne itd. Na kirurškem oddelku sta delala prof. dr. Božidar Lavrič in dr. Božena Sernečeva. Dr. Sernečeva se spominja, da je bil njen šef marljiv in spoštovan angleški major kirurg Oldfield. Vsi ranjenci, ki so se zdravili v bolnišnici, so imeli kartone z osnovnimi podatki o zdravljenju v šifrah v angleščini, ki pa se jih je kmalu naučila. Ranjence so pripeljali z letali v glavnem ponoči, tako da so imeli nočno dežurstvo za sprejem, dezinfekcijo in prve kirurške posege.

V prehodnem zbirnem taboru blizu Gravina je bila medicinska ambulanta. Tako povedo spomini naših zdravstvenih delavcev. V njej so namreč krajši čas delali medicinec Radivoj Bobič in sestre Milica Salberger in Cita Lovrenčič.

V Gravini je bila tudi ženska bolnišnica številka 33. Njena upravnica je bila Milica Salberger. Spominja se, da je bila bolnišnica v hiši bivšega vinskega trgovca in je imela 120 ležišč. Oskrbovala se je pri bolnišnici, ki je bila v šoli. Šele pozneje so jim Angleži pripeljali postelje in poskrbeli za boljšo preskrbo. Septembra 1944 so bolnike z internističnimi in kirurškimi boleznimi premestili v druge bolnišnice, tako da so v njej ostale samo matere z otroki in nosečnice. V tej bolnišnici je bilo rojenih 23 otrok. Matere z otroki so bile pozneje premeščene v dečji dom k dr. Boženi Grosmanovi, 8. decembra 1944 pa v bolnišnice, porodnišnice in dečje ustanove v Splitu. Milica Salberger, komandant bolničarske čete v Splitu, se spominja, da so bile takrat sanitetne ustanove v Splitu najmanj na osmih krajih, največja izmed vseh je bila v semenišču. Dr. Grosmanova je bila pediatrija otroških ustanov v Splitu.

V Gravini je, najprej zunaj mesta, nato pa v njem, deloval dečji dom. Dne 18. ok-

tobra 1944 je bilo v njem 37 mater in 32 otrok.

Med slovenskimi medicinskimi sestrami, ki so prišle iz italijanskih zaporov, sta bili Cita Lovrenčič in Bogomila Fajon-Faja. Cita je bila najbolj angažirana v političnem delu, Bogomila pa pri organizaciji šolanja in poučevanja bolničarskega osebja. Pri svojem delu je bila povezana s sanitetno misijo, z dr. Nikolo Nikolićem in dr. Djurom Mešterovićem.

V medicinski službi »zbjega« v južni Italiji v Santa Maria di Leuca je kot sanitetna referentka delala slovenska zdravnica Damjana Bebler. Italijani so jo bili konfinirali v Lanciano v južni Italiji.

Naše zdravstvene delavce je vodila pot iz baze v južni Italiji v domovino prek Splita, tam so Milica Salberger, dr. Damjana Bebler in dr. Božena Grosman sodelovale pri ustanavljanju začasnih zdravstvenih ustanov, ali prek baze glavnega štaba NOV in PO Slovenije v Zadru oziroma Biogradu na moru (dr. Damjana Bebler, dr. Ciril Cirman, dr. Sabina Praprotnik, dr. Zlata Hribar). Dr. Sernečeva in Lovrenčičeva sta iz Barija odšli v partizane v Slovenijo, dr. Andrej Župančič, dr. Božidar ter dr. Dušanka Lavrič in sestra Bogomila Fajon pa v sanitetno upravo v Beograd. Radivoj Bobič je prek Dubrovnika in Cetinja odšel na šolanje v Beograd.

Tovariš Tito je 4. oktobra 1944 obvestil bazo v Italiji, da se ranjenci lahko začno vračati v domovino na osvobojena ozemlja. Tako je 31. novembra 1944 prispelo v domovino 805 ranjencev. O enem od veselih vrnitev iz Barija je po osvoboditvi pisal dr. Špiro Janovič, od 1. aprila 1944 pomočnik načelnika sanitetne misije v štabu baze: »Končno! ... Zjutraj 9. julija 1945 je ob obali Kaštel Sućurca pristala velika zavezniška bolniška ladja Toscana in izkrčala 322 ranjencev in bolnikov ter 70 oseb iz spremstva. Bolniki so bili premeščeni na dva naša manjša parnika. Pridružil sem se temu transportu do Reke. Tu je prevzel bolnike sanitetni vlak za Zagreb, tovariši iz Slovenije pa so se namestili v drugo kompozicijo. In takrat sem se dokončno poslovil od njih.« Dr. Janovič v svojih spominih pripominja, da organizacija prevoza ranjencev v domo-

vino ni vedno tekla gladko. Nismo vselej mogli uskladiti naših datumov z onimi iz zavezniške komande.

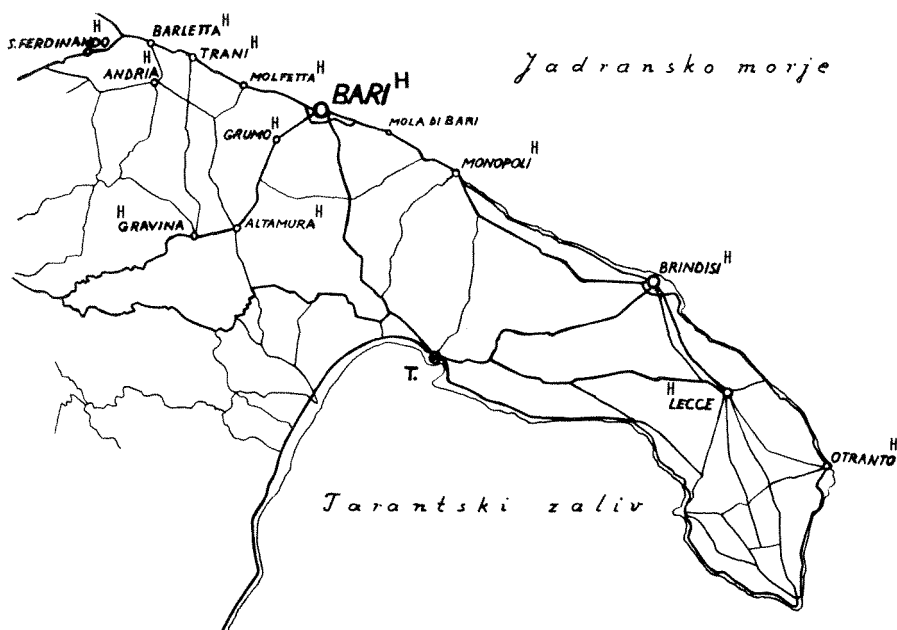
Iz teh spominov je težko kronološko in številčno obdelati saniteto v bazah v južni Italiji, vendar smemo sklepati, da je bilo največje delo opravljeno leta 1944. Pozneje so se naši ranjenci, razen iz Slovenije, lahko že zdravili v bolnišnicah in okrevališčih v

osvobojenih mestih po Jugoslaviji. V bazah v Italiji je bilo opravljeno veliko delo ob podpori zaveznikov in s trdom naših požrtvovalnih borcev. Zaradi zapletenih vojnih razmer, netovariškega sektašenja in delovanja četnikov med našimi ljudmi, ki so se zbirali v taboriščih baz, je bilo treba zares veliko potrpežljivosti, da smo uresničili zastavljene cilje.

VIRI

- ¹ Dr. Sergije Makiedo: Prva partizanska misija, Dokumenti Dana šnice, Sedma sila, Beograd 1963.
 - ² Dr. Špiro Janović in sodelavci: Jugoslovanski partizani na Malti, Čakavski sabor, Split 1979.
 - ³ Edvin Pervanja, Jože Hočevnar: Četrta prekomorska brigada, Knjižnica NOV in POS, 25, III, Ljubljana 1969.
 - ⁴ Dr. Božena Grosman: Slovenski pediater in otroci v NOB, Gradivo o slovenski partizanski saniteti, Slovensko zdravniško društvo, Ljubljana 1979.
 - ⁵ Dr. Gojko Nikoliš: Memoari, Liber, Zagreb 1980.
 - ⁶ Božidar Milošević: Ratnim stazama druge obale Jadrana, Politika, 16. oktobra 1986, Beograd.
 - ⁷ Albert Klun: Domovina je ena, TV-15, 18. decembra 1986, Ljubljana. Tudi osebna izjava Alberta Kluna.
 - ⁸ Vojna enciklopedija, 1. knjiga, Beograd 1985.
 - ⁹ Osebne pripovedi: dr. Radivoja Bobiča, Bogomile Fajon, dr. Zlate Hribar, dr. Zofke Prošek, dr. Andreja Župančiča, Milice Salbergerjeve, dr. Božene Serbec-Logarjeve.
 - ¹⁰ Anketni listi Sekcije za partizansko saniteto Slovenskega zdravniškega društva, Ljubljana 1975.
 - ¹¹ Bili so uporni, Republiški odbor ZZB NOV Slovenije, Ljubljana 1980.
 - ¹² Od ječe do ječe, zbornik, Založba Borec, Ljubljana 1985.
 - ¹³ Arhiv sanitete baze v Bariju je deloma še neurejen in ga hrani Inštitut za vojno medicino naučne informacije i dokumentaciju v Beogradu, ulica Haile Selasija 28.
- Veličasten spomenik 826 borcem, ki so umrli v južni Italiji, je Socialistična federativna republika Jugoslavija postavila v Barletti. Spomenik, ki je delo našega kiparja Dušana Džamonje, se ozira proti naši obali Jadrana, proti domovini. Imena na njem govore o mladih ljudeh, ki so bili ranjeni na svoji zemlji, a so omagali daleč proč od nje. Vendar niso bili sami. Zanje sta skrbeli naša in zavezniška saniteta. Na zgradbi šole v Grumu, kjer je bila bolnišnica, je napis o sodelovanju mesta Grumo z Jugoslovani. Spominska plošča, posvečena sodelovanju mesta Gravina z Jugoslovani, pa je na bolnišnici v Gravini.

PRILOGA 1

Baze NOV in PO Jugoslavije v južni Italiji.

K CESARJEVI PREDSTAVITVI KLINARJEVEGA MRTVEGA BATALJONA
– PRVE PESNIŠKE ZBIRKE, NASTALE NA KOROŠKEM

V zadnjem odstavku omenjene obravnave (Borec XXXIX, 2–3) izraža prof. Emil Cesar začudenje in obžalovanje, da Klinarjeve zbirke Mrtvi bataljon »ne upoštevajo ne regionalno zastavljene antologije in ne prav taki priložnostni literarnozgodovinski prikazi«.

Oglašam se zato, da bi se temu obžalovanju pridružila: 18. aprila 1984 sem pisala uredništvu založbe Drava v Celovcu, ali bi morda ne bila pripravljena izdati Klinarjevih pesmi, ki so nastajale na koroških tleh med drugo svetovno vojno. Pri srečevanjih s pesnikom Mihom Klinarjem v okviru terenskega dela pri pripravi kapitalne zbirke slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945, katere prva knjiga je pravkar izšla, sem namreč pri pesniku doživela tolikšno zaupanje, da mi je izročil tudi nekaj rokopisov svojih pesmi in te so po svoji topografiji večinoma koroške. S prof. dr. Vojanom Rusom sva se že dogovarjala, da bo predvideni zbirki napisal neke vrste zgodovinski komentar, to je »zemljevid« nastajanja pesmi in spomine na tovariševo ustvarjanje. Gre namreč tudi za vrsto besedil, ki jih Mrtvi bataljon ne vsebuje, in še danes sem prepričana, da bi se z novo zbirko cena Klinarjevega pesništva mogla samo dvigniti, ker so nekatere teh njegovih pesmi v samem vrhu ustvarjanja med narodnoosvobodilnim bojem. Založba Drava pa nič. Do danes odgovora še ni bilo in ga očitno tudi ne bo.

Marija Stanonik

POPRAVEK

Na četrti strani ovitka revije Borec (XXXIX, 2–3) je prišlo pri podpisu k dachauskim skicam Vlasta Kopača do neljube napake. Pravilno je: **Fran Albreht v karantenski baraki**.